

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГАЛЬОНКІНА ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 340.12 (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
СВІТОГЛЯДНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНОЇ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

12.00.12 «Філософія права»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Ю. С. Гальонкіна**

Науковий керівник **Вовк Вікторія Миколаївна,**
доктор юридичних наук, професор

Київ–2018

АНОТАЦІЯ

Гальонкіна Ю. С. Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної юридичної освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

Дисертацію присвячено аналізу особливостей вітчизняної юридичної освіти в контексті сучасних світоглядних орієнтирів і детермінант. Розглянуто основні історичні моделі юридичної освіти в європейському культурному ареалі, досліджено юридичну освіту в соціокультурному контексті як організовану систему цінностей і норм. Встановлено, що в юридичній освіті як в елементі конкретної культурної епохи концентровано фокусуються панівна світоглядна настанова, характер наукової раціональності, образ людини та картина світу. Запропоновано трьохетапну схему розвитку європейської юридичної освіти: середньовічну, новочасову, сучасну.

Констатовано, що нині в українському суспільстві юридична освіта посідає важливе місце, оскільки вона відповідає модернізаційним тенденціям, серед яких: формування глобальних просторів вищої освіти й досліджень, зміни в організаційних засадах діяльності вишів, поширення нових форм організації навчального процесу.

Найприйнятнішими та найефективнішими методологічними підходами в дослідженні сутності сучасної вітчизняної юридичної освіти визначено: антропологічний підхід як один з визначальних у сучасній гуманітаристиці та правознавстві зокрема; культурологічний, що сприяє новаторському вивченню професійної культури та педагогічної спадщини інтелектуальної еліти європейських правознавців, а також генералізації інформації про способи

підготовки викладацьких кадрів, співвідношення академічної вченості та професійної майстерності в центрах здобуття юридичної освіти, зв'язок юридичної освіти зі світоглядними орієнтирами культурних епох.

З'ясовано, що сучасна вітчизняна юридична освіта відображає засади сучасної європейської освіти, які за світоглядними характеристиками є конкретизацією основних зрушень у свідомості європейців із середини XIX століття: людину сприймають як відкриту систему; відбувається антропологічна переорієнтація гуманітарного знання, пов'язана з усвідомленням кризи людського існування, виявленням її онтологічної бездомності, розумінням неминучої обмеженості; в умовах соціальної кризи (політичних і духовних цінностей), руйнування традиційних форм співжиття людина втратила довіру до об'єктивних засад свого існування, до тих обов'язкових світоглядних принципів, які підтримували в ній віру в об'єктивність, прогрес, всесвітню історію; нові форми життя і виробництва, створені суспільством на підставі науки й техніки, виявляють ворожість стосовно людини, надаючи всеосяжності процесу відчуження, дегуманізації та стандартизації різних аспектів людського буття.

Аргументовано, що зміст сучасної вітчизняної юридичної освіти обумовлений світоглядною настановою XXI століття – новим гуманізмом. Гуманізація юридичної освіти як явище пов'язана із формуванням сучасних філософських концепцій, зміст яких полягає в тому, що в центрі сучасної наукової картини світу перебуває людина. Саме тому доведено, що гуманістичний підхід у навчанні некоректно зводити до конкретних технологій або методів навчання, оскільки він є ціннісною орієнтацією, підоснову якої становить перебудова особистісних настанов як педагогів, так і студентів. Визначено, що гуманізація юридичної освіти становить процес створення умов для самореалізації, самовизначення особистості студента в просторі сучасної культури, а також розширення меж гуманітарної сфери, що сприяє розкриттю

творчого потенціалу особистості, формуванню ноосферного мислення, ціннісних орієнтацій і моральних якостей з подальшою їх актуалізацією у професійній і громадській діяльності.

З'ясовано, що важливою ознакою сучасної юридичної освіти є антропологізм. На підставі аналізу сучасної соціокультурної ситуації у світових освітніх процесах, досліджень тенденцій розвитку вітчизняної освіти підсумовано, що юридична освіта має здійснювати свою первинну місію – пошуку та формування власне людського в людині через орієнтацію на людську реальність у всій її повноті, у всіх її духовно- та душевно-тілесних вимірах, а також через пошук засобів й умов становлення людини як суб'єкта власного життя, особистості, індивідуальності.

Констатовано, що вітчизняна юридична освіта постала перед викликами світоглядного спрямування: вона має здійснювати власну модернізацію з метою підвищення якості освіти шляхом формування людини нового типу, яка буде здатною до інтеграції в сучасне суспільство на якісно новому рівні. Окреслено головні причини низької академічної мобільності вітчизняних студентів-юристів.

Аргументовано, що модернізація сучасної вітчизняної юридичної освіти є вимогою часу, а модернізаційні процеси, які нині на часі у сфері вітчизняної юридичної освіти, є відповіддю на тектонічні світоглядні зміни, пов'язані з формуванням нового типу цивілізації. Модернізацію вітчизняної юридичної освіти запропоновано визначати як систему глибоких трансформацій, спрямованих на заміну або часткове оновлення наявних напрямів, принципів і механізмів розвитку освіти іншими (новими), тобто такими напрямами, принципами й механізмами, що задовольняють вимоги сучасного суспільства. Увагу акцентовано на новаціях у сфері юридичної освіти 2016 року.

Ключові слова: освіта, юридична освіта, право, юрист, університет, якість освіти, модернізація юридичної освіти, академічна мобільність, глобалізація.

ABSTRACT

Galionkina Y. S. Worldview determinants of the modern native legal education. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Ph.D. thesis in Law Sciences (Doctor of Philosophy) in specialty 12.00.12 «Philosophy of Law» (081 – Law). – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

The thesis is devoted to the analysis of the peculiarities of native legal education in the context of modern worldview orientations and determinants. A detailed analysis of the basic historical models of legal education in the European cultural area has been carried out; legal education in the sociocultural context has been studied as an organized system of values and norms. The dominant philosophical orientation, the nature of scientific rationality, the image of a man and a picture of the world are focused in legal education, as in a concentrated form of the element of a particular cultural age. The three-stage scheme of European legal education development has been offered: medieval, modern, present.

In today's conditions of Ukrainian society development, legal education is important because it is one of the most involved in the modernization trends, which reveals in such forms as: the formation of global spaces of higher education and research, changes in the organizational principles of higher education, the spread of new forms of educational process organization.

According to the author, the most appropriate and effective methodological approaches in the study of the essence of modern Ukrainian legal education is an anthropological approach as one of the key elements in modern humanities and jurisprudence in particular; cultural studies provides an opportunity for an innovative study of the professional culture and pedagogical heritage of the intellectual elite of European lawyers as well as for the generalization of information on the methods of

teaching staff training, the relation between academic education and professional skills in the centers of legal education, the relationship of legal education with worldview orientations of cultural epochs.

Modern domestic legal education reflects the modern European education, in the context of worldview characteristics, that are the specification of the main worldview breakthroughs occurred in the minds of Europeans since the middle of the nineteenth century: man is understood as an open system that correlates with the idea of co-evolution; anthropological reorientation of humanitarian knowledge, associated with the realization of the crisis of human existence, the discovery of its ontological homelessness, the understanding of the inevitable limitations; in the conditions of a social crisis (political and moral values), the destruction of many traditional forms of a dormitory, a person lost confidence in the objective foundations of his existence, in those mandatory philosophical principles that supported her belief in objectivity, progress, world history; new forms of life and production, created by the society on the basis of modern science and technology, increasingly show their hostility to man, providing a comprehensive character of the process of alienation, dehumanization and standardization of various aspects of human being.

The content of modern native legal education is determined by the worldview guidance of the twenty-first century, which is new humanism. Humanization of legal education as a phenomenon is associated with the introduction of modern philosophical concepts, the content of which is reduced to the fact that a man is in the center of the modern scientific world picture. That is why it seems incorrect to reduce the humanistic approach to education to specific technologies or teaching methods, since it is a value orientation, the basis of which is the restructuring of personal guidance from both educators and students. Humanization of legal education is a process of creation of conditions for self-realization, self-determination of the student's personality in the space of modern culture, creation of a humanitarian field in the higher education institution, which promotes the disclosure of the creative

potential of the individual, the formation of noosphere thinking, value orientations and moral qualities, followed by their actualization in professional and social activities.

Anthropologism is quite tangible in modern legal education. On the basis of the analysis of the current socio-cultural situation in the world educational processes, studies of trends in the development of native education, it has been argued that legal education should carry out its primary mission – the search and formation of the actual human in a person through orientation towards human reality in all its completeness, in all its spiritual and mental and physical dimensions, as well as through the search for means and conditions for the formation of a complete person namely, as a subject of his own life, as a personality, as an individual.

Domestic legal education faced challenges of worldview: it should carry out its own modernization in order to improve the quality of education through the formation of a new type of person that would be able to integrate into modern society at a new, qualitative level. The main causes of low academic mobility among Ukrainian law students have been determined.

Modernization of modern domestic legal education is a requirement of time, and modernization processes, which are nowadays an issue of domestic legal education, are the answer to tectonic worldview changes caused by the formation of a new type of civilization. The thesis means modernization of domestic legal education as a system of deep transformations aimed at replacing or partial updating existing directions, principles and mechanisms of development of education by other (new) directions, principles and mechanisms that meet the requirements of modern society. Particular attention is paid to innovations in the field of legal education in 2016.

Keywords: education, legal education, law, lawyer, university, quality of education, modernization of legal education, academic mobility, globalization.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта в європейському соціокультурному контексті періоду середньовіччя. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2 (9–10). С. 118–129.

2. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта як соціокультурний феномен. *Науково-інформаційний вісник*. 2016. № 1 (13). С. 100–104. (Серія «Право»).

3. Гальонкіна Ю. С. Інкультурація та професійна етика юриста. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С. 184–190.

4. Гальонкіна Ю. С. Масовізація та комодифікація сучасної вітчизняної юридичної освіти як вияви глобалізаційних тенденцій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 65–74.

5. Галенкіна Ю. С. Модернизация отечественного юридического образования на современном этапе. *Закон и жизнь*. 2017. № 9. С. 41–44.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Гальонкіна Ю. С. Здійснення освітянського процесу в умовах глобалізації та вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах. *Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права* : матеріали IV міжвузів. наук-теорет. конф. (Київ, 14 квіт. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 188–189.

7. Гальонкіна Ю. С. Модернізація сучасної вітчизняної юридичної освіти. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 13–14 жовт. 2017 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2017. С. 9–12.

8. Гальонкіна Ю. С. Гуманітаризація сучасної вітчизняної юридичної освіти. *Формування національної правової системи України в контексті*

євроінтеграційних процесів : матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 21 квіт. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 477–480.

9. Гальонкіна Ю. С. Методологічний плюралізм у дослідженні юридичної освіти. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 478–481.

10. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта у площині соціокультурного підходу. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 259–261.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	12
ВСТУП.....	13
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ.....	22
1.1. Методологічна і джерелознавча база дослідження юридичної освіти в контексті сучасних світоглядних орієнтирів.....	22
1.2. Розгляд основних понять дослідження вітчизняної юридичної освіти крізь призму сучасних світоглядних детермінантів.....	37
1.3. Юридична освіта в європейському соціокультурному контексті.....	48
Висновки до розділу 1.....	78
 РОЗДІЛ 2. СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ЮРИДИЧНА ОСВІТА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СВІТОГЛЯДНИХ КООРДИНАТ.....	82
2.1. Гуманізм, гуманітаризація та гуманізація сучасної вітчизняної юридичної освіти.....	82
2.2. Антропологізм та інкультурація сучасної юридичної освіти.....	98
Висновки до розділу 2.....	122
 РОЗДІЛ 3. ВІТЧИЗНЯНА ЮРИДИЧНА ОСВІТА І ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	125
3.1. Глобалізаційні процеси і вітчизняна юридична освіта.....	125
3.2. Академічна мобільність у вітчизняній юридичній освіті.....	147

	11
3.3. Модернізація вітчизняної юридичної освіти на сучасному етапі.....	157
Висновки до розділу 3.....	166
ВИСНОВКИ.....	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	175
ДОДАТКИ.....	198

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВНЗ	– вищий навчальний заклад
ЄПВО	– Європейський простір вищої освіти
ЄС	– Європейський Союз
ЗМІ	– засоби масової інформації
МОН	– Міністерство освіти і науки
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ЮНЕСКО	– Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Сучасному світу притаманні глибинні соціальні трансформації, що виявляються в усіх сферах соціального буття. Не становить винятку й царина юридичної освіти, яка має відповідати вимогам суспільної динаміки та високим сучасним стандартам. Юридична освіта нині зазнає відчутного впливу модернізаційних тенденцій, які полягають у формуванні глобальних просторів вищої освіти та досліджень, змінах в організаційних засадах діяльності вищих навчальних закладів (ВНЗ), поширенні нових форм організації навчального процесу. Вітчизняна юридична освіта постає перед викликами світоглядного спрямування, потребує модернізації та реформування, спрямованих на підвищення якості освітнього процесу та формування професіонала-юриста нового типу, здатного до інтеграції в сучасне глобалізоване суспільство. Саме тому трансформаційні зміни вітчизняної юридичної освіти актуалізують дослідження її як філософсько-правової категорії, оскільки реформування освіти – це найнеобхідніша інвестиція в розвиток українського суспільства XXI століття. Від змісту, якості та динаміки цих процесів залежить інтеграція України в європейський та світовий освітній простір. Для цього потрібно, передусім, нормативно-правове закріплення наукових ініціатив і відображення їх у законодавстві, наближення теорії до потреб освітнього процесу. Попри те, що в Україні триває поступове реформування освітньої діяльності, зокрема 1 липня 2014 року прийнято Закон України «Про вищу освіту», законодавче та нормативно-правове забезпечення сфери освіти ще не відповідає цілком сучасним вимогам.

Теоретичним підґрунтям аналізу й осмислення окреслених у дисертаційному дослідженні проблем стали наукові публікації культурологів, фахівців у галузі філософії та філософії права, педагогіки вищої школи, акмеології. У роботі проаналізовано результати докторських і кандидатських

дисертацій, наукові монографії, статті зі збірників наукових праць, періодичних фахових видань, матеріали наукових конференцій і семінарів з проблем розвитку вищої професійної освіти та соціокультурної сфери. Самостійний блок становить аналіз публікацій, у яких відображено практичний досвід роботи в означених галузях.

Соціально-філософські, освітянські, педагогічні, соціологічні, управлінські аспекти вищої освіти висвітлено в численних працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: А. Алексюка, В. Андрущенко, М. Арчера, В. Астахова, К. Астахова, Р. Барнетта, І. Вакарчука, В. Вікторова, Б. Вульфсона, Б. Гершунського, О. Глузмана, А. Гофрона, Т. Гусена, В. Журавського, М. Згуровського, М. Кісіля, К. Корсака, В. Кременя, І. Надольного, В. Огнев'юка, О. Співаковського та ін.

Юридична освіта як соціальний феномен була предметом наукового інтересу вітчизняних філософів права та правознавців: Ж. Алексєєвої, Д. Андрєєва, О. Бандури, В. Бліхара, В. Вовк, Р. Гурака, С. Гусарєва, В. Комарова, М. Костицького, В. Кравця, О. Кресіна, О. Кудерміної, В. Масальського, С. Меленка, В. Опришка, Г. Петрової, В. Слівінського, О. Тихомирова, О. Цельєва та інших учених.

Таким чином, у сучасній гуманітаристиці накопичено значний масив знань про освіту, однак недостатньо вивчено питання про співвідношення юридичної освіти з правовою культурою та правосвідомістю, а також бракує філософсько-правових розвідок щодо її зв'язку з правовою наукою та юридичною практикою, змісту, форми та якості, специфіки рівнів, шкіл і центрів сучасної вітчизняної юридичної освіти в контексті європейських світоглядних орієнтацій. Окреслене коло питань актуалізувало необхідність здійснення окремого філософсько-правового дослідження феномену вітчизняної юридичної освіти. Вихідною його позицією є філософсько-правове осмислення особливостей вітчизняної юридичної освіти на сучасному етапі розвитку

шляхом досягнення культурного контексту й глибинних світоглядних трансформацій, визначальних для європейської культури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до законів України «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», Національної стратегії розвитку освіти на 2012–2021 роки (Указ Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013), Плану заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 року № 1728-р), Плану заходів Міністерства освіти і науки України щодо виконання Закону України від 1 липня 2014 року № 1556-VII «Про вищу освіту» (наказ МОН України від 16 вересня 2014 року № 1048), Концепції реформування освіти в Міністерстві внутрішніх справ України (наказ МВС України від 25 листопада 2016 року № 1252), Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років (наказ МВС України від 16 березня 2015 року № 275), планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2016-й і 2017 роки. Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 28 квітня 2015 року (протокол № 9).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає у формулюванні філософсько-правових положень стосовно сучасних світоглядних детермінантів вітчизняної юридичної освіти. Для досягнення цієї мети необхідно було розв'язати такі *задачі*:

- визначити стан наукової розробленості проблеми, обґрунтувати комплекс підходів і методів, використання яких сприяє висвітленню теми, а також проаналізувати наявну за темою дослідження джерельну базу;

- проаналізувати поняття юридичної освіти та її світоглядних детермінантів як базових категорій;

- довести, що в історії європейської культури сформувалися три моделі юридичної освіти (середньовічна, новочасова й сучасна), схарактеризувати їх;
- з’ясувати антропологічний та інкультураційний зміст сучасної вітчизняної юридичної освіти;
- виокремити чинники гуманізації та гуманітаризації сучасної юридичної освіти в Україні;
- схарактеризувати сучасні зміни у сфері вітчизняної юридичної освіти як вияву глобалізації (диверсифікації, інтеріоризації, академічної мобільності, індивідуалізації та комодифікації);
- обґрунтувати, що академічна мобільність студентів-юристів і викладачів є умовою та можливістю формування власного образу фахівця та готовності бути відкритим і вільним у здійсненні процесу навчання;
- окреслити спрямування модернізаційних процесів у сфері української юридичної освіти на початку XXI століття.

Об’єктом дослідження є система юридичної освіти в контексті всебічного розвитку людини як особистості та найвищої соціальної цінності.

Предмет дослідження – світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної юридичної освіти.

Методи дослідження. Складність і багатоплановість обраної теми зумовили комплексний підхід у дослідженні окресленого кола проблем. Засадничими методологічними підходами дослідження є: *ціннісний*, використання якого дало змогу проаналізувати зміни у світоглядному вимірі сучасної юридичної освіти; *антропологічний* як один із визначальних у сучасній гуманітаристиці, зокрема правознавстві; *культурологічний* – актуальний для вивчення професійної культури та педагогічної спадщини інтелектуальної еліти європейських правознавців, для генералізації інформації про способи підготовки викладацьких кадрів, співвідношення академічної вченості та професійної майстерності в центрах здобуття юридичної освіти, про зв’язок

юридичної освіти зі світоглядними орієнтирами культурних епох; *системний* – надав можливість дослідити юридичну освіту як систему взаємопов’язаних і взаємозумовлених елементів. Дослідження здійснено в руслі діалектики загального й особливого, що екстраполюється на сферу вітчизняної юридичної освіти в умовах глобалізації (розділи 2–3). Відповідно до означених наукових задач використано комплекс методів наукового пізнання, застосування яких підтверджує міждисциплінарний і багатоплановий характер теми дослідження, зокрема: *лексико-семантичний* і *порівняльно-історичний* методи використано для з’ясування етимології та еволюції змісту базових понять дисертаційного дослідження (підрозділи 1.2, 1.3); методи *моделювання* та *прогнозування* спрямовані на розроблення концептуальної моделі сучасної вітчизняної юридичної освіти (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.3); *герменевтичний* метод застосовано в процесі аналізу публікацій, у яких відображено проблемне поле дослідження, а також під час опрацювання нормативних документів, які регламентують сучасну юридичну освіту (розділи 1–3); *прогностичний* – для визначення перспектив розвитку вітчизняної юридичної освіти в умовах євроінтеграції та глобалізації (підрозділ 3.3); за допомогою *феноменологічного* методу досліджено юридичну освіту як соціальний феномен (розділ 1). У всіх розділах дисертації використано загальнонаукові методи – *аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, аналогії, моделювання, індукції, дедукції* тощо.

Емпіричну базу дослідження становлять результати соціологічного опитування студентів України, проведеного компанією GfK Ukraine на замовлення Аналітичного центру CEDOS у межах проекту «Ініціативи з розвитку українських аналітичних центрів» Міжнародного фонду «Відродження» (IRF) та у співпраці з Фондом розвитку аналітичних центрів (ТТФ) за фінансової підтримки посольства Швеції в Україні (SIDA) (2016); зведені дані власного соціологічного опитування 300 громадян – мешканців Київської, Львівської, Одеської, Полтавської областей та м. Києва.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі розроблено філософсько-правові засади сучасних світоглядних детермінантів вітчизняної юридичної освіти в контексті європейських цінностей. Сформульовано та обґрунтовано низку висновків теоретичного та правового змісту щодо особливостей функціонування вітчизняної юридичної освіти, зокрема:

уперше:

– у вітчизняній філософсько-правовій науці здійснено аналіз світоглядних детермінантів сучасної вітчизняної юридичної освіти в контексті домінантних світових тенденцій соціокультурного й економічного спрямування (гуманізму, антропологізації, комодифікації тощо);

– розмежовано такі феномени вітчизняної юридичної освіти, як гуманізація (процес формування особистості майбутнього фахівця) та гуманітаризація (засіб досягнення цієї мети);

– узагальнено причини низького рівня академічної мобільності українських студентів-юристів: 1) слабка орієнтація вітчизняних юридичних закладів освіти на потреби ринку; 2) неналежне поєднання теорії та практики в юридичній освіті; 3) суттєві змістові розбіжності навчальних планів вітчизняних і зарубіжних навчальних закладів; 4) принципові розбіжності в організації навчального процесу та методики викладання; 5) низький рівень соціального забезпечення державної підтримки студентів і викладачів, а також труднощі з працевлаштуванням; 6) проблемність обрання студентами навчального закладу для навчання або стажування викладачами, оскільки Україна не є членом Європейського Союзу (ЄС); 7) відсутність на державному рівні мотивації та стимулювання продовження кар'єри в Україні; 8) недостатня поінформованість студентів щодо програм, які сприяють академічній мобільності;

удосконалено:

– теорію ментальності в розрізі європейської юридичної освіти через тричлен «Середньовіччя – Новий час – сучасність» щодо виявлення ментально-культурних особливостей юридичної освіти в межах кожного із цих періодів, підтвердження тези про детермінованість юридичної освіти конкретним соціокультурним контекстом, образом людини, панівною картиною світу;

– теорію академічної мобільності студентів як на території України, так і за її межами шляхом визначення її соціокультурних і світоглядних витоків на підставі висвітлення глибинно-екзистенційних засад цього явища, зокрема формування образу self-made;

– дефініцію поняття «світоглядний детермінант», перспективи його впровадження в царину філософсько-правового дискурсу;

набули подальшого розвитку:

– ідея щодо тісного взаємозв'язку процесів глобалізації та вітчизняної юридичної освіти на сучасному етапі розвитку;

– наукове положення, згідно з яким професійна інкультурація студентів-юристів відбувається в процесі вивчення таких навчальних дисциплін, як «Професійна етика юриста», «Юридична деонтологія», а також їх зайнятості в роботі юридичних клінік;

– теза про антропологізацію вітчизняної юридичної освіти як орієнтованість на конкретну особистість студента, сприяння можливості її саморозкриття, спрямованості на адаптацію освітнього процесу до запитів і потреб особистості.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висвітлені в роботі положення й одержані результати впроваджено та мають перспективи подальшого використання у:

– *законотворчій діяльності* – для вдосконалення положень законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», розроблення проекту Закону України

«Про освіту дорослих» (який охоплює сфери професійної освіти, післядипломної освіти, самоосвіти, освіти для людей похилого віку), а також у контексті публічного обговорення проекту Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» (акт Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти);

– *правозастосовній діяльності* – під час застосування положень чинного законодавства в роботі судових органів (акт Апеляційного суду Полтавської області);

– *освітньому процесі* – під час підготовки лекцій, навчальних програм, тестових завдань, проведення різних видів занять з дисциплін «Філософія права», «Професійна етика», «Юридична деонтологія», «Теорія держави і права», «Культурологія», «Юридична педагогіка» (акти Львівського державного університету внутрішніх справ, Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького, Національної академії внутрішніх справ).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: «Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права» (м. Київ, 14 квітня 2016 р.), «Формування національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 21 квітня 2017 р.), «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, 13–14 жовтня 2017 р.), «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (м. Київ, 11 листопада 2017 р.), «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 30 листопада 2017 р.).

Публікації. Основні результати дисертації відображено в десяти наукових працях, зокрема в чотирьох статтях у наукових фахових виданнях України, одній статті в науковому періодичному виданні інших держав, а також у п'яти тезах доповідей.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (229 найменувань на 23 сторінках) і трьох додатків на 10 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 207 сторінок, із них основного тексту – 174 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ

1.1. Методологічна і джерелознавча база дослідження юридичної освіти в контексті сучасних світоглядних орієнтирів

У цьому підрозділі слід обґрунтувати методологічні принципи та методи здійснюваного дослідження. Процеси стрімких і кардинальних соціально-економічних, політичних, ідеологічних, культурно-ментальних, інформаційно-технологічних та інших трансформацій охопили українське суспільство на межі ХХ–ХХІ століть, що, безперечно, мало позначитися на методології гуманітарної науки загалом і правознавства зокрема. Відмова від «єдино правильного» методу пізнання, пов'язана зі зміною ідеології, переоцінкою цінностей, втратою соціальних орієнтирів тощо, спричинила кризові явища в цій сфері. Юриспруденція (як і весь корпус гуманітарного знання) опинилася в досить складній епістемологічній ситуації. Питання методологічної визначеності нині є одним із найактуальніших для юридичної науки, про що свідчать публікації в провідних юридичних часописах останніх років. Водночас сучасна методологічна ситуація зумовлена також розвитком юриспруденції радянської доби.

Радянське правознавство використовувало загальну теорію держави і права як кодування юридичного знання. У контексті такого підходу діалектико-матеріалістична методологія реалізовувалася через концептуальний апарат загальноправової теорії. Нині використання діалектичного методу в царині правознавчих студій обстоює молодий український філософ права Р. Шевчук,

зокрема у своїй статті «Діалектичний метод в правознавстві: окремі аспекти» [206].

На межі XX і XXI століть у юридичній науці сформувався філософсько-методологічний плюралізм, підосновою якого є співіснування природно-правового, позитивістського і соціологічного типів праворозуміння.

Пошук нової парадигми наукового розвитку сприяв успішним спробам деяких учених створити на противагу класиці оригінальні теорії праворозуміння епохи постмодерну. У межах класичного типу раціональності було сформульовано низку принципів юридичного наукового дослідження: історизму (уможливлює трактування становлення й розвитку юридичної дійсності не як сукупності розрізнених фактів, а як цілісного процесу в усьому його розмаїтті й конкретності), об'єктивності (визнання можливості отримання наукового знання, адекватного щодо предмета, який досліджують), холізму (орієнтація дослідника, з одного боку, на необхідність цілісного підходу до предмета дослідження, а з іншого – на вивчення досліджуваної реальності як ієрархії «цілісностей»). Усі ці наукові принципи є актуальними, їх використано в межах цієї наукової розвідки. З-поміж загальнонаукових принципів постнекласичної методології вирізняється принцип додатковості, сформульований Н. Бором. Згідно із цим принципом, будь-яке складне явище можна описати, застосовуючи не менше ніж два взаємовиключні поняття або конструкти, що легалізує співіснування взаємосуперечливих наукових моделей як умову об'ємнішого знання. Саме орієнтованість на принцип доповнюваності в гуманітарних дослідженнях дає змогу всебічно та ефективно досліджувати соціальні феномени за допомогою так званих «природничих» методів. Коректність їх використання в контексті обраної тематики буде доведено в межах цього підрозділу. Слід акцентувати увагу на науковій позиції академіка М. Костицького, який стверджує: «...Коли йдеться про методологію в юридичній науці, то необхідно відмовитися від ієрархій методологій, що

визначається як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова. Методології слід “розташувати” за горизонталлю, і вчений може їх використовувати за власним вибором. Це може бути юснатуралістична, позитивістська, діалектична, синергетична чи інша методологія. Не обов’язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів. Методологія як учення необхідна, насамперед, ученому для розвитку наукового світогляду, який не обов’язково має бути “правовірним” діалектиком, юснатуралістом, позитивістом, синергетиком та ін.» [91, с. 10].

Таку позицію поділяють і вітчизняні правознавці С. Бостон, Л. Бостон: «Міждисциплінарність як методологічний принцип сучасного наукового пізнання припускає широке використання наукової інформації шляхом взаємодії диференційованих за змістом наукових дисциплін. У широкому сенсі міждисциплінарними можна вважати всі сфери пізнавальної діяльності та її результати, оскільки найважливіший компонент наукового пізнання, а саме учені, у процесі виховної, освітньої і дослідницької діяльності відтворюють знання з різних галузей науки, стаючи тим найпотенційнішим джерелом міждисциплінарності. Сьогодні міждисциплінарність є однією з найважливіших характеристик сучасного наукового пізнання, головним завданням якого є узгодження, синтез різних елементів системної будови реальності, що вивчається» [24].

Пошук філософсько-правових шляхів осмислення феномену вітчизняної юридичної освіти в XXI столітті та її орієнтації на європейські цінності зумовлює необхідність пошуку й обґрунтування специфічних методологічних підходів. Із цього приводу науковці, зокрема, зауважують: «Зростання системності університетської освіти в ситуації функціональної перебудови, становлення її як складноорганізованого об’єкта формує проблему

багатоаспектного аналізу освітнього процесу, що виявляє себе в розширенні дослідження зв'язку освіти й інших соціокультурних інститутів» [131, с. 14].

Поширеною є інтегративна концепція в правознавстві. Основними передумовами розвитку інтегративного праворозуміння слід вважати:

- а) кризи класичної юриспруденції;
- б) становлення нового типу науковості, що позначається на чіткості формулювання критеріїв науковості;
- в) втрату панівного статусу класичними концепціями права;
- г) прагнення до побудови єдиної синкретичної системи знання. У вітчизняному правознавстві таку наукову позицію сформульовано в працях І. Тімуш. Дослідниця стверджує: «Феномен права є досить багатовимірним навіть на рівні своїх сутнісних підвалин, а тому будь-яка абсолютизація того чи іншого вузькопредметного методу його вивчення або застосування призводитиме до парадоксальних наслідків» [184, с. 34].

Досить новаторським у сфері методології правових наук видається підхід І. Козліхіна, котрий здійснив спробу глибинного аналізу альтернативних марксистсько-ленінських концепцій на підставі досягнень світової гуманітаристики (йдеться про герменевтичну теорію права А. Овчиннікова, діалогічну концепцію І. Чистякова, феноменолого-комунікативну теорію права А. Полякова). Учений дійшов висновку, що сучасна філософія права і повинна нести методологічне навантаження у сфері правознавства.

Нині деякі дослідники обстоюють «методологічний абсолют» загальної теорії держави і права, водночас, не враховуючи того факту, що загальна теорія держави і права в її істинному значенні є закритою технічною дисципліною, призначення якої полягає в накладанні новацій на вже розроблений методологічний стрижень. Її метою ніколи не було розроблення методологічних підходів, а функція була завжди суто інструментальною – вона упроваджувала в правову тканину вже розроблену методологію. За радянських часів у такий

спосіб філософи-марксиста розробили діалектико-матеріалістичний підхід, що дало змогу теоретикам права сформулювати та рафінувати аспекти догматичного і технічного змісту (форми, класифікації, структури тощо).

У межах цього дослідження ми послуговуватимемося антропологічним підходом як одним із визначальних у сучасній гуманітаристиці та правознавстві зокрема. Одними з перших розробників антропологічного підходу вважають Б. Малиновського, якому безпосередньо належить авторство на антропологічний підхід; англійських соціальних дослідників Ч. Бута, С. Вебба і Б. Уебба; представників чиказької школи (Н. Андерсона, Р. Берджесса, Р. Парка, К. Шоу та інших), російського етнографа В. Н. Тенишева та ін. Ідеться про реабілітацію власне людського начала в правових дослідженнях і визначення особливого статусу людини в праві – на противагу позитивістському трактуванню права як феномену державницького спрямування. На думку В. Павлова, «розмову про необхідність переосмислення місця людини в юридичному дискурсі (“правової людини”) можна адекватно зрозуміти лише в контексті розмови про методологічну переорієнтацію юридичної думки загалом, яка сьогодні поступово змінюється разом з усією сферою гуманітарного знання. Причиною змін і ключовою проблемою наук про суспільство і людину нині є криза класичних підстав гуманітарного дискурсу, закладених новоєвропейською думкою» [131]. Ідеться, передусім, про кризу класичної раціональності.

Юриспруденція і правознавство є консервативними, тому будь-які зміни в методології цих сфер відбуваються повільніше за інші галузі знання. У зв'язку із цим юриспруденція та правознавство не визнають базових світоглядних і науково-методологічних зрушень, що відбуваються в сучасному світі, а звично орієнтуються на усталені взірці науковості й наукового аргументування, які є пережитковими, не відповідають вимогам сучасності. Однією з причин кризи класичної раціональності стали неналежна увага до людини як самості, водночас, абсолютизація людини як родової (класової) істоти. Дослідник

В. Інговатов зауважував, що «конкретну людину з її індивідуальними турботами, бажаннями, правами й обов'язками було підмінено теоретичними побудовами про власне людину, її сутність тощо [68].

Аналіз праць сучасних вітчизняних філософів права засвідчує, що антрополого-правові дослідження містяться в наукових доробках представників львівської (Т. Герасимів, Д. Гудима, О. Гришук) і київської (Ж. Алексєєва, В. Вовк, В. Бігун, М. Костицький, О. Маноха та інші) шкіл. На відміну від теоретиків права, філософи права антропологоорієнтовані, а тому обстоюють власне людську сутність права. Такий підхід має певні недоліки, з-поміж яких абсолютизація, ідеалізація та узагальнення щодо віднаходження абстрактно-людського в такому самому абстрактно-правовому. Вітчизняний філософ права В. Вовк зауважує: «...Девіз “Шукаю людину” сьогодні у правознавстві більш ніж актуальний, оскільки юристи за натовпом суб'єктів права втратили саму людину. У працях з теорії держави і сьогодні переважають соціоцентристські тенденції, які полягають у тому, що правознавці та юристи дуже рідко звертаються до питань людини в праві, а тим паче до проблем конкретної культурно-правової топоніміки. У сфері теоретичної юриспруденції так і не відбувся поворот до людини, а тому оцінку попереднього розвитку правознавства коректно може бути використано і для сучасного стану речей» [30, с. 12].

У сучасній методологічній ситуації слід акцентувати на розробленні засобів правового впливу, розрахованих на формування нової, некласичної «правової людини», а також необхідності створення пізнавально-юридичних конструкцій, які нададуть можливість пізнати складні механізми формування особистісної конституції та ідентичності, що виходять за межі класичного (раціоналістичного) епістемологічного дискурсу про людину. Це найважливіше положення формування нового юридично-антропологічного дискурсу, який є відповіддю юридичної науки ХХІ століття на запити часу, оскільки його

формування та реалізація пов'язані із занепадом новоєвропейської раціоналістичної картини світу.

На думку С. Хоружого, сучасна «правова людина» є «людиною зламу тисячоліть, часу психоаналізу та Інтернету, недавнього тоталітарного досвіду, радикальних психотехнічних, психодилічних, віртуальних практик, гендерних революцій» [195, с. 14]. Таку людину не можна вважати суб'єктом класичної європейської антропології, а отже, і сприймати її в системі координат класичної юриспруденції та вважати класичним суб'єктом права. Новий теоретико-правовий дискурс має стати людиномірним.

З огляду на зазначене, однією з ключових у сучасному науковому дискурсі є саме проблема людини. У філософському контексті це ознаменовано проголошенням «смерті суб'єкта», що теоретично обґрунтував М. Фуко 1966 року у своїй праці «Слова і речі». Згодом цю ідею розвинули інші представники постструктуралізму та постмодернізму (Р. Барт, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ю. Крістева, Ж. Лакан та ін.). На думку М. Фуко, «класична епістема розчленовується за такими лініями, що ніяк не дають змоги виокремити особливу, специфічну сферу людини... вже власне поняття людської природи і характер її функціонування виключали для класичної епохи можливість науки про людину» [193, с. 330]. Тобто в площині новоєвропейського дискурсу не було передбачено антропологію в істинному її значенні, що довів С. Хоружий. Класична раціональність ґрунтувалася на концептуальній антропологічній тріаді новочасової думки (сутність – субстанція – суб'єкт). Цю наукову настанову нищівно розкритиковано й видалено із сучасної антропології [196]. Таку думку поділяє й Н. Автономова, доводячи, що теза про смерть суб'єкта позначає не натуралістичну смерть останнього, а пізнання й осмислення причин кардинальних зламів у розумінні людини в історії західноєвропейської культури: «Фуко “низпокладає” людину, точніше, констатує її “скинутість” з гуманістичного п'єдесталу культури з позиції не абстрактної людської природи,

а тієї епістемі, тієї соціальної та пізнавальної структури, у якій вона перебуває і яка набуває саме цього образу людини» [2, с. 23]. Класична гуманітарна епістемологія не розуміє і не враховує тих глибинних змін, що відбулися з людиною з другої половини XX століття. У новоєвропейській правовій думці превалювала мета обґрунтування загальнолюдських гуманістичних ідеалів, розроблення ідеальних моделей соціального життя й державної організації, інститутів громадянського суспільства та нормативно-правового закріплення ідей прав, свобод і гідності людини. Водночас людина виявилася надіндивідуальним суб'єктом, позбавленим індивідуального начала і конкретики. Саме цим на зламі XX і XXI століть була зумовлена антропологічна й соціокультурна ситуація, якій притаманна невпевненість людини не лише у своїх статусах і ролі в суспільстві, а й щодо власне її природи, тобто основи основ, генетичної програми людини, ще ледь усвідомлена, стає полем для експериментів, які можуть спричинити найфантастичніші чи навіть згубні наслідки. Зрештою, сучасна людина дедалі виразніше окреслюється «як істота, здатна переступати», що має тягу, одержима бажанням і потребою переступити все можливе, будь-яку межу, яку перед людиною поставила реальність чи її (людська) природа. І це переступання зводиться до фундаментальної антропологічної характеристики [197].

Наша робота з позиції сучасних методологічних підходів відповідає духу часу, оскільки антропологічний підхід у сучасному вітчизняному правознавстві стає загальноприйнятим. Із цього приводу В. Павлов зауважує, що нині йдеться не лише про граничні антропологічні вияви (галюциногенну і наркотичну релаксацію, ігрове ставлення до правопорушення, віртуальне («мережеве») життя тощо), а й про те, що буденні, побутові антропологічні практики часто не піддаються класичному юридичному прочитанню. Наприклад, типові правопорушення (хуліганство, крадіжки, грабежі, розбої тощо) нерідко відбуваються з таких мотивів, як демонстративне порушення норм моралі з

культивуванням цінностей певних субкультур, акти релігійної профанації та блюзнірства, культова символізація суїциду, учинення правопорушень у формі розваг, заради гострих відчуттів, маргінальне ставлення до правопорядку як умова приналежності до певної групи тощо. Це притаманно, передусім, молоді, що найвразливіша до впливу антропологічних процесів, сформованих сучасною культурою, проте йдеться не лише про молодь [130].

Сучасна антропологічна ситуація набула форм симуляції соціальних структур, дезорієнтації, розгубленості людини та всього суспільства, хаотичних реакцій на наслідки фінансових криз, епідемій. Свідомість сучасної людини зазнає вагомих трансформацій, результатом яких для юридичної науки має стати розвінчання класичного суб'єкта права. Раціональна «правова людина», звична для правознавства та на яку були розраховані традиційні схеми правового впливу, що свідомо сприймає правові настанови, формує власну правову позицію, на яку спрямоване правове виховання, – відходить у минуле. Така класична властивість суб'єкта права, як «здатність адекватно сприймати (об'єктивно осягати, пояснювати і передбачати) світ і себе у світі й на основі цього істинного знання раціонально діяти», поступово зникає з антропологічного обрію [200, с. 23–24].

Соціокультурний підхід – поняття, що фіксує розуміння культури як широкого комплексу соціальних явищ, які становлять результати й засоби суспільного функціонування і розвитку. Це не лише наука, мистецтво, система освіти й інші духовно-творчі інститути та притаманна їм діяльність, а весь комплекс матеріальної культури. Соціокультурний підхід формувався протягом тривалого періоду. На першому етапі (кінець XVIII – кінець XX століття) соціокультурне усвідомлювалося лише як наслідок історичного розвитку суспільства, його продукт. Людина постає творцем культурного світу, але не його продуктом, результатом власне культури. Засновником соціокультурного підходу вважають П. Сорокіна, який обґрунтував своє вчення у

фундаментальній чотиритомній праці «Соціальна і культурна динаміка» (1937). Визначальна його теза – «особистість, суспільство і культура як нерозривна тріада» – означає існування трьох складових людського світу: особистості, суспільства, культури. Вони не впливають одна на іншу та не зводяться одна до одної, у цьому сенсі вони паритетні. Водночас вони нерозривно пов'язані, взаємопроникні.

На пострадянському просторі найбільш значущою є концепція соціокультурного підходу А. Ахієзера. Науковець стверджував: якими мотивами, прихованими (підсвідомими) або явними, не керувалася б у своїй діяльності людина, термінами якої науки ці мотиви не було б описано, – усе це фіксує культура. Культуру можна тлумачити як текст, у якому закріплено мотивацію людей, причому люди можуть цього не усвідомлювати. Причому соціокультурний підхід не заперечує економічного, психологічного та інших факторів, утім пріоритетним є аналіз культури, яку трактовано як програму діяльності суб'єкта. Культура є багатошаровою, ієрархічною, внутрішньо суперечливою. Однак чільне місце в ній посідає програма діяльності суб'єкта [12]. У повсякденному житті люди діють відповідно до історично сформованого змісту культури. Соціокультурний підхід ставить у центр уваги людину активну – істоту багатомірну, котра одночасно є біо/соціокультурним феноменом і суб'єктом дії. Моральність людини є основою будь-якої культури. У своїй роботі ми будемо послуговуватися трактуванням соціокультурного підходу, запропонованим А. Ракитовим. За підходом дослідника, культуру слід тлумачити як двокомпонентну структуру, що містить ядро і захисний пояс. Ядро культури концентрує в собі норми, стандарти, еталони та правила діяльності, а також систему цінностей, сформованих реальною історією конкретного етнічного, професійного чи релігійно-культурного цілого. Ці специфічні стандарти та правила пов'язані з долею спільноти, її перемогами й поразками, реальними умовами, за яких воно формувалося, специфікою

навколишнього природного середовища, національними звичками, адаптаційними процесами і тими цивілізаційними умовами, у яких спочатку формувалося це ядро. Головною функцією ядра є збереження самоідентичності соціуму, що можливо лише за високої стійкості та мінімальної мінливості культурного ядра. На думку А. Ракитова, ядро виконує функцію соціальної ДНК, що зберігає інформацію про історію, етапи формування, умови життя і діяльності й етнічного потенціалу. Інформація, акумульована в ядрі, через систему виховання та освіти транслюється від покоління до покоління. Саме в такий спосіб передається національна свідомість, самоідентифікація індивіда зі своєю нацією і спільністю [149].

Інтерес до соціокультурних явищ у межах вітчизняного суспільствознавства зумовлений тим, що на цьому етапі розвитку українське суспільство є транзитивним, тобто знаходиться на такому етапі розвитку, коли з'являються та формуються нові види культурної діяльності та нові форми буття культури. Дослідження цих форм у соціокультурному контексті дає змогу виокремити наскрізні тенденції змін, їхню логіку, а також окреслити інновації, що детермінують істотні зрушення в повсякденному житті, зокрема в ідеології тощо [177].

Сучасна юридична освіта є невід'ємною складовою суспільного життя, а отже, одним з елементів соціально-культурного буття людини, вона є похідною від світоглядно-ідеологічного універсуму кожної культури, знаходячись суто в людській репрезентації (не у формі положень і норм, а лише в реальній життєвій практиці певної людської спільноти).

Використання історичного методу надасть можливість аналізувати юридичну освіту як життєві форми з позиції історії суспільств, права, ментальностей, ідей тощо. Історія розвитку юридичної освіти охоплює послідовність подій, які можна вибудувати в хронологічному порядку. Послугуючись термінологією Л. Уайта, можна розглядати культурний

еволюціонізм юридичної освіти в сенсі розвитку соціальних інститутів і культури загалом. Еволюціонізм Л. Уайта передбачає таку часову тривалість форм життя, коли час і форми мають однакову значущість [186].

Застосування історико-правового методу зумовлено змістом трансформаційної методології історико-правових досліджень. Конкретно-історичні дослідження поєднані з теоретичним аналізом, а це дає змогу враховувати досягнення як безпосередньо теорії права, так і культурології, соціології, антропології, лінгвістики та інших наук. Можна апелювати до ідей М. Дамирлі, який розробив проект модернізації історико-правових наук. Критикуючи підхід до історико-правової науки як суто описової, дослідник обстоює надання їй нового сенсу (відображення юридичної саморефлексії людини, поняття справжнього права через його минуле і висвітлення його перспектив). Шляхи реалізації цього завдання М. Дамирлі вбачає в широкому застосуванні історико-антропологічного підходу. Учений також розробив проекти створення нових наукових дисциплін – «універсальної історії права» та «історіософії права» [58].

Постмодернізм популяризував дослідження правових явищ з позицій феноменології, герменевтики і синергетики, що цілком можна використовувати і для вивчення феномену юридичної освіти. У контексті герменевтики необхідно чітко розмежовувати двоєдину сутність цього методу: він є філософським та інструментальним.

Доцільно детальніше з'ясувати особливості взаємодії культури й освіти. Зокрема, можна виокремити три основні напрями цього процесу:

1) культурогенезний напрям, у межах якого аналізують функції освіти гуманістичної та етичної спрямованості. Представниками цього напрямку слід вважати А. Валицьку, М. Дудину, Н. Макарцеву та ін.;

2) філософсько-культурологічний напрям, що передбачає тлумачення освіти як культурного феномену (Б. Гершунський, Ф. Михайлов та ін.);

3) культурно-антропологічний напрям, прихильники якого вважають, що людина перебуває на межі двох метасистем (природи і культури), вона є суб'єктом культури й історичного процесу (В. Бенін, В. Безрогов, Г. Корнетов та ін.).

У контексті розгляду світоглядних детермінантів сучасної юридичної освіти слід зауважити, що нині, на жаль, немає комплексних досліджень окресленої проблеми. Висвітлення цієї теми потребує аналізу масиву наукової літератури з різних галузей гуманітарного знання: філософії права, філософії, юридичної деонтології, культурології, історії, антропології тощо.

Французький соціолог П. Бурдьє присвятив аналізу проблеми освіти свою працю «Начала», застосовуючи терміни соціального відтворення. Дослідник доходить висновку, що планка освіченості може підніматися й опускатися залежно від того, яким буде співвідношення між статусними очікуваннями, соціальним походженням та успіхами в навчанні в різних груп тих, хто навчається. Учений також досліджував поняття парадоксальності критичного освітнього дискурсу, суть якої полягає у внутрішньому статусі університету: критика системи освіти ґрунтується на її власних категоріях. Освітній дискурс передбачає спеціальну нішу, «місце критики», навіть закликає до неї, забезпечуючи їй легітимність у межах своїх кордонів, визначаючи принципи, за якими вона вибудовуватиметься, відповідно до основних диспозицій. У контексті дослідження П. Бурдьє актуалізовано питання, як уникнути цієї парадоксальності, адже на шляху соціологічного пізнання постають перешкоди. Одна пастка пов'язана із внутрішнім статусом освітнього університетського дискурсу, інша – із власне предметом обговорення. На думку французького соціолога, відтворення та функціонування освітнього дискурсу ґрунтується на відносинах між агентами освітньої системи й освітньою системою загалом (тобто йдеться про освітній заклад як соціальний інститут).

Однією з класичних розробок, присвячених аналізу освіти як феномену культури, є праця Т. Парсонса «Професія і соціальна структура» (1939), у якій автор виокремлює основні елементи професійного типу: раціональність, розподіл функцій та універсалізм. У контексті нашого дослідження важливою є його концепція професійного комплексу, який потрактовано як систему занять, що концентруються навколо інтелектуальних дисциплін як складової сучасної культурної системи. На думку вченого, суспільство й інтелектуальні дисципліни тісно взаємодіють в університетах і дослідницьких інститутах [134].

Слід акцентувати увагу на праці Т. Яшук «Юридична освіта у вищій школі», у якій висвітлено історичні, теоретичні, порівняльні та прикладні аспекти підготовки юридичних кадрів. Дослідниця проаналізувала історію формування юридичної освіти як явища правової та освітньої культури. У праці схарактеризовано передумови виникнення та розвитку європейських університетів, а також визначено риси середньовічних і новоевропейських університетів. Окреслено роль Г. Дж. Бермана – фундатора університетського викладання права як історико-культурного явища [215]. Корисною у пропедевтичному сенсі є частина роботи, присвячена аналізу процесів глобалізації та їх впливу на юридичну освіту пострадянських країн. Зокрема, значну увагу приділено Болонському процесу, що став символом істотних змін в ідеології, теорії та практиці сучасної освіти. Розглянуто нові імперативи розвитку вищої школи на загальносвітовому рівні, як-от: масовізація, розширення приватного сектору, слабка кореляція профілів випускників з потребами ринку. Розмежовуючи явища глобалізації та інтернаціоналізації, дослідниця демонструє значення Болонського процесу з позиції запобігання руйнівному впливу глобалізації. Відображенням останньої є так звана лісабонська стратегія. Апелюючи до витоків Болонського процесу (початок 1970-х рр.), характеризуючи його розвиток, авторка констатує взаємозумовленість економічного, юридичного, культурного та інших факторів

суспільного розвитку, а також привертає увагу до нової місії вищої освіти – студент відтепер стає активним учасником навчального процесу. Також у праці обґрунтовано перспективність вивчення зарубіжного досвіду в галузі вищої юридичної освіти, обґрунтовано важливе значення державного регулювання підготовки юристів і суспільно-державного партнерства в означеній сфері [215].

Науковці С. Бостон і Л. Бостон у своїй статті «Міждисциплінарний підхід при вивченні фундаментальних юридичних дисциплін» обґрунтовують значення цього підходу в процесі юридичної освіти та характеризують його на прикладі вивчення таких фундаментальних юридичних дисциплін, як теорія держави і права та історія держави і права. Автори вважають, що такий підхід у процесі здобуття юридичної освіти в умовах інформаційного суспільства передбачає, що нині й надалі значних успіхів зможуть досягти лише фахівці, які навчаються розуміти взаємозв'язок і системність світу, усвідомлювати кожен конкретну науку як сферу або підсистему, компоненту більшої системи [24].

З 2000-х років у вітчизняному науковому просторі з'являються дисертаційні дослідження, присвячені вивченню юридичної освіти. Зокрема, важливою в цьому контексті є робота О. Войно-Данчишиної «Правове регулювання вищої юридичної освіти та науки в Росії XIX століття (на матеріалах українських губерній)», яку було захищено 2006 року. Авторка досліджувала процес правового регулювання вищої юридичної освіти та підготовки наукових кадрів в університетах і ліцєях українських губерній Росії в XIX столітті. Результатом здійсненої роботи стали узагальнення та систематизація нормативно-правової бази вищої юридичної освіти, окреслення основних етапів її розвитку [31].

1.2. Розгляд основних понять дослідження вітчизняної юридичної освіти крізь призму сучасних світоглядних детермінантів

Для того щоб надалі чітко орієнтуватися в архітектоніці роботи, доцільно сформулювати декілька методологічних зауважень. По-перше, досі не сформульовано єдиного загальноприйнятого визначення юридичної освіти, що засвідчує її багатогранність і неоднозначність як соціокультурного явища. Найпереконливішою в контексті визнання неоднозначності тлумачення юридичної освіти є позиція В. Ткаченка, який виокремив три основні значення сучасної юридичної освіти у вітчизняному інтелектуальному просторі:

1) юридична освіта є процесом, якому притаманні передання та засвоєння знань про право;

2) юридична освіта є інституційним явищем – функціонує система навчальних закладів, які здійснюють діяльність з підготовки юристів;

3) юридична освіта є різновидом професійної освіти, оволодінням необхідними знаннями і навичками з професії юриста та юридичної спеціальності, тобто вона є результатом, якого вдається досягти внаслідок навчання [185].

Ми не цілком поділяємо позицію В. Ткаченка, оскільки в його концепції ототожнено явища правової та юридичної освіти. Саме тому потребує уваги наукова розвідка сучасного вітчизняного філософа права В. Бігуна, який стверджує, що вища юридична освіта є необхідною складовою юридичної професії. Цей вид освіти визначають як елемент загальної правової освіти; галузь вищої освіти; базис юридичної професії; запоруку професійної компетентності правника; середовище формування нового покоління правників; один з інструментів реалізації соціальної функції права; критерій соціальної стратифікації; специфічний вид підприємницької діяльності; шлях розбудови політичної кар'єри; спосіб реалізації особистих амбіцій тощо. Цілком слушно

вчений зауважує, що «зміст і обсяг “юридичної освіти” як поняття й об’єктивного явища залежить від багатьох чинників – її історії, організації та організаторів, правової системи, загальних освітніх завдань і мети, конкретної епохи та її власних складових» [20].

По-друге, ми обстоюємо думку, згідно з якою юридична освіта як планомірно організований процес формування спеціальних знань у межах спеціальних освітніх утворень виникла в середньовічній Європі. Попри те, що в Стародавньому Римі діяли юристи, ми не можемо говорити про юридичну освіту в цій державі. В Україні формальна вища юридична освіта сягає своїм корінням XVIII століття: 20 січня 1661 р. польський король Ян Казимир підписав диплом, за яким надав Львівській єзуїтській колегії «гідності Академії і титулу Університету» [20] (нині це Львівський національний університет імені І. Франка). Це найдавніший в Україні навчальний заклад, у якому здійснюють підготовку фахівців-правознавців. Університети з обов’язковим юридичним факультетом на території України засновують у XIX столітті: у Харкові – 1805 р., у Києві – 1835 р., в Одесі – 1865 року.

По-третє, хронологічними межами пропонованого увазі дослідження є період з 90-х рр. XX століття й донині. На наше переконання, саме в цей часовий відтинок на вітчизняних теренах формується «нова юридична освіта». Зміни в сутнісних характеристиках вітчизняної юридичної освіти були зумовлені низкою факторів: здобуттям Україною незалежності, тяжінням до європейських соціальних і правових цінностей, поступовим зміщенням акцентів з інтересів держави до інтересів людини тощо.

По-четверте, у праці сучасну вітчизняну юридичну освіту розглянуто як складову єдиного європейського культурного простору, адже Україна завжди була про європейською державою. Попри територіально-національну диференціацію складових, Європу сприймають цілісною: така цілісність полягає в єдності культурно-інтелектуальної спрямованості, вибудованої на

загальних історичних, світоглядних засадах як базових реаліях, у контексті яких і відбувається самоідентифікація європейця саме як «європейського». Свого часу знаний представник «державницької школи» в історіографії І. Лисяк-Руданський так тлумачив «європейськість»: «Для історика Європа – це щось більше, ніж великий півострів євразійського суходолу; вона – сім'я народів, які, попри політичну розокремленість та нерідкі жорстокі антагонізми в минулому, поділяють культурну та суспільну спадщину. Не все, що географічно розташоване в Європі, належить до неї історично. Наприклад, колишня Османська імперія, що впродовж кількох століть займала більшість європейського континенту, напевне не входила до складу європейської культурної спільноти. Це саме стосується і мусульманських держав середньовічної Іспанії. Більшість істориків згодна з тим, що Московщину – Росію XIV–XVII століть не слід вважати європейською за своєю сутністю країною» [108, с. 512].

Юридична освіта нині є предметом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених, практичний інтерес вона становить для роботодавців і фахівців з ринкової економіки. Саме тому питання ефективності юридичної освіти асоціюють з напрямом розвитку держави, ураховуючи сучасні глобалізаційні процеси. Глобалізований світ вимагає від усіх країн віднайдення точок дотику заради забезпечення стабільності й комфортності життя. Дослідники зазначають: «Наразі, у XXI столітті, коли світ став цілісною системою практично за всіма параметрами суспільного життя, окремі країни й народи фактично не мають можливості вибору щодо участі чи неучасті в глобалізації. Вони приречені на таку участь природним перебігом подій, оскільки не можуть змінити місце проживання або сусідів...» [28].

Із цього приводу Н. Гудкова зауважує: «Освіта є найважливішою складовою культури... відбувається трансляція культурного досвіду поколінь. Культурна функція освіти визначена цілями соціалізації людини, формуванням

творчих здібностей особистості, переданням духовних цінностей і соціальних норм. Ця функція набуває особливого звучання в епоху глобалізації соціального життя, оскільки стабілізує розвиток соціальних інститутів. Освіта відтворює культуру в усьому розмаїтті загальнолюдського, національного й особистісного її змісту, формує і задовольняє потреби людей в духовних цінностях, наукових знаннях, ідеалах, сенсах та інших світоглядних елементах, необхідних для становлення особистості» [50].

Досліджуючи етимологію терміна «освіта», Г. Гадамер довів, що з часу виникнення це поняття «найтісніше пов'язане з поняттям культури й означає специфічно людський спосіб перетворення природних задатків і можливостей» [34, с. 51]. Тобто Г. Гадамер розвинув ідею Г. Гегеля щодо сутності освіти, який вважав, що в процесі освіти людина відходить від безпосередньо-природного, тому що саме цього прагне її духовно-розумна сторона єства. Освіта підносить людину до всезагальності, що становить сутнісне визначення людської розумності. Загальний зміст людської освіти полягає в тому, що вона забезпечує формування в людині всіх аспектів її як духовної істоти.

Освіта, на думку Дж. Дьюї, може мати два значення: вона «природна» або «формальна». «Природну» освіту слід тлумачити як процес здобуття і засвоєння знань, отриманих окремим індивідом внаслідок спілкування та співжиття з іншими людьми. Ця «природна» освіта забезпечує збагачення досвіду та вчить пристосовуватися й виживати у світі. Дослідник зауважує: «Освіта в первісному значенні – це передавання досвіду засобами спілкування, тобто за допомогою обміну досвідом, допоки він не стане спільним набутком» [61, с. 13]. «Формальна» ж освіта пов'язана з організацією навчального процесу та вихованням як цільовим явищем. Саме «формальна» освіта є соціальним інститутом, оскільки завдяки їй здійснюють передавання вузькогалузевих знань і суспільних досягнень. За Дж. Дьюї, «освіта, винайшовши письмо і книжки, відкрила можливість передавати досвід, який до цього часу був практично

недоступний для молоді...» [61, с. 12]. «Формальна» освіта – це і процес, і результат засвоєння систематизованих знань, умінь, навичок, а також необхідна умова підготовки людини до життя та праці. Освіта – процес навчання й виховання, що забезпечує інтереси людини, суспільства, держави, спрямований на збереження, примноження та передавання знань новим поколінням, задоволення потреб особистості в інтелектуальному, культурному, моральному, фізичному розвитку, на підготовку кваліфікованих кадрів для галузей економіки.

Освіта є одним зі способів входження людини у світ науки і культури. Вона завжди функціонує в межах певної культури: культурні феномени є штучними (рукотворними), оскільки створені з природного матеріалу людськими індивідами для задоволення власних духовних потреб. Одним із таких штучних (культурних) феноменів є освіта, яка посідає чільне місце в системі культури, а її роль залежить від цінностей та ідеалів конкретної культури. У процесі освіти людина освоює духовні цінності. Освіта є необхідним і важливим фактором розвитку як економіки, політики, культури, так і суспільства загалом. Результатом отримання освіти є інтегрування отриманого обсягу знань, навичок та вмінь з особистісними якостями індивідів і здатність самостійно використовувати свої знання. Однак соціально-культурні умови сучасного світу не всім індивідам дають змогу виявити їхній творчий потенціал, здійснити самореалізацію, що зазвичай вимагає здобуття вищої освіти.

Різні науки досліджують освіту в різних контекстах:

- філософія визнає освіту загальним духовним процесом формування людини, а також результату цього процесу – духовно збагаченої особистості;
- культурологія трактує освіту як культурно-історичне явище, засіб збереження, передання та множення накопичень духовної культури людства, народів, націй;

– психологія акцентує увагу на проблемах впливу освіти на формування особистості, її психіки. Соціальна психологія розглядає людину як суб'єкт навчальної діяльності в межах освіти, яку слід тлумачити як соціальну організацію;

– з позиції соціології, освіта є соціальним інститутом, а тому актуалізує питання: як завдяки освіті людина потрапляє до певних соціальних груп, займає певні позиції в соціальній структурі суспільства, освоює та виконує різноманітні суспільні ролі.

Юридична освіта як складова освіти є сферою соціогуманітарної практики, у якій відбувається становлення особистості та передаються культурні надбання. Як будь-яка людська діяльність, юридична освіта є ціннісно забарвленою. Можна виокремити загальні світоглядно-ціннісні орієнтири, наявні в юридичній освіті кожного окремого культурного періоду: аксіосфера кожного соціокультурного простору визначає ціннісне наповнення юридичної освіти. У ціннісно-онтологічних універсаліях, зауважує В. Курганська, сконцентровані основні типи та закономірності будь-яких культурно-історичних і національно-своєрідних форм цілісного відношення людини до природного, соціального й особистісного світу [103].

Юридична освіта є однією із соціокультурних цінностей. Це процес, у якому органічно поєднані навчання, учіння і виховання, під час якого формується не лише юрист-професіонал, а і юрист-особистість. Із цього приводу Д. Біляєв стверджує, що немає спеціальних генів, наприклад, гуманізму або альтруїзму чи генів антисоціальної поведінки, однак є генетично детерміновані властивості психіки, поєднання яких, змінюючись під впливом соціальних умов, сприяє формуванню людини з високим почуттям совісті, що формує імунітет не лише до злочинної діяльності, а й до кар'єризму та жадібності, або ж людини, що не цілком усвідомлює, що таке совість з усіма наслідками, які із цього випливають [17, с. 5].

Юридична освіта досі має статус престижної. Для більшості студентів одержання юридичної освіти є запорукою забезпеченого й успішного (в кар'єрному сенсі) життя. Як і будь-яке соціальне явище, юридична освіта є похідною від соціокультурного контексту та постає виразником і втіленням наративів конкретної культури. Принаймні в європейській культурі юридична освіта як ознака обраності й престижності сягає своїм корінням середньовіччя: саме в ці часи відбувається формування нових навчальних закладів – університетів, основне завдання яких полягало в органічному поєднанні навчальної та наукової роботи. Ідея університету пройшла тривалий шлях розвитку (від ідеї формування людини за бажаним взірцем (професійні стандарти) до ідеї випускника – компетентного фахівця), що й прагнула з'ясувати Л. Ямпольська у своїй праці «Концептуалізація класичної ідеї університету». Ідея університету співіснує з культурософськими теоріями освіти, сформульованими, з одного боку, як адекватні класичному стилю філософського мислення, що пропонують убачати в освіті сходження до заданих взірців та ідеалів розвитку. З іншого – як прототип сучасного некласичного розуміння освіти як постійного процесу, що ніколи не припиняється, становлення людини [214, с. 10].

Попри те, що нині в ідеї університету констатовано вагомі змістовні зміни, юридичний факультет зберігається в структурі університетів як одна з головних його складових. Світоглядні зміни, культурні й соціальні потрясіння, зміни кордонів і державно-політичних утворень не змогли вплинути на особливий статус юридичного факультету як такого. Відійшли в минуле теологічні факультети, що були невід'ємною архітектонічною складовою середньовічного університету (нівельовано єдність суспільства з релігією), відокремилися (переважно скрізь) від класичних університетів медичні факультети. Нині можна спостерігати дисонативне з ідеєю університету (за структурою і сутністю), але реальне існування «технічних», «медичних» та

інших університетів. Своєрідна «вічність» юридичних факультетів в університетах пов'язана з визнанням особливої ролі права в межах європейської культури та закріпленням правового порядку. На думку В. Ляшенко, у європейській культурі право трактовано як засіб соціальної організації з високим ступенем індивідуалізму, де інститут прав людини «працює» як сфера людської свободи, а закон тлумачать як можливість діяти [111].

Юридична освіта належить до так званих світських напрямів підготовки фахівців. Право (правознавство, наука права) є світською «інтелектуальною дисципліною», сучасна революція в освіті створила механізми, за допомогою яких нові культурні стандарти, здебільшого ті, що втілені в інтелектуальних дисциплінах й інституалізуються, частково заміщують традиційну релігію [17, с. 130].

Потреба в дослідженні явища юридичної освіти в соціокультурному контексті та межах філософсько-правового дискурсу зумовлена тим, що як явище культури її не вивчено на належному рівні, а тому нерозглянутими залишаються її філософські й культурологічні засади. Цілісного дослідження окресленої проблеми ще не здійснено. Водночас є низка доробок, дотичних обраній темі (зокрема, праці Л. Ямпольської, Т. Парсонса).

Невиявленою залишається залежність змістовного наповнення юридичної освіти від домінантних у конкретну епоху стилю філософського мислення, характеру наукової раціональності, панівної світоглядної настанови й образу людини. Останній, на думку відомого антрополога К. Гірца, буде сформульовано точніше, якщо культуру, у межах якої живе людина, «розглядати не як комплекси конкретних патернів поведінки – звичаїв, традицій, кластерів звичок, як це взагалі було заведено робити, а як набір контрольних механізмів – планів, рецептів, правил, інструкцій (того, що комп'ютерники називають “програмами”), що керують поведінкою» [46, с. 56]. Причому освіта має дві іпостасі: це абсолютно-тотальний соціокультурний

факт, існування якого не залежить від конкретної особи чи груп; водночас, вона є конкретною соціальною структурою, яку людство продукує і програмує відповідно до своїх доктринальних настанов. На думку А. Карпова, «освіта виникає і твориться із самої себе внаслідок розвитку людських колективів, культурно опосередкованої поведінки людини в спільнотах, які використовують досвід минулого та піклуються про майбутнє» [75].

Виокремлення юридичної освіти як самостійного напрямку підготовки фахівців (як і будь-якого іншого) пов'язане із соціальним запитом, що є актуалізацією реальних суспільних відносин і рівня економічних відносин у суспільстві: ринок, бюрократизація суспільства – основні чинники розвитку юридичної освіти та юридичної професії. Освіта є передумовою професії: для професійної діяльності компетентності зазвичай досягають лише за допомогою прогресивної формальної освіти, яка зосереджена нині в академічних умовах. Професія в чистому вигляді – це академічна професія, професія пошуку та передавання знань. Вона оточена колом професій, присвячених застосуванню знань до завдань суспільного порядку (право), здоров'я (медицина), ефективності державних і приватних організацій (адміністрація), ефективного використання ресурсів поза соціальним середовищем (технологія) тощо [17, с. 131].

Важливим є ще один методологічний акцент. Юридична освіта в сучасній Україні зазнає відчутного державницького впливу. Українська дослідниця Ж. Алексеева зауважувала, що наша держава має специфічні проблеми університетської, а отже, і юридичної освіти: ініціатором створення університетів була держава; управління освітянськими закладами теж здійснювала держава; автономія університетів була обмеженою; державного впливу зазнавали і напрями наукових розробок в університетах; держава контролювала й досі контролює формальний та змістовний аспекти навчального процесу. Європейські університети, на противагу вітчизняним, розвивалися в культурному контексті поглиблення індивідуалізму, а контекст вітчизняної

освітянської культури був означений корпоративізмом. Відмітною особливістю вітчизняної вищої школи є «запит» на певний тип особистості, який формується в процесі навчання [3].

Донині юридична освіта в Україні залежить від держави. Зокрема, її, як систему вищої освіти загалом, регулює Закон України «Про вищу освіту». Водночас, на переконання А. Бойко, «закон не визначає особливостей регулювання вищої юридичної освіти, а регламентує всю царину вищої освіти. Певні особливості стосуються тільки медичної, фармацевтичної та ветеринарної спеціальностей» [22].

Застосований у нашому дослідженні термін «світоглядний детермінант» потребує певного уточнення. Детермінант у філософському сенсі – це те, що впливає; обставина; причина, тобто фактор, яким визначені всі процеси. На думку Ж. Гурвича, «детермінанта – це універсальний чинник, який стимулює інтегрування окремих реалій суспільної дійсності в соціальні межі або середовище, що вже існує (щойно виникло, відоме давно, створене штучно); позиціонуючи зазначені реалії у певному місці соціального простору, детермінанта наповнює їх змістом, зумовленим функціональною спрямованістю зазначеного середовища» [220, с. 155–251]. У вітчизняній гуманітаристиці поняття «детермінант» застосовують значно рідше, ніж у філософії права. У своїй праці «Філософія права» С. Сливка використовує це поняття, надаючи йому суто інструментального значення, вважаючи його елементом філософсько-правової гносеології: «пізнавальними конструкціями філософії права і держави можуть слугувати такі методологічні аргументації: методологічні детермінанти (визначники) філософії права, методологія антропології права, методологічно-правові аспекти свободи волі людини, методологія держави.

Зокрема, до методологічних детермінант філософії права належать: процес входження у право, право в позитивному (державному) і надпозитивному (наддержавному) вимірах; конституція держави, правовий і

неправовий закон; онтологія, деонтологія, гносеологія, аксіологія, герменевтика, феноменологія права; інтерес і мета у праві; метафізичне осмислення правової дійсності. Формування філософсько-правових детермінант здійснюється через осмислення історії розвитку філософії права, відродження вчення про природне право, а також теоретичних аспектів філософії права (сутність, об'єкт, предмет, мета, завдання, джерела філософії права, її принципи та функції). Ці концепти надають можливість відрізнити філософію права від інших наук і продемонструвати потребу в спеціальних підходах, своєрідних моделях, без яких неможливо вибудувати наукову методологію філософії права» [174].

Ми не цілком поділяємо такий підхід до трактування поняття «детермінант», оскільки воно відображає аксіологічну настанову й орієнтир конкретної культури, які обов'язково позначаються на змістовному та ціннісному наповненні соціальних явищ і процесів у чітко визначеному соціокультурному контексті. Світоглядний детермінант слід тлумачити як універсальну засаду культури, оскільки культура ґрунтується на узагальненій системі світоглядних уявлень і настанов, що формують цілісний образ людини та людського світу. На переконання В. Стьопіна, це світоглядні універсалії (категорії) культури, що систематизують та акумулюють людський життєвий досвід. Саме в системі цих універсалій (детермінантів) формується притаманний історично визначеному типу культури образ людини, соціальних інститутів (освіти зокрема) [180]. Світоглядні детермінанти – це цінності-орієнтири суспільства, які концентровано презентують культуру як духовно-ідеологічне утворення. Сучасними світоглядними детермінантами європейської культури визнано гуманізм (новий гуманізм), антропологізм, соціальну мобільність, комерціалізацію.

1.3. Юридична освіта в європейському соціокультурному контексті

Між конкретним соціокультурним контекстом, образом людини, панівною картиною світу та освітою, на наше переконання, наявний тісний діалектичний зв'язок. Ці складові є взаємозумовленими (кожен із цих елементів є результатом трьох інших, водночас, впливає на їхній зміст). Таку позицію обстоює й А. Павлова, зауважуючи: «...Вся освіта вибудована відповідно до образу людини в певну епоху. Причому в одну епоху можуть співіснувати різні моделі освіти, засновані на характерних для цієї епохи уявленнях про те, що таке Людина. Відповідає на це питання той образ, із якого пізніше постає освіта. У відтворенні цього образу особистості людини полягає основна мета і сенс освітнього процесу» [131].

Слід виокремити три «глобальні» соціокультурні контексти, у межах яких розвивалася юридична освіта: середньовічний, новочасовий і сучасний (із середини XIX століття і донині). Перші два можна розглядати із зовнішньої, дослідницької позиції, оскільки йдеться про явищами, які стали надбаннями історії. Сучасну ми розглядаємо з внутрішньої позиції – позиції учасника ситуації, оскільки в ній перебуваємо. Перший контекст хронологічно збігається із середньовічним періодом розвитку європейської культури. Тоді навчання права належало до системи так званих вільних мистецтв. Ураховуючи несекулярність середньовічної культури, можна стверджувати, що юридична освіта виконувала тоді другорядну функцію, поступаючись теології та богослов'ю. Основними чинниками, які позначилися на розвитку так званої формальної освіти (а саме одержання систематизованого знання за певним напрямом підготовки в освітній установі), у середньовіччі були: наявність універсальної релігії – християнства; тісний зв'язок політики з релігією; динамічні процеси урбанізації (утворення середньовічних міст, формування міської культури); латинь як мова християнської спільноти; суспільна потреба в

значній кількості фахівців, чим зумовлена диференційована підготовка спеціалістів для різних галузей суспільного виробництва (медиків, юристів, богословів та ін.). Університети, що вперше виникли в 1150-му і 1200 рр. в Італії, Франції та Англії, мали відповідати потребам інститутів управління тих часів – династичних королівств і церкви. Обидві інституції потребували бюрократів з навичками державного управління, що знають латинь. Церква і держава відповідали за дотримання законів, тому мали забезпечити підготовку юридичних експертів [23]. Про важливу роль латинської мови для середньовічної освіти зауважує український учений В. Садовничий, на думку якого, єдиний світогляд був сформований церквою, а латинь була мовою богослужіння та міжнаціонального спілкування. Саме цим був означений характер середньовічної науки та системи навчання, оскільки такі вимоги були однаковими для всіх університетів того часу. Викладання і навчання здійснювали в однаковий спосіб, спільною для всіх освічених людей латинню [161, с. 94–95].

Соціальний статус освіти значно підвищився лише в часи пізнього середньовіччя, що безпосередньо пов'язано з виникненням перших університетів, які, водночас, стали центрами зародження європейської науки. Дослідник К. Брук у своїй праці «Відродження XII століття» стверджує, що «...доволі добре організовані навчальні центри – зародки університетів – існували в багатьох містах, однак виникнення і розвиток університетів, цих визнаних центрів ученості, які мали право присвоювати вчені ступені, цих навчальних закладів, куди стікатимуться маси студентів незалежно від репутації викладача, почнеться з кінця XII – на початку XIII століть» [2, с. 135].

Провідні принципи університетської освіти, закладені в далекому середньовіччі, лишилися незмінними і для сучасної вищої освіти. Університети як соціальні утворення за своєю сутністю є надзвичайно консервативними, що зумовлює їх «незмінність» у мінливому світі. «Сучасні університети багато в

чому зберегли особливий корпоративний дух, корпоративну, академічну культуру своїх попередників. Інтереси суспільства й особистості перетинаються в корпорації, й університет як корпорація став своєрідним дзеркалом суспільства, у якому відображається його теперішнє, засноване на минулому (традиції), та закладається майбутнє (новизна)» [18]. Термін «університет» має латинське походження (*universitas* – цілісність, сукупність, спільнота), спочатку він означав міжнаціональну корпорацію викладачів і студентів (викладачі – магістри та професори, а студенти – ті, хто навчається). Така корпорація була аналогічною іншим гільдіям середньовічних майстрових, тому що її простором був увесь християнський світ. Її відмінною ознакою з-поміж інших гільдій була відкритість. Згідно з твердженням В. Роуга, середньовічний університет як явище середньовічної культури був продуктом й образом свого часу, оскільки чутливо реагував на економічні та політичні запити суспільного життя. Університет як інституція сприяв розвитку цивілізації шляхом відтворення культури, набуття знань, підготовки професійно-інтелектуальної еліти [23, с. 103]. Традиційно першим європейським університетом визнаний Болонський університет, що виник на базі юридичної школи, заснований знаним правником того часу Ірнерієм 1088 року. Ірнерій був першим із правників, хто почав викладати широкій аудиторії римське право, що мало принципове значення для тодішньої Європи, де виникає новий тип міста – феодальне місто з розвинутими торгівлею і ремеслами.

На початок XIV століття формується концепція університету як порівняно автономної структури, що має можливість одночасно із сімома вільними мистецтвами вивчати також право (цивільне і канонічне), медицину й теологію. Структура тогочасних університетів відображала ієрархічність суспільства: переважно діяли чотири факультети, з яких виокремлювали: молодші – підготовчий (факультет вільних мистецтв – тривіріум і квадріум як набір навчальних дисциплін на підготовчому факультеті, запозичені із системи

римської освіти М. Капеллою ще в V столітті) і старші – юридичний, медичний і теологічний. Теологічний факультет був найвищим з-поміж усіх зазначених, а навчання на ньому тривало дванадцять років, причому було передбачено присвоєння студентам звання магістра теології, а згодом – ліценціата. Навчання на юридичному факультеті охоплювало вивчення римського і канонічного права, тривало сім років: чотири роки – ступінь бакалавра, три роки – ліценціата. Підготовка лікаря в середньовічному університеті тривала стільки само, як і нині: чотири роки – бакалаврат, два роки – лікарська практика під керівництвом магістра, п'ять років навчання на здобуття ступеня ліценціата.

Розвиток середньовічної освіти безпосередньо пов'язаний з особливостями християнства та формами європейської цивілізації. Це, передусім, місто, що проходить у своєму розвитку декілька етапів секуляризації: із поселення поруч із храмом чи монастирем (резиденція єпископа й капітула) з розвитком товарно-грошових відносин воно перетворюється на центр господарчого життя під керівництвом міської комуни. Монастирі були центрами вченості, при них діяли кафедральні школи, найславетніші набували статусу міжнародних центрів, перетворювалися на університети [23, с. 171].

Потреба в юридичній освіті та поява юристів-фахівців у середньовіччі були зумовлені такими обставинами: феодалний тип міста передбачав наявність ринку як чільного місця, що зосереджувало в собі можливість цивілізованих товарно-обмінних процесів. Ринок як центр міста був місцем формування автономного індивіда, осередком ділового життя. Функціонування та навіть існування середньовічного міста було неможливим без дієвої адміністрації, причому кожне середньовічне місто прагнуло бути самоуправним.

На переконання К. Щукіна, саме германський спосіб життя став визначальним у формуванні європейського міста і європейської культури. «Три

кити» юридично закріпленого германського способу життя – самоуправління, корпоративність і формальність суспільних відносин – відіграли значну роль у розвитку судочинства, освіти й, безперечно, облаштування життя міст [211].

Зазначене засвідчує доволі потужний соціальний запит середньовічної міської культури на великі масиви здібних людей, що мали розумітися на законах і застосовувати їх на практиці.

Студент-юрист в університеті одержував навички аналізу текстів, усебічного розгляду конкретного питання, формулювання запитання в такій формі, щоб знайти на нього відповідь. Студенти вчилися за навчальними планами, які були незмінними впродовж століть. Вони навчалися всього, що було необхідно для критичного розуміння систем, управління складними підприємствами, дослідження навколишнього світу, прийняття рішень із будь-яких питань, які поставали [23].

Середньовічні університети були міні-глобалізаційними утвореннями, відкритими для представників різних народностей. До відомих університетів, зокрема Болонського, прибували студенти з усіх земель, які нині називають європейськими, щоб вивчати право. Це також було пов'язано з певною культурологічною особливістю середньовіччя. Після закінчення університету випускники, як і в наш час, працювали у своїх країнах або ж виїздили за їх межі для продовження роботи чи навчання.

Зміст і форми юридичної освіти в європейських університетах були цілком визначені світоглядними настановами. Юридична освіта в середньовічних університетах мала риси школярства, оскільки теоцентризм конкретизувався в принципі богоуподібнення та подвійної істини: усі питання й відповіді є давно відомими, тому студент має лише повторити настанови викладача. У цей період популярними були різноманітні підручники, компендіуми й енциклопедії. Слова учителя не підлягають обговоренню, їх лише відтворюють. Крім цього, особливість середньовічної освіти (юридичної

зокрема) полягала в її письмовому характері, що було результатом процесу поширення писемності та десакралізації книги. Ідеться про замінення античного вільного часу («схоле») вченою працею («прагматея»), замість оро-акустичної, усної культури з'являється писемна, що надає можливість транслювати знання в прийдешні епохи, тобто відбувається трансформація соціальної пам'яті. Християнська цивілізація є періодом «десакралізації книги та поширенням писемності; появи нових видів доказів (писемні докази) замість випробувань («судів Божих»); виникнення та діяльності університетів, зусилля яких концентрувалися на пошуках практичної справедливості й були орієнтовані на визнання права як належного. Процес десакралізації книги супроводжував також інший процес – процес раціоналізації методів інтелектуальної діяльності: V Лютеранський собор 1215 р. заборонив ордалії внаслідок поширення письмових текстів як основного виду доказу; поширення в XIV столітті книгодрукування сприяло тиражуванню письмових текстів, що зумовило докорінні зміни менталітету європейця, який, переборюючи майнові й станові розшарування, став «людиною, яка читає і пише» [111, с. 19].

У навчальному процесі текст зберігає за собою умовно сакральне значення – для майбутніх юристів такою священною книгою стали «Дигести» Юстиніана. Шанобливим ставленням до письмового тексту зумовлені методики викладання юридичних дисциплін на юридичних факультетах середньовічних університетів: під час *repetitio* відбувалося детальне й усебічне пояснення уривків окремих текстів, що враховувало всі можливі сумніви та заперечення; повтори фрагментів прочитаного тексту мали забезпечити його запам'ятовування, а надалі – використання для підтвердження думки за допомогою цитування напам'ять; *disputatio* покликані були навчити студентів мистецтва суперечки, сформувати навички відстоювання набутих знань.

Для другого етапу становлення європейської юридичної освіти притаманний тісний зв'язок зі стрімким розвитком природничих наук,

промисловості й виникненням нового класу – буржуазії. Саме в цей час утверджується новий світогляд, нові підходи до вивчення природничих і соціальних процесів та явищ: «...формується експериментально-математичне природознавство, створюються філософські вчення, де відображені процес секуляризації та відхід від середньовічної традиції. Починаючи з XVII ст., природознавство, зокрема механіка, уже значною мірою визначили зміст і завдання метафізики, а в XVIII–XIX століттях узагалі знівелювали останню, створивши особливий – сциєнтичний – спосіб мислення й життєвої орієнтації, панівний до сьогодні» [4]. Індустріальна модель світу зумовлювала й становлення індустріальної моделі освіти, яка була конкретизацією культури, вибудованої на засадах раціональності, саме тієї культури, про яку О. Шпенглер зауважував: «Мозок бере кермо влади, бо душа отримала відставку» [208, с. 463]. Проте саме завдяки раціональному підходу й абсолютизації розуму в житті людини окреслилися базові засади знань, а також відбувся розподіл знання на гуманітарне та природничо-наукове.

У специфіці новочасової картини світу можна віднайти вихід за межі штучно створених кордонів, що, зрештою, означало постійне прагнення безкінечного й непізнаного, про що зазначав Р. Гвардіні: «Світ починає розширюватися, розриваючи свої кордони... Прокидається нова хвиля, для якої будь-яке розширення означає звільнення» [111, с. 255].

Як продовження ідей П. Мірандоли, в епоху Нового часу обстоюють ідеї щодо необмежених здібностей і талантів людини, з огляду на її досконалість і здатність до пізнання. Людина в Новому часі живе в чуттєвому світі (П. Сорокін), а отже, її можна навчити будь-чого. Людина як чиста дошка – благодатний матеріал для виховання й навчання. Новий час – це світ механізмів, організмів і дресури: завдяки вихованню, навчанню та просвіті можна змінити сутність людини, покращити її, спрямувати на служіння суспільним інтересам. Людина є природною істотою, тому наділена природним розумом, що надає її

вчинкам і діям раціональності та доцільності. Природу, світ і людину можна пізнати за допомогою правильно дібраного й ефективного методу. Людина Нового часу є антиподом людини традиційного (корпоративного) суспільства, у якому індивід не вільний, він перебуває в «системі безпосередньо-особистісних зв'язків, жорстко підкорений і підконтрольний у своїх діях диктату численних імперативів макро- і мікросоціуму. Його суб'єктивність соціально обмежена, вона включена в суб'єктивність колективності [99].

Специфіка юридичної освіти безпосередньо пов'язана зі зміною уявлень про право. В епоху Нового часу її тлумачать як секулярне явище, що набуває форми нової теорії позитивного права, яка досі домінує у світі. Слід акцентувати увагу на тому, що позитивне постає в сенсі штучного, як такого, що створено людиною, а отже, джерелом права у громадянському суспільстві визнано людський закон, який набуває державного закріплення, на противагу вічному закону розуму та давньому закону держави, існування суспільства пов'язане з існуванням юридичних законів, які трактовано як волевиявлення, наказ державної влади. Розум закону впливає з розуму держави (державна є «смертним Богом»), а це уможливорює переміщення таких феноменів, як релігія та мораль, у підзаконну чи позазаконну сфери. Громадянське, кримінальне право, юриспруденцію загалом оголошено справою держави, породженням її законодавчих імперативів. Учений П. Сорокін запропонував детальну характеристику новочасового права, а також ролі та значення юристів для тогочасних суспільств. Юрист Нового часу – це не майстер, а ремісник, який знає закони й може їх застосовувати. Водночас юрист усвідомлює, що закони, з якими він має справу, є рукотворними – створеними людиною, для людини, контрольованими людиною. Безумовно, є природні закони (період панування ідеї природного права), проте їх можуть відкривати лише обрані з-поміж людей – філософи. Тому законодавець є філософом природи. Цей етап був періодом становлення та формування буржуазних відносин, які швидко стали предметом

наукового інтересу як філософів, так і юристів. Саме ідеї цих мислителів надали ідеологічного обґрунтування новим суспільним відносинам, а в практичній площині сприяли оновленню успадкованих та розробленню нових державно-правових інститутів. Новоєвропейська традиція залишається під впливом римського права.

Формування нового типу держави – національної – зумовило суттєві зміни в призначенні університетів і якості юридичної освіти. Університети втратили статус автономних і незалежних навчальних та наукових центрів, натомість перейшли під контроль влади (монархів, церков, Папи Римського). Окрім того, поява на політичній авансцені національних держав спричинила й розпад єдиного європейського законодавства, що ґрунтувалося на римському праві. Студенти-юристи втратили можливість здобувати в університетах «універсальну» юридичну освіту. Нові національні держави потребували знавців національного права, хоча більшість держав залишила як підґрунтя свого чинного законодавства елементи римського права. Розбіжності в засадничих моментах правових систем континентальної Європи та Британських островів призвели до визнання різних джерел права. Континентальна Європа потребувала юриста-знавця чинного законодавства, а Британія – юриста-знавця прецедентів. Для континентальної Європи пріоритетними стають нормативно-правові акти, насамперед – із XVIII століття, у межах якого активізувалася робота щодо систематизації законодавства на новому рівні. Розвиток промисловості, збільшення кількості торговельно-обмінних операцій, географічне розширення (виникнення колоній) потребували дедалі більшої кількості освічених людей. Це були часи розвинутої книжної культури, культури писаного слова, а тому публічними стають ідеї, які поширюються за допомогою друкованих видань світського й наукового змісту. Друковані видання також сприяли поширенню правових знань, наукових досліджень у сфері права, спрощенню доступу до юридичної інформації.

Саме Новий час став добою, у межах якої формується наука як соціальний інститут, наукові пошуки стають професійним заняттям, з'являється професія вченого. Швидкими темпами зростають продуктивні сили, прогресують процеси розподілу праці, розширюються географічні межі держав, формуються нові типи соціальних відносин, які потребують цивілізованого врегулювання. Це потребувало вузькоспеціалізованих фахівців, підготовка яких вимагала створення або переорієнтування навчальних закладів, придатних для такої функції.

Юридична освіта пов'язана зі ще однією рисою новочасової культури – її утилітарністю. Відтоді знання повинні були відповідати єдиному критерію – вони мали бути політехнічними. Студент університету вже з першого курсу був зорієнтований на те, що, одержавши освіту, він буде максимально пристосований до життя, зможе на практиці застосовувати теоретичні знання. Випускник – це, насамперед, конкурентоспроможна одиниця на ринку праці, його знання й навички відповідають і задовольняють потреби ринкової економіки. Прагматизм межує із функціоналізмом: Новий час орієнтується в усіх сферах буття на годинник як на досконалий механізм, тому й Усесвіт є великим механізмом, право – механізмом урегулювання міжіндивідних відносин, людина (*homo faber*) – міні-механізм у повсякденному і професійному житті.

Між культурами середньовіччя й Нового часу немає прірви. Новий час трансформував здобутки попередніх століть і пристосував їх до своїх потреб. Розвиток культури в історичному аспекті становить процес культурної спадковості й селекції. Тому всі описані історичні періоди європейської культури є умовними як з хронологічної, так і з ідеологічної позиції (свідченням цього є розробки Й. Хейзинги про «Осінь Середньовіччя»). Новочасова культура була вибудована на елементах середньовічної.

Культури Нового часу і середньовіччя, попри наявні відмінності, мають низку спільних аспектів, які можна позиціонувати як елементи культурної спадковості (умовні моделі науковців). Культура Нового часу сформувалася на базі середньовічної, що стосується, передусім, новочасових суспільної структури, держави і права. Водночас середньовічна соціальна система не завжди модернізувалася еволюційним шляхом. Революційні зміни в процесі формування культури Нового часу були зумовлені тим, що середньовічна станова соціальна система не відповідала діловим вимогам Нового часу, оскільки була традиційно-консервативною, а це не сприяло розвитку підприємництва та шкодило здійсненню масштабної соціальної дифузії.

Середньовічна людина залежала від людей, вищих за неї в становій ієрархії, а також повинна була мати чітко визначений спосіб життя: служити Богу, королю, сеньйору, корпорації чи общині. На противагу середньовічній, новочасова людина служила справі (бізнесу), усі учасники якого повинні бути максимально вільними від неділових відносин. Остаточне руйнування середньовічного суспільства завершилося лише в середині XIX століття, чим зумовлена поява нової суспільної системи, що ґрунтувалася на принципах юридичної рівності людей, єдиного позаверстового громадянства, законодавчо закріплених свобод і прав громадянина. Ці свободи та права тлумачили як такі, що належать людській природі й можуть бути обмеженими на користь суспільства лише добровільно або примусово.

Відмітними рисами новочасової університетської освіти (юридичний факультет був обов'язковим у структурі кожного університету) слід вважати:

– започаткування навчання в університетах національними мовами (з XVIII століття. Латинську мову як мову університету й навчання було найпізніше відмінено в Італії на початку XIX століття). Латинь утрачає статус «світової» мови, її витіснено в церковно-релігійну сферу, що сприяло формуванню державно-національних рис університетів різних країн. Студент –

майбутній юрист мав орієнтуватися не лише в метафізичних засадах права і тонкощах природного права (справедливість, рівність тощо), а й повинен був знати норми національного й міжнародного права;

- стрімкий розвиток експериментального правознавства зумовив нівелювання гуманітарної складової навчального процесу;

- у XVIII столітті сформувалася сучасна система вищої освіти (поряд із університетами починають функціонувати інститути та спеціальні школи). Відбулося поглиблення юридичних знань: суспільство потребувало фахівців вузького спрямування. Із цього приводу М. Кузьмін зауважує, що в епоху Нового часу можна спостерігати константне зростання рівня освіченості населення Європи [99];

- в університетах дедалі більше уваги акцентують на підготовці фахівців для світського життя. Університети поступово виходять із-під влади церкви, потрапляють під контроль світської влади, а інколи монархи ініціюють створення університетів.

Нові суспільні відносини суттєво позначилися на змісті юридичної освіти. Соціальні обставини вимагали від юристів уміння пристосовуватися до реалій життя та своєю діяльністю стимулювати оновлення віджилих державно-правових інститутів. Юридична освіта мала підґрунтям римське право. Під впливом таких дихотомічних процесів університети кардинально реформують навчальний процес і започатковують нові методи викладання навчальних дисциплін. Схоластику та схоластичний метод викладання було категорично заперечено, хоча донедавна вони формували засади університетської пропедевтики і дидактики. Однак ані схоластика, ані схоластичний метод у навчанні уже не могли забезпечувати якісну підготовку юристів нового зразка. Випускник університету – юрист – мав стати чиновником на державній службі.

У контексті культурологічних особливостей Нового часу стають зрозумілими методичні доробки Г. Лейбніца, які не є широковідомими серед

вітчизняних дослідників, оскільки написані латинською мовою. Зокрема, у праці «Новий метод» мислитель визначає революційні кроки реформування юридичної освіти. Крок перший – зміна соціального статусу юриспруденції, що мала набути систематичного та наукового характеру. Крок другий – необхідний комплекс заходів у напрямі подолання «архаїчності» тогочасної юридичної освіти, що виявлялася в неврахуванні історичних реалій і не відповідала потребам часу (навчання юристів передбачало опрацювання юридичних збірок, укладених Юстиніаном). Крок третій – розроблення логічної системи викладення права, якій були б притаманні взаємопов'язаність і взаємозумовленість понять. Крок четвертий – у навчальних планах підготовки юристів відокремлення історії права та права як різних навчальних дисциплін. Крок п'ятий – ревізія змістового навантаження навчальних планів, диференціювання положень чинного права та права історичного; сучасної юридичної термінології та застарілої лексики [110].

Юридична освіта першого і другого періодів мала чимало схожих рис. Зокрема, це статус студента як пасивної сторони в освітньому процесі: студент був реципієнтом необхідної інформації, яку пропонував йому викладач. Для ефективного засвоєння матеріалу та формування необхідних навичок студенти мали відтворювати наданий викладачем матеріал шляхом заучування та багаторазових повторів. Передання матеріалу здійснювали в ораторсько-акустичний спосіб у формі монологів.

Сучасність як третій етап розвитку юридичної освіти є відображенням тектонічних зрушень світогляду, науки та ідеології. На думку Т. Парсонса, «сучасність» починається з XIX століття. З-поміж значущих змін слід виокремити такі:

– процеси секуляризації у сфері науки й освіти. Європейська культура чітко розділяє сфери світського та релігійного. До середини XX століття у сфері вищої освіти ще не діяли університети класичного взірця: «Дитя Просвітництва

– освіта, основною метою якої є засвоєння інтелектуальних дисциплін, які беруть початок у секулярній філософії та згрупованих у вигляді природничих, гуманітарних і соціальних наук. Ці світські дисципліни були інституалізовані в “академічній” системі, тобто в системі вищої освіти, що ґрунтувалася на університетах. Університети є центрами не тільки навчання, а й систематичного набуття нових знань шляхом дослідницької роботи» [133];

– на зміну віри в розум як у дієву і життєдайну силу (після потрясінь початку і середини ХХ століття) приходять панування ірраціоналізму, віра в життєві сили. Це стимулювало визнання унікальності й особистої значущості людської особистості, які у сфері освіти конкретизовані в індивідуалізмі та антропологізмі: студент – жива людина, наділена лише їй притаманними талантами, здібностями, вадами і чеснотами;

– сучасна освіта є конвенційною. Договір, угода – це основа сучасних освітніх процесів. Конвенційність освіти виявляється не лише в оформлених і укладених відповідно до норм чинного законодавства відносинах між навчальним закладом і студентом, навчальним закладом і викладачем. Конвенційність має іншу форму – толерантності: правом і можливістю здобути вищу освіту наділені всі охочі (багатонаціональні студентські спільноти, відсутність расових упереджень, дискримінації за статтю, сексуальною орієнтацією; інклюзивна освіта теж є виявами толерантності сучасної вищої освіти).

Вибудова єдиної наукової картини світу ще більше ускладнилася наприкінці ХХ століття. Неоднозначні, а іноді й взаємовиключні результати теоретичної фізики в описі походження та властивостей матерії, простору і часу, створення нелінійної динаміки та нерівноважної термодинаміки, що змінили уявлення про можливі механізми походження й розвитку живого і неживого; диференціація наук і протиборство найскладніших наукових формалізмів; гранична математизація фізичного знання, що зумовила появу

понять, які не мають реальних аналогів, – усе це спричинило істотні перешкоди на шляху формування єдиних уявлень про світ. Окреслені процеси віддаляли природничі науки від філософії, призвели до певної ізоляції останньої, відтермінували філософське осмислення результатів сучасного природознавства. У філософії це відобразилося в гносеологічному песимізмі, онтологічному релятивізмі, плюралізмі, зрештою – у відмові від проектів побудови універсальної філософської онтології як основи єдності філософського знання про світ [11].

Сучасна юридична сфера, як і будь-яка інша сфера соціального буття, позиціонує себе новаторською та якісно відмінною від попередніх. Учені наводять чимало аргументів як свідчення такої несхожості. Одним із них є апелювання до нових соціокультурних обставин, панівної світоглядної настанови сучасності й образу людини. Нинішній ірраціоналізм та орієнтація на життєві компоненти в сучасному світогляді позначаються на якості й змісті освіти. Людину в умовах сьогодення трактують як відкриту систему, що співвідноситься з ідеєю коеволюції (вона є органічною компонентою соціуму, природи та космосу). Триває своєрідна антропологічна переорієнтація, пов'язана з усвідомленням кризовості людського існування, виявленням її онтологічної бездомності, розумінням неминучої обмеженості. Також виразною є соціальна криза, яка виявляється в руйнуванні політичних і духовних цінностей; відмиранні традиційних форм співжиття; зневірі в об'єктивних засадах власного існування, у тих обов'язкових світоглядних принципах, які підтримували в ній віру в об'єктивність, прогрес, всесвітню історію. Сучасний світ позбавляє людину критеріїв і цінностей, які надавали її існуванню сенсу, вона виявилася покинутою і занедбаною, не належною сама собі. Нові форми життя й виробництва, створені суспільством на підставі сучасної науки і техніки, дедалі відчутніше виявляють свою ворожість до людини, надаючи

всеосяжності процесу відчуження, дегуманізації та стандартизації різних аспектів людського буття.

Сьогодення – постіндустріальне суспільство, яке продукує культуру суспільства споживання, де змінюється картина світу і панує особливий людський «психотип В», який є гнучким, рухливим, отримує негайне задоволення своїх потреб, живе у кредитах. Дослідник А. Етціоні довів, що внаслідок соціокультурних процесів першої половини ХХ століття сформувався людський «психотип А», особливістю якого були раціональність поведінки, досягнення мети шляхом «відстроченої винагороди через раціональну поведінку, наполегливість, бережливість» [213, с. 298].

Нині місце матеріальних цінностей посіли цінності символічні, формується нове почуття життя, множинність поведінкових типів замінює уніфікована модель, ідентичність стає поліфонічною, а єдність досвіду розпадається. Головним ресурсом стає інформація, яка «стискає» простір і «прискорює» час (Д. Харвей, Е. Гідденс), створює «потік ситуацій», прискорює темп життя (Е. Тоффлер). Зміни зачіпають систему уявлень про світ і людину, усталені цінності культури. Заявлена екзистенційною парадигмою цінність свободи, що була недосяжною в умовах індустріальної машинної цивілізації, набуває інших рис у культурі суспільства споживання. Однією з головних цінностей сучасного суспільства стає свобода, яка має чотири «іпостасі» – як свобода бути, діяти, пересуватися, знати і приймати нове. Розрахунок на перспективу, життєва стратегія відстроченої винагороди замінюються життям «тут і зараз», утіленням свободи бути. Суб'єкт сучасності занурений у нескінченне сьогодення, без майбутнього й минулого. Це не означає, що сучасній людині не властиво планувати своє життя і керуватися довгостроковою стратегією. Навпаки, свобода бути передбачає проект, водночас, її супроводжує легкість як спадщина постмодерної доби.

Свобода в усіх її модусах є свободою розрізняти, а результат розрізнення полягає у визнанні індивідуальності як суб'єкта культури. Це та сама індивідуальність, яка має здатність стверджувати. Таким чином, у контексті культури парадигма сучасності виявляється інформаційною – парадигмою difference.

Сучасного студента визнано непересічною, неповторною та унікальною особистістю, активним началом у процесі навчання. У наш час актуальною є теоретична спадщина Д. Лихачова, лейтмотивом якої є твердження про те, що нині неможливо стати хорошим фахівцем, вивчаючи лише ті науки й дисципліни, які безпосередньо стосуються обраного напрямку підготовки. Освіта не може існувати поза культурним процесом, а без загальної неможлива і правова культура [98].

Світова спільнота з кінця минулого століття переймається проблемами вищої освіти (юридичної зокрема). Аналіз програмних документів ЮНЕСКО щодо ролі й завдань вищої освіти засвідчив, що домінантна роль у ній належить трьом тенденціям, притаманним усім освітянським системам світу («Реформування і розвиток вищої освіти (1995); доповіді Міжнародної комісії з вищої освіти для XXI століття», «Освіта: прихований скарб» (публікації ЮНЕСКО, 1997); підсумкова доповідь Всесвітньої конференції з вищої освіти ЮНЕСКО (Париж, 5–6 жовтня 1998 р.). Зокрема, ідеться про:

- диверсифікованість інституційних структур, форм навчання та навчальних програм;
- збільшення кількості навчальних закладів за умов домінування нерівності в аспекті доступу до освіти (на міждержавному й міжрегіональному рівнях);
- фінансові труднощі.

Водночас у цих документах чітко окреслюються процеси сучасної освіти: глобалізація, демократизація, регіоналізація, поляризація, маргіналізація, фрагментація.

Результатом роботи Всесвітньої конференції з вищої освіти ЮНЕСКО (Париж, 5–6 жовтня 1998 р.) став документ «Всесвітня декларація про вищу освіту в XXI столітті: розуміння її дії». Участь в обговоренні та затвердженні цього документа взяли делегації 150-ти країн світу. У Декларації сформульовано глобальні висновки щодо перспектив розвитку світової вищої освіти. Зокрема, акцентовано, що «...вища освіта... повинна переходити до найрадикальніших змін та оновлення за всю історію свого існування» [33, с. 1, 2].

Згідно з положеннями Декларації, сучасна вища освіта має розв'язати низку проблем:

- сформувати здатність оперативного адаптування до умов постійного розвитку та змін, а також віднаходити адекватні відповіді на виклики сучасності;

- стати ініціатором позитивних змін і прогресу в суспільстві.

Кінець XX – початок XXI століття маніфестував нове бачення місії, призначення, ролі та функції вищої освіти, що тісно пов'язані з правами людини й демократією. Нові орієнтири розвитку вищої освіти XXI століття, сформульовані в цій Декларації, відображено в низці взаємопов'язаних фундаментальних положень [34, с. 4–9], як-от:

- забезпечення рівного доступу до вищої освіти для всіх, хто повноцінно здатний і прагне цього;

- особливого значення набуває Концепція освіти впродовж усього життя (відповідь на системний виклик людству з огляду на прискорення світового розвитку та суттєві зміни в ньому);

– переорієнтування від виховання громадянина конкретної держави до формування громадянина світу (він має бути відповідальним, освіченим, моральним, готовим до виконання складних завдань світового рівня);

– центр уваги вищої освіти зміщується на перетин гармонізації відносин зі світом праці й передбачення суспільних потреб шляхом цільового розвитку підприємницьких навичок випускників вишів відповідно до соціального запиту та сприяння їхньому працевлаштуванню;

– освіта має пройти інноваційний шлях (оновлення змісту освіти, розроблення нових методів підготовки, організації практики, засобів навчання тощо);

– необхідне поступове змінення пріоритетів і співвідношення у вивченні й викладанні природничих наук, а також превалювання наук «людського» спрямування (екології, біології, медицини, психології, соціології тощо). Їхні досягнення дедалі відчутніше позначатимуться на загальному суспільному розвитку, виховній освіті зокрема;

– дотримання політики добору та формування кадрового складу освітян шляхом стимулювання його до інноваційної науково-педагогічної діяльності, забезпечення належного професійного, фінансового статусу з метою досягнення найвищої якості;

– забезпечення координованої форми співпраці систем, інститутів і навчальних програм з метою уніфікування стандартів підготовки фахівців у різних країнах світу;

– центром інтересів держави та ВНЗ мають стати потреби й вимоги студентів, майбутні фахівці повинні набути статусу головних партнерів і відповідальних осіб в оновленні вищої школи;

– необхідно налагодити ефективне міжнародне співробітництво у сфері вищої освіти.

У ХХІ столітті перед людством постав новий «цивілізаційний виклик» – вищий освітній вимір. Ідеться, передусім, про вищу освіту як стратегічний ресурс людства. Освіту визнано одним із базових елементів національної безпеки, основою економічної незалежності кожної країни, механізмом становлення духовно-творчої особистості [114]. Саме наприкінці ХХ століття укладено Велику хартію університетів, у Преамбулі якої зазначено: «...Народи і держави мають, як ніколи раніше, усвідомити роль, яку університети відіграватимуть у суспільстві, яке змінюється і стає дедалі інтернаціональнішим». Її укладачі вважали, що:

1) на завершальному етапі другого тисячоліття майбутнє людства безпосередньо залежить від культурного, наукового і технічного розвитку, зосередженого в центрах культури, знань та досліджень, якими є справжні університети;

2) завдання університетів щодо поширення знань серед нових поколінь передбачає, що в сучасному світі вони також мають служити всьому суспільству, а культурне, соціальне й економічне майбутнє суспільства вимагає, зокрема, належного внеску в подальшу освіту;

3) університети мають давати майбутнім поколінням освіту й виховання, що навчать поважати гармонію навколишнього середовища та власне життя [27].

Нині Україна, як і вся світова спільнота, у сфері освіти послуговується низкою міжнародно-правових актів. Найважливішими серед них є: Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Рим, 1950); Конвенція про боротьбу з дискримінацією у сфері освіти (Париж, 1960); Рекомендації МОП/ЮНЕСКО щодо становища вчителів (Париж, 1966); Рекомендації про виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співпраці й миру, виховання в дусі пошани прав людини й основних свобод (Париж, 1974); Рекомендація про розвиток освіти дорослих (Париж, 1976); Рекомендації МОП/ЮНЕСКО про

статус викладацьких кадрів закладів вищої освіти (Париж, 1977); Рекомендація № R(83) 4 Ради Європи «Про сприяння обізнаності про Європу в середніх школах» (1983); Рекомендація № R(83)13 Ради Європи «Про роль середньої школи в підготовці молоді до життя» (1983); Резолюція № 1 «Про нові завдання вчителів та їх підготовку» (Постійна конференція європейських міністрів освіти, Гельсінкі, 1987); Резолюція № 874 (1987); Рекомендація № 1123 (1990) «Про практичну допомогу в питаннях освіти в Центральній і Східній Європі» (Рада Європи); Всесвітня програма дій у сфері освіти з прав людини та демократії (Монреаль, 1993); Рекомендація № 1281 (1995) «Про гендерну рівність у галузі освіти» (Рада Європи); Декларація принципів толерантності (Париж, 1995); Міжнародна стандартна класифікація освіти (Париж, ЮНЕСКО, 1997); Рекомендація № R(98) 6 «Про сучасні мови» (Рада Європи, 1998); Декларація про вищу освіту для XXI століття (Париж, 1998); Рекомендація № 1437 (2000) «Про неформальну освіту» (Рада Європи); Рекомендація (2001) 15 «Про викладання історії у XXI столітті в Європі» (Рада Європи, 2001).

Юридична освіта посідала визначальне місце в системі вищої освіти, оскільки глибокі правові знання та рівень підготовки державних службовців і пересічних громадян визначають досконалість законів, їх виконання, ефективність реформування та прогрес розвитку суспільного й державного ладу. Розвиток юридичної освіти безпосередньо пов'язаний із суспільним життям загалом, передусім – правовим життям соціуму. Тому юридична освіта є державознавчим і правознавчим утворенням, що безпосередньо стосується гарантування безпеки країни. Юридична освіта є підмурівком правової освіти та виховання, засадою підтримання рівня необхідної законності й правопорядку в державі. Поза нею правові реформи не забезпечать бажаного ефекту і можуть спричинити шкідливі соціальні наслідки. Отже, юридична освіта має бути адекватною запитам часу.

Слід виокремити найважливіші риси сучасної юридичної освіти, якими є: задекларована гуманітарна складова, масовізація, комодифікація, глобалізація.

Гуманітарною складовою сучасної юридичної освіти є змістовно-структурні зміни в організації навчального процесу. Вона суттєво відрізняється від гуманітарної спрямованості юридичної освіти середньовіччя і Нового часу. Спершу студент працював над удосконаленням самого себе, оскільки однією з конкретизацій панівної світоглядної настанови того часу (теоцентризму) був принцип уподібнення. В епоху Нового часу основні зусилля студент зосереджував на вправах з удосконалення розуму та навичок його використання. Сучасність зміщує акценти із видових характеристик на особистісно-індивідуальні, сучасному студентові недостатньо мати лише знання та навички, він повинен працювати над формуванням власного внутрішнього світу. Навчальні заклади здійснюють роботу з підготовки не лише фахівців, а й працівників зі сформованими морально-етичними цінностями. У широкому значенні гуманітарне начало в юридичній освіті – це, передусім, можливість духовного розвитку особистості. Визначальними цінностями гуманітарної освіти поточної доби є: свобода світоглядного самовираження, загальнокультурна компетенція, особиста самоактуалізація в культурі [10].

Феномен «відкритого суспільства» набрав у царині освіти форми масовізації або загальнодоступності, а Т. Парсонс пов'язує це явище з «освітянською революцією XX століття», початком якої став перший масовий випуск фахівців для потреб суспільства. «Освітянська революція – це наступний крок у напрямі секуляризації. У ній, однак, наявні важливі інтегративні механізми, серед іншого засоби інституалізації світської культури. Посилюється акцент на соціологізаційних здібностях як підоснові членства в соціетальній спільноті й розподілу нових членів у стратифікаційній системі» [133]. «Масовізація вищої освіти» характеризується значним збільшенням кількості студентів, яка супроводжується низькою якістю знань випускників, що

унеможливилює подальше виконання ними своїх професійних обов'язків. Попри це масовізацію освіти декларують як досягнення демократичного суспільства, практичне втілення принципу соціальної рівності: «Головне в новій фазі освітянської революції, яка в певному сенсі синтезує мотиви промислової та демократичної революцій, – це рівність можливостей і громадянська рівність. Тепер уже не постулюється теза про те, що існує «вроджена здібність» індивіда досягати справедливого становища безпосередньо через ринкову конкуренцію. Замість цього визнається, що стратифікація за здібностями повинна опосередковуватися комплексом різних стадій, через які проходить індивід у процесі своєї соціологізації. У світі створюють умови для того, щоб ті, хто має гірші початкові позиції, могли досягти успіху за допомогою добору, який регулюється в не бачених досі масштабах універсальних норм» [133].

На вітчизняних теренах масовізація вищої (і юридичної) освіти відбулася в пострадянський період, набувши певної специфіки. Якщо масовізація вищої освіти в країнах Західної Європи і США була одним із виявів зростання рівня добробуту населення та державної підтримки студентів через систему кредитування, то на пострадянському просторі це явище сформувалося за неоднозначної економічної ситуації, під час демографічної кризи, у період світоглядного розбалансування. Україна не була готова до реалізації на практиці у сфері освіти явищ ринкової економіки. Тепер країна має дипломованих «фахівців», які не працюють за фахом, що підриває авторитет вищої освіти і спричиняє істотне зниження якості освіти. Крім цього, зношеними є основні фонди навчальних закладів, суттєво звузився контингент студентів, низькими є рівень технічного оснащення ВНЗ і соціальний статус викладачів, систематичним стало недофінансування освітніх закладів. Вища освіта (зокрема юридична) внаслідок масовізації втратила свою елітарність, до чого привели такі чинники: загальнообов'язкова шкільна освіта, ліквідація соціально-станового розмежування, спрощення процедури вступу до вищого навчального

закладу, збільшення набору студентів, можливість здобувати вищу освіту на платних засадах. На Заході ще на початку XX століття вища школа стала загальнодоступною: університети перетворилися на звичайні вищі школи, з-поміж завдань яких уже не домінують культура й освіченість [1, с. 79], водночас, це мало й позитивні результати – зростання чисельності випускників ВНЗ формувало конкуренцію на ринку праці. На пострадянських просторах масовізація вищої освіти стала можливою з 90-х років XX століття. В Україні масовим став попит на дипломи про вищу освіту, що й спричинило бюрократизацію навчального процесу, яка є наслідком масовізації освіти. Нині це основне заняття «чиновницького апарату, сам освітній інститут пручається аналогії між знанням і товаром, вбудованим у ланцюжок виробництва, розподілу та споживання. Проте мислення в його стінах стає дедалі скрутнішим, менш необхідним, а фігура учня-споживача стає дедалі реальнішою» [151, с. 229].

Масовізація сучасної юридичної освіти пов'язана ще з однією її рисою – комодифікацією (англ. commodity – предмет споживання, товар; commodity production – товарне виробництво). Споживання є сучасним соціокультурним феноменом. В осмисленні споживання як явища немає одностайності в наукових колах. Поширеними є три основні групи теорій щодо проблематики суспільства споживання: а) теорії, які тлумачать споживання як індикатор соціального розшарування; б) теорії, що трактують споживання як особливий принцип фундації соціальної та культурної архітекτονіки; в) теорії, які визначають споживання як спосіб суспільної взаємодії.

Комодифікація передбачає, що юридична освіта стала елементом бізнесових проектів для ВНЗ. Віднайдення місця освіти в системі товарного виробництва є економічною репрезентацією індустріальної культури минулого століття, а в політичному сенсі – інструментом у руках окремих соціальних груп, зацікавлених у побудові ефективних структур соціального контролю

(безперечно, із суб'єктивної позиції) [73]. На думку А. Карпова, концептуалізація освіти в термінах «товар» – «послуга» вилучає з її дидактичного базису ті методи, що здатні формувати творчу особистість, спроможну до креативності в осмисленні дійсності, тобто особистості, здатної продукувати знання [73]. Неоднозначним є понятійне наповнення феномену «освітня послуга». Цей термін почали застосовувати в кінці 90-х років минулого століття. Терміном «освітні послуги» позначено систему специфічних відносин, що виникають між освітніми установами, які виробляють у процесі реалізації навчально-управлінської, організаційно-технологічної та фінансово-господарської діяльності інтелектуальний продукт, адаптований до відповідного сегменту користувачів, і споживачами освітніх послуг, зацікавлених в отриманні знань, навичок, умінь, що забезпечують навчальні заклади [10]. На жаль, явище комодифікації освіти (юридичної зокрема) містить досить істотну суспільну небезпеку: воно є своєрідною формою несвободи (для викладачів, студентів і суспільства). Ідеться про підмінення науково обґрунтованих уявлень про світ і людину набором таких думок, положень, які задовольняють чийсь потреби або політичне замовлення, що призводить до ігнорування об'єктивної істинності знання [15, с. 152]. Юридична освіта як товар має ще одну негативну рису – відбувається трансформація мотиваційної сфери студента: замість потреби в знаннях і навичках, яких набувають у процесі навчання, утвердилося бажання мати престижний диплом. Кар'єрне зростання за такого підходу не співвідноситься із соціокультурним потенціалом особистості та її професіоналізмом. «Модель студента-споживача змінює реальність освітнього інституту. Результати навчання не можна купити як товар, якщо, звісно, такими вважати не диплом. Це наслідок власних зусиль з вивчення того, що визначено як товар, але насправді є лише умовою так званого придбання. Просто заплативши, можна не отримати те, за що платиш, хоча б через нездатність чи неготовність засвоїти куплене. До результатів навчання слід віднести розвиток

особистості, формування дослідного розуму, здатність проблематизувати ідеї та продукувати нові, системне та критичне мислення, когнітивне розмаїття (psyche), розуміння і соціальну взаємодію» [73]. Другорядними стають мотивації підвищення загальнокультурного рівня, оволодіння професійними навичками тощо. Дослідник І. Мохнатюк акцентує увагу на тому, що «комерційні освітні установи сприяють соціальній диференціації, яка поглиблює дисонанс, створений освітніми структурами інноваційного типу. З одного боку, інновації та комерційність освіти дають змогу підвищити рівень освіченості певних представників молоді (переважно із забезпечених родин); з іншого – порушується демократичний принцип – дати однакові шанси всім громадянам для розвитку їхніх здібностей, що є необхідною умовою нарощування інтелектуального потенціалу країни (найважливішим фактором соціального прогресу)» [120, с. 168].

Комодифікація вищої освіти безпосередньо пов'язана з явищем академічного капіталізму, який трансформує діяльність університетів на таких рівнях: інституційний представлений структурними змінами у сфері освіти, появою нових структурних підрозділів; кафедральний – адаптацією працівників до нових цінностей; індивідуальний – перерозподілом часу між основними видами діяльності науково-педагогічного складу. Академічний капіталізм зумовлює зміни у:

- внутрішній організації ВНЗ (традиційні структурні підрозділи – факультети і кафедри – доповнюються новими структурними елементами: технологічні підрозділи, міждисциплінарні дослідницькі інститути, інститути і кафедри безперервної освіти та підвищення кваліфікації). Ці нові структурні елементи формують новий образ сучасного ВНЗ;

- ролі та завданнях академічних діячів: змінюється традиційна ієрархія ролей працівників університету («допоміжний» персонал так само важливий для успішного функціонування університету, як і академічний персонал).

Співробітники ВНЗ дедалі частіше поєднують «академічні» та «неакадемічні» ролі, що нівелює розмежування між ролями;

– організаційній і корпоративній культурах: якщо традиційний університет був особливим суспільним інститутом, який суттєво відрізнявся від політичних і ринкових організацій, то сучасність стирає кордони між академічними інститутами й іншими типами організацій [64].

Мегатрендом сучасного світового розвитку є глобалізація. Термін «глобалізація» ввійшов у науковий обіг у 80-ті роки XX століття на позначення процесів, сутність яких полягає в істотному розширенні взаємозв'язків та взаємозалежностей людей, спільнот і держав. Передумовами формування та розвитку цих процесів є інформаційна революція, виникнення глобальних інформаційних мереж, дефіцит природних ресурсів, демографічний вибух і продовження життя людей, інтернаціоналізація капіталу, розвиток логістики, спрощення долаття відстаней завдяки розвитку нових видів транспорту, контроль за переміщенням робочої сили, людськими ресурсами. Ці процеси позначаються на світовому ринку капіталів, культурі, способі життя, а також пов'язані з явищами уніфікації і стандартизації. Тому глобалізація є процесом формування єдиного планетарного простору, для якого характерним є інтеграція всіх сфер суспільного життя. Сесія Генеральної Асамблеї ООН (2000) визначила глобалізацію як нову ідеологію, засадами якої є свобода, рівність, солідарність, толерантність, повага до природи, взаємна відповідальність.

У межах європейської історії та культури вже неодноразово відбувалися процеси, які за своєю сутністю (але не за формою) були схожі на сучасну глобалізацію. Дені де Ружмон зазначав, що початок цих явищ сягає 1308 р., коли було офіційно оприлюднено відкритий лист П. Дюбуа із закликом до об'єднання проти турків, а справжньою причиною було бажання вберегти європейський народ від анархії незалежних держав шляхом створення парламенту, наднаціонального арбітражного суду тощо. У XVII і XVIII

століттях було розроблено шість проектів об'єднання Європи: Новий проект (Ц. Е. Крюсе – паризького ченця) 1623 р.; Великий проект герцога де Сюллі (міністра-гугенота Генріха IV) 1638 р.; Всезагальне пробудження Я. А. Коменського (єпископа Церкви моравської) 1645 р.; Есе про нинішній та майбутній мир Європи Вільяма Пенна (англійського квакера та засновника великої Американської держави) 1692 р.; до них долучають два проекти вічного миру абата Сен-П'єра 1712 р. та проект І. Канта 1795 р. [23, с. 8]. Аналізуючи особливості глобалізаційних процесів у сфері культури (освіти зокрема), слід ураховувати специфіку світоглядних орієнтацій сучасності та добровільність учасників глобалізаційних процесів щодо створення наддержавних структур, а також свідоме прийняття норм-стандартів урегулювання суспільного життя. «В епоху глобалізації, коли ринки стають всезагальними, коли знання вибудовуються за єдиною системою, а професіонали цінуються не за дипломом, а за талантом, головним акцентом сучасності стає багатоманітність. Це і багатоманітність культур, традицій, патернів поведінки, інтерпретацій та істин. Складність, яка лякає і захоплює, характеризує сучасну епоху. Технології, суспільні інститути і цінності створили інтернаціональний світ, у якому все вирішують знання, прийняття нового, мобільність і здатність розрізняти» [86].

Нині виникла нова форма самоорганізації системи вищої освіти за принципом мережі й створення транснаціональних систем виробництва та надання освітніх послуг. Тому вже звичними є поняття і явища економіки знань, неперервної освіти, людського капіталу, інтелектуальної міграції тощо. Поштовхом для глобалізаційних процесів у сфері освіти та вплетення в канву культурної глобалізації традиційно вважають підписання навчальними закладами Болонської угоди, реалізація положень якої мала забезпечити учасникам єдність освітнього простору, уніфікацію вимог до форм і змісту освіти, універсалізацію багаторівневої освіти.

Можна виокремити низку особливостей юридичної науки в умовах глобалізації. Процеси уніфікації та стандартизації, що відбуваються в масштабах світового культурного і правового поля, залишають невирішеними питання національного законодавства та національної правової специфіки. Юридична освіта в умовах глобалізації спрямована на підготовку фахівців, які могли б себе реалізувати в професійному аспекті дворегістрово: існування наддержавних інституцій передбачає юридичний супровід, а це означає, що фахівці-юристи різних країн повинні мати однаковий рівень підготовки. З іншого боку, юрист зобов'язаний орієнтуватися в чинному національному законодавстві.

З глобалізацією також пов'язані і процеси інформатизації, виникнення нових видів комунікації, а також феномен доступності інформації завдяки Інтернет-мережам. Наприкінці XIX століття сформувалася нова форма навчання – дистанційна освіта, чому сприяв розвиток комп'ютерної техніки та цифрових технологій. Здобуття освіти, зокрема і юридичної, за допомогою сучасних інформаційних технологій має як позитивні, так і негативні аспекти. До негативних належать вилучення з процесу навчання живого носія знань, яким є викладач. Це той суб'єкт, який здатен продемонструвати логіку розгортання мисленнєвого процесу в конкретному напрямку. Використання можливостей інформаційних технологій у навчальному процесі поза процесом безпосереднього живого спілкування між студентами й викладачами має такі негативні наслідки: передати знання неможливо – можна лише передати певну інформацію, причому емоційно забарвлену, а глибина й обсяг знань безпосередньо залежать від способів їх засвоєння. Мисленнєві навички, а також критичне ставлення до одержаної інформації неможливо сформувати, якщо весь освітній процес звести до подання попередньо відібраної інформації у вигляді схем, правил, тестів тощо. Використання інформаційних технологій як ретранслятора інформації лише посилює репродуктивність навчання.

Глобалізація чинить вирішальний вплив на зміст освітньої діяльності, методик у й технологію освіти. У змісті юридичної освіти принципового значення набуває вивчення порівняльного правознавства та міжнародного права, розширення у викладанні галузевих дисциплін міжнародно-правового аспекту.

Також слід акцентувати увагу на універсальній мові науки й освіти, якою стала англійська. Найпоширенішою іноземною мовою, яку вивчають у ВНЗ, є англійська – мова, яка в епоху глобалізації набула статусу міжнародної. Постійно підвищуються вимоги до рівня володіння англійською мовою студентів нефілологічних спеціальностей. Передусім це стосується студентів юридичних спеціальностей. Пріоритетність вивчення англійської мови зумовлена тим, що в сучасному світі вона є найважливішим інструментом наднаціональної комунікації [28, с. 67]. Зростання потреби в єдиній мові засвідчує динаміка розвитку міжнародних організацій, понад 85 % яких нині використовують англійську як офіційну мову [225]. Однією з перших серед численних міжнародних організацій, які надали англійській мові нарівні з французькою особливого статусу, була Ліга Націй, усі документи якої видавали саме цими двома мовами. Роль англійської як мови міжнародного спілкування посилилася завдяки діяльності Організації Об'єднаних Націй. Розпад колоніальної та соціалістичної систем зумовив масове збільшення кількості членів ООН, яких на початок XXI століття налічувалося близько 190. Саме тому гостро постала потреба в спілкуванні за допомогою зрозумілої всім мови [204].

Для України не притаманна традиція масового володіння іноземними мовами, що ускладнює навчання у вишах, зокрема іноземних. «Мета іншомовної підготовки майбутніх юристів полягає у формуванні та розвитку професійно орієнтованої міжкультурної комунікативної компетенції, яка містить знання та вміння як іноземною, так і рідною мовами, а також певні здібності та якості особистості. Таким чином, метою іншомовної підготовки майбутніх юристів є досягнення такого рівня володіння рідною та іноземною

мовами, який надає можливість їм адекватно визначати свою мовну поведінку в умовах міжкультурного спілкування, що постійно змінюються. Білінгвальні мовні компетенції є одним із необхідних елементів професійно-предметних компетенцій майбутнього юриста. Вони впливають на формування бісоціокультурних компетенцій, а отже, і його загальних здібностей і якостей як працівника. Білінгвальні мовні компетенції передбачають знання правил лексико-граматичного оформлення письмових і мовних повідомлень, стилістичних особливостей функціональних типів юридичних текстів» [62].

Висновки до розділу 1

Пошук філософсько-правових шляхів осмислення феномену вітчизняної юридичної освіти у ХХІ ст. та її орієнтації на європейські цінності зумовлює необхідність обґрунтування специфічних методологічних підходів. Класична гуманітарна епістемологія сьогодні не охоплює глибинних змін, що відбулися з людиною, починаючи з другої половини ХХ століття. Обґрунтовано, що основним методологічним підходом дослідження є антропологічний підхід як один із визначальних у сучасній гуманітаристиці й правознавстві зокрема. Завдяки застосуванню культурологічного підходу до вивчення професійної культури та педагогічної спадщини інтелектуальної еліти європейських правознавців, обґрунтовано можливість генералізації інформації про способи підготовки викладацьких кадрів, співвідношення академічної вченості та професійної майстерності в центрах здобуття юридичної освіти, а також про зв'язок юридичної освіти із сучасними світоглядними орієнтирами. Над розробленням цих питань в Україні працюють Ж. Алексєєва, О. Бандура, В. Бліхар, В. Вовк, С. Гусарєв, Р. Гурак, В. Комаров, М. Костицький, В. Кравець,

О. Кудерміна, О. Кресін, В. Масальський, С. Меленко, В. Опришко, Г. Петрова, В. Слівінський, О. Тихомиров та інші вчені.

До базових категорій і понять дисертаційної роботи відноситься «освіта», «юридична освіта», «світоглядний детермінант». Зокрема, вказується на те, що на сьогодні не існує загальноприйнятої дефініції поняття «юридична освіта» з огляду на неоднозначність і багатогранність цього явища. Так, феномен юридичної освіти є: складовою освіти як сфери соціогуманітарної практики, у якій відбувається становлення особистості й передаються культурні надбання; різновидом людської діяльності; відображенням і конкретизацією світоглядно-ціннісних орієнтирів конкретного суспільства та його аксіосфери; соціокультурною цінністю; самостійним напрямом підготовки фахівців; соціальним запитом як актуалізацією реальних суспільних відносин та рівня економічних відносин у суспільстві, оскільки ринок і бюрократизація суспільства є основними чинниками розвитку юридичної освіти та юридичної професії; передумовою професії (компетентності у професійній діяльності досягають за допомогою прогресивної формальної освіти в академічному вимірі).

Одним із ключових понять дослідження визначено «світоглядний детермінант», зокрема зазначено, що «детермінант» у філософському сенсі – це те, що впливає; це обставина; причина, тобто фактор, яким від самого початку визначені всі процеси. Обґрунтовано думку про те, що світоглядний детермінант є універсальним чинником, який стимулює інтегрування окремих реалій суспільної дійсності в соціальне середовище. Базовими світоглядними детермінантами сучасної європейської культури визначено гуманізм, антропологізм, свободу вибору.

Лейтмотивом підрозділу є теза, згідно з якою потреба в дослідженні явища юридичної освіти в соціокультурному контексті та в межах філософсько-правового дискурсу визначена тим, що юридична освіта як явище культури ще

недостатньо вивчена, а тому прихованими залишаються її філософські й культурологічні засади.

Обґрунтовано, що між конкретним соціокультурним контекстом, образом людини, панівною картиною світу та юридичною освітою існує тісний діалектичний взаємозв'язок.

Виділено три глобальні соціокультурні контексти, у межах яких розвивалася європейська юридична освіта: середньовічний, новочасовий та сучасний (приблизно із середини XIX ст. і до наших днів) та доведено, що змістове наповнення юридичної освіти детерміноване домінуючими в конкретну епоху стилем філософського мислення, характером наукової раціональності, панівною світоглядною настановою та образом людини. Основними чинниками, які вплинули на формування і розвиток юридичної освіти у Середньовіччі були: християнство як універсальна релігія; тісний зв'язок політики з релігією; динамічні процеси урбанізації (виникнення середньовічних міст та утвердження міської культури); латина як мова християнської спільноти; суспільна потреба в значній кількості фахівців, що зумовило диференційовану підготовку фахівців для різних галузей суспільного виробництва (медиків, юристів, теологів). Зміст і форми юридичної освіти в середньовічних університетах визначалися світоглядними настановами епохи.

Аргументовано, що юридична освіта формувалася під впливом утилітарності (знанням притаманний політехнічний характер): система юридичної освіти була орієнтована на новий ідеал випускника, який, закінчивши навчання, мав бути максимально пристосованим до життя та готовим застосувати одержані знання на практиці. Такий тип освіти відповідав тогочасній пріоритетній цінності новочасової людини – ринкова конкурентоспроможність на ринку праці, що відповідає прагматичній орієнтації західноєвропейської освіти, яка успішно формує *homo faber* для потреб ринкової економіки, механіцизму.

Третій етап розвитку юридичної освіти є конкретизацією основних світоглядних зрушень, які відбулись у свідомості європейців із середини XIX ст. Доведено, що на зміст сучасної юридичної освіти впливають такі світоглядні наративи: людина є відкритою системою, яка співвіднесена з ідеєю коеволюції; антропологічна переорієнтація гуманітарного знання пов'язана з усвідомленням кризи людського існування, виявленням її онтологічної «безпритульності» та розумінням неминучої обмеженості; в умовах соціальної кризи (політичних і духовних цінностей) та руйнування багатьох традиційних форм співжиття людина втратила довіру до об'єктивних засад свого існування, до тих обов'язкових світоглядних принципів, які підтримували віру в об'єктивність, прогрес, всесвітню історію; нові форми життя і виробництва, створені суспільством на основі сучасної науки й техніки, дедалі більше виявляють ворожість до людини, надаючи всеосяжного характеру процесу відчуження, дегуманізації та стандартизації різних аспектів людського буття.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ЮРИДИЧНА ОСВІТА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СВІТОГЛЯДНИХ КООРДИНАТ

2.1. Гуманізм, гуманітаризація та гуманізація сучасної вітчизняної юридичної освіти

У наш час поняття «гуманізм» є полісемантичним, проте всі його значення містять спільну ознаку – «людяність», якою вважають ставлення до людини як до найвищої цінності серед усіх можливих у Всесвіті. У цьому понятті закладене і піднесення людини над світом природи (в царині якої лише вона може вільно діяти), і полісемантичність лексеми: «людина» – «людина загалом» (як будь-який представник роду людського), «людина особлива» (неповторна особистість). Усі ці та інші значення поняття «гуманізм» потрактовані в літературі, випробувані життям упродовж майже півтисячолітнього панування в Європі (XV–XIX століття) епохи гуманістичної культури, яка прийшла на заміну культурі середньовічного типу.

«Новий гуманізм», що утвердився в другій половині XX століття, становить систему заперечень тоталітаристського, антидемократичного режиму незалежно від конкретної соціально-політичної його форми. У 50-ті роки минулого століття в європейській соціально-філософській думці виразно простежуються два напрями гуманістичної орієнтації. Один із них пов'язаний з осмисленням людської долі у світлі можливостей і перспектив соціального поступу. Другий концентрує увагу на сучасних проблемах буття людини. Саме тоді виникають й активно впроваджуються різні соціальні проекти гуманізації людських стосунків на виробництві, у повсякденному спілкуванні. Показовою є концепція «якості життя» та «гуманістичного комунітаризму» (Е. Фромм).

Поширеними були екзистенціалістські проекти гуманізму: песимістичний (М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю) та оптимістичний – «позитивний екзистенціалізм» (Л. Тренс, М. Поланті, Р. Мей, Д. Гелбрун) [6, с. 65].

Гуманізм ХХІ століття як новий гуманізм вирізняється посиленням прагнення людини до осмислення світу та свого життя в ньому, а також усвідомленням того, що вона є частиною цього світу. Унаслідок такого осмислення формується уявлення про зближення гуманітарних і природничих наук. «Неелементарність буття людського індивіда полягає в тому, що він постає одним із безлічі суб'єктів, які забезпечують буття соціального процесу, тобто його збереження й організованість в умовах постійного і дискретного вияву нових людських сил. У цьому сенсі аналогії та метафори, що визначають людського індивіда як елемент або атом соціальності, як точку соціального простору, виявляються непродуктивними. Людські індивіди, представлені в багатовимірності свого буття, можуть і повинні бути зрозумілі саме як процес (процеси), причому як процес, що забезпечує «пульсацію» суспільного організму. Соціальний процес, таким чином, є полісуб'єктною освітою, організованість його здійснюється за різними лініями та переплетенням людської діяльності, у різних формах перенесення, поєднання і стикання живих й опредметнених людських сил» [78].

Згідно з підходом А. О. Карпова, «сучасна культура знань вибудовує імперативну домінанту свого розвитку через інструментальне *cogito*, здатне до творчого виробництва. Отже, традиційна дихотомія соціального та духовного начал в освіті тяжіє до ліберально-пізнавальної логіки, оскільки саме сила мислення творчої особистості надає їй ефективні інструменти освоєння дійсності. Інакше кажучи, в суспільстві, яке “працює” на знаннях, позиція “освіта-для-життя” зміщується в бік позиції “освіта-для-людини”. Отже, основна апріорія в існуванні освітнього інституту нині звучить як логіка споживацтва або логіка творчого виробництва» [73, с. 90–91].

Сьогодні притаманна розвинутість такого напрямку гуманітаристики, як гуманістична філософія освіти, що ґрунтується на теоретичному базисі, сформованому з концепцій представників різних наукових шкіл, які по-новому трактують процес навчання й одержання знань.

Сучасна юридична освіта, відповідно до наявних суспільних викликів, має бути визначеною процесами гуманізації, керуватися духовно-моральними цінностями сучасної культури. Зрештою, це набуває конкретизації у:

- формуванні нової свідомості викладачів і студентів у межах трансформаційних процесів сучасної цивілізації загалом;
- орієнтуванні на принципово нові підходи в організації та змістовому наповненні навчального процесу;
- діалоговому режимі навчання, на противагу монологовому;
- дотриманні демократичних норм самоорганізації навчальної діяльності студента.

Необхідність гуманізації освіти актуалізувалася на початку 1990-х років. Зазначене було пов'язано з низкою недоліків у наявній на той час системі освіти:

- переважанню аудиторних занять над самостійною роботою студентів;
- браком або недостатністю уваги до розвитку творчих потенцій особистості того, хто навчається;
- недостатнім інформаційним забезпеченням навчального процесу;
- орієнтованістю на «замкнуті» навчальні дисципліни «жорстких конструкцій», що призвело до суворой нормативної заданості навчальної інформації, схематизму в навчанні, тавтологічності та схоластичності знань;
- «жорсткістю» освітньої системи, вираженою єдиним шаблоном, суто державницькою організацією;
- схемою управління та розподілу випускників, яка ігнорувала самовизначення особистості;

- неформованістю системи вимірювання якості діяльності вищих навчальних закладів у підготовці фахівців; домінуванням інформаційно-об'ємної системи освіти над інтелектуально-трансформаційною тощо;

- зниженням якості освіти, втратою інтересу до навчання, погіршенням моральної атмосфери в стінах навчальних закладів, збільшенням кількості правопорушень.

У контексті гуманізації системи суспільних відносин дедалі неприйнятнішою стає зміцніла в XX столітті тенденція дегуманізації та дегуманітаризації вищої освіти. Саме це стало головною причиною системної кризи вищої школи на межі XX–XXI століть, що виявилася у відокремленні та протиставленні природничо-наукової, технічної та гуманітарної компонент освіти, втраті суб'єктами вищої освіти гуманістичної матриці своєї діяльності, применшенні ролі гуманітарної парадигми освіти, культивуванні техніцистського мислення.

Саме в XX столітті утвердилися провідний статус природничих наук, технізація і мілітаризація суспільного життя, ідеологізація масової свідомості, утопізм і неспроможність окремих масштабних соціальних і гуманітарних проектів.

Найважливішим під час гуманізації навчального процесу є переорієнтування всіх складових навчально-виховного процесу на особистість студента, подолання дистанції між викладачем і студентом, створення належних умов для розвитку соціальної активності й розкриття творчих потенцій кожного студента. У бутті індивідуальної людини грані й виміри, які включають її «в соціальний процес», не однопорядкові – вони постійно варіюються, «повертаються», оновлюються, утворюють різні поєднання і «сплави», додають тим самим у соціальний процес додаткові мотиви, стимули [78].

Таким чином, гуманізація юридичної освіти передбачає акцентування уваги на особистій спрямованості як на процесі та розвитку окремої

особистості. Також гуманізація є результатом соціальної стійкості й соціального захисту в умовах ринкової економіки.

Сучасна юридична освіта (передусім вітчизняна) знаходиться в кризовому стані. Система освіти, однією із функцій якої завжди було збереження та передавання цінностей, соціального досвіду, є консервативною, такою, що «не встигла» відреагувати на зміни. Реформування освіти спрямовано здебільшого на форми (нові або оновлені старі) проведення експериментів. Нині триває перехід від ціннісної до діяльнісної парадигми освіти. У розвитку вищої освіти впродовж останніх десятиліть утвердилася тенденція до її професіоналізації. Головним завданням навчальних програм визнано забезпечення належної підготовки за різними, дедалі ускладнюваними спеціальностями. Традиційне для низки країн уявлення про те, що вищі навчальні заклади повинні давати гуманітарну, не орієнтовану на певну професію освіту для еліти, вибудовувати свою діяльність за широкими, неспеціалізованими навчальними планами та програмами, зазнає критики як таке, що «не відповідає» потребам сучасних студентів [161].

Однією з ознак цієї кризовості є спрямованість на суто позитивістські настанови та методи, використовувані в навчальному процесі. Наприклад, позитивістська настанова щодо пріоритетності інтересів держави над особистими потребами, держави щодо права, закону порівняно з правом є рудиментами радянської юридичної освіти, лишається панівною і нині. Втіленням її є, зокрема, така навчальна дисципліна, як «Загальна теорія держави і права», що в системі юридичних дисциплін посідає провідне місце, озброюючи тих, кого навчають, знанням щодо загальних закономірностей державно-правового життя суспільства. Тим самим вона закладає підмурівок загальної юридичної культури, юридичного мислення, формує наукову базу юридичного світогляду. Теорія держави і права дає учням первинні уявлення про ключові поняття держави та права, без яких неможливе засвоєння

конкретних знань з галузевих та інших юридичних дисциплін. Вона безпосередньо бере участь у формуванні професійних якостей майбутніх фахівців. Головне призначення теорії держави і права – із суто наукових позицій оцінювати складні державно-правові явища суспільного життя, висвітлювати їхню сутність, пояснювати їхнє соціальне призначення, місце в політичній системі суспільства, правильно оцінювати нове в державно-правовій практиці, новели в законодавстві. Теорію держави і права вивчають за певною логічно послідовною системою, що відображає об’єктивну структуру та зміст предмета цієї науки. Вивчення починається із з’ясування особливостей співвідношення суспільства і держави, закономірностей походження держави, її ознак, і сутності, а також найважливіших характеристик держави, як-от форма, тип, механізм та функції [47]. Позицію «теоретико-правового шовінізму» обстоюють С. Бостон і Л. Бостон: «...Базовою для всієї юридичної освіти є загальна теорія держави й права, а історико-правові дисципліни покликані виконувати допоміжну роль. З огляду на це, роль останніх полягає не в “автономній” подачі фактологічного матеріалу з історії зарубіжних країн та України з їх державою і правом, а в спосіб, який був би тісно пов’язаний з теорією держави й права» [25].

У юриспруденції донедавна превалювали соціоцентристський та етатистський підходи, у межах яких обґрунтування права здійснювали за принципом поглинання інтересів особи й громадянина загальносуспільними та державними інтересами [30].

Гуманізація юридичної освіти передбачає формування в майбутнього юриста нового уявлення про людину. Необхідно нарешті визнати, що людина в праві є умовою існування права, вона є носієм і виразником культури та правового менталітету, саме людина наділена неоднозначним та інтенсивним внутрішнім життям. Тому сучасне правознавство та специфічні стикові науки мають проникнути в сутність права через осягнення буття людини в праві [30].

Проблеми сучасної юридичної освіти в напрямі гуманізації є глибшими, ніж видається на перший погляд. Триває перехід від діяльнісної до трансформаційної парадигми освіти. Діяльнісна парадигма орієнтована на формування практичних навичок певних видів (або одного виду) діяльності. Вона ґрунтується на уявленнях про те, що будь-яке навчання можливе через включення людини в безпосередню діяльність. Образ людини безпосередньо пов'язаний з її здатністю до «діяльності» в широкому сенсі як активності в життєвому виборі та здатності реалізовувати на практиці власні проекти; у вужчому сенсі – як оволодіння професійними навичками й техніками. Ця парадигма домінує в період цивілізації, коли освіта виконує завдання щодо трансформації культурних форм попереднього етапу розвитку в практичні вміння і навички. Представники діяльнісного підходу (60–80 рр. XX століття) трактували професію загалом і юридичну зокрема як зумовлену абсолютизацією техніко-технологічних факторів, а також професійною та соціально-класовою структурою суспільства. Професія юриста становила інтерес, передусім, у межах трудової діяльності. Відповідно до особистісно-кваліфікаційного підходу, у процесі дослідження юридичної професії увагу слід акцентувати на носії професії – людині (О. Тихомиров, С. Гусарев). Для представників цієї концепції головною ознакою професії є рівень підготовленості особистості до спеціально-соціального виду заняття.

Трансформаційна парадигма орієнтована на розвиток людини як цілісної істоти. Її формують уявлення про людину як про істоту, що має невідомі їй можливості й потенціал, відкриття якого є сенсом життя. Людина є джерелом і причиною того, що відбувається в її житті; у будь-якій ситуації їй надано ресурси та можливості для зростання, а джерелом цього зростання є прагнення людини щось у собі змінити. Таку парадигму навчання вперше сформульовано в «Маєвтиці» Сократа, який предметом роздумів обрав не навколишній світ, а безпосередньо людину. Модель навчання в цій парадигмі передбачає, що воно

починається саме з людини, з уваги до себе. Навчання можливе лише через людей, передавання знань відбувається безпосередньо від людини до людини. Особливістю цієї системи навчання є брак гарантій результатів навчання. Вона не має певної технології, тобто однакових для всіх шляхів досягнення результату. Власне результат у цій моделі є процесуальним, а не жорстко фіксованим. Продуктом аналізованої парадигми є людина, яка досягла певної якості життя (залежно від змісту навчання) [131].

Гуманізація юридичної освіти пов'язана з відмовою від застарілих суб'єктно-об'єктних відносин, характерних для традиційної освіти, і впровадження суб'єктно-суб'єктних відносин у навчальний процес, а також утілення в практику навчального процесу ідеї особистісно-культурної діяльності. Загалом гуманізація навчального процесу означає орієнтацію на гідність людини (незалежно від того, ким вона є: тим, хто навчає, чи тим, хто навчається).

Сучасний процес одержання юридичної освіти зумовлений трансформаціями соціально-культурних, політичних, естетичних, правових, економічних ідеалів загалом і гуманізму зокрема. Тому ідеали та принципи гуманізму підлягатимуть уточненню з позицій об'єктивного і реалістичного аналізу сучасної людини, її економічного, політичного, культурного й соціального світу.

Сучасний гуманізм визначають як світоглядну позицію, що ґрунтується на певних переконаннях, а саме:

- щодо наявності в людини як представника людського роду невичерпних можливостей особистісного розвитку, розгортання її активності в таких напрямках, як цілепокладання волі, ініціативи, творчості;
- зазначені можливості можуть бути реалізовані кожним індивідом за умови надання йому необхідної соціальної підтримки [119].

Для сучасної юридичної освіти притаманна, на жаль, утрата власне гуманістичних людських цінностей. Причина цього криється в характері освіти як соціального явища: вона утилітарно цілеспрямована, оскільки розвиток суспільства детермінований матеріальним виробництвом, важливістю приватної власності та свободи ведення власної справи. Знаний на Заході дослідник М. Мамардашвілі констатував, що відбулося порушення основного буттєвого й онтологічного устрою світу. Того світу, в якому закони досягаються лише законами, а не намірами, якими високими вони не були б. Предметний вимір сучасної людини не дає змоги їй відрізнити намір обов'язку від обов'язку як такого, намір щирості – від власне щирості, а намір честі – від честі. Носій цього наміру виражає його в ментальному змісті понять та уявлень. Учений, цитуючи Ф. Ніцше, характеризує сучасне суспільство, у якому так багато «останніх людей», які навіть «знати не знають, що таке зірка», активність особистості, її права й публічне висловлювання власних думок [113].

Ідея гуманізації сучасної юридичної освіти пов'язана із формуванням нової системи цінностей, нового світогляду, створенням моделі «освіченого і людяного фахівця». Західні філософи ХХ століття (Т. Веблен, Х. Ортега-і-Гассет, А. Флекснер, К. Ясперс та інші) вважали, що досягнути цієї мети можна лише на підставі концепції ліберальної освіти, яка є концепцією широкої інтегративної освіти. Визначальною її ідеєю є така система цінностей, у якій індивідуалізація, природні права особистості є засадничими. Родоначальник ідеї ліберальної освіти Дж. Ньюмен був переконаний у тому, що інтелект стає безпомічним, розбалансованим, саморуйнівним, якщо ним не керує істина. Ліберальна освіта, на його думку, є таким процесом підготовки, у якому інтелект не жертвує собою заради випадкової мети (соціальне ремесло, професія, дослідження, наука тощо), а тренується на власне благо, в інтересах власної вищої культури [225].

Гуманістична спрямованість у межах сучасної юридичної науки означає пріоритетність індивідуалізму, природних прав людини, рівні можливості, свободу, демократію. Згідно з підходом сучасного філософа І. Романенка, гуманізм сучасної освіти полягає не в офіційно-абстрактному декларуванні цих цінностей, а в створенні конкретних умов саме для гуманного (людинолюбного) способу передавання знань від людини до людини [155].

Гуманізація юридичної освіти як явище пов'язана з появою сучасних філософських концепцій, зміст яких полягає в тому, що в центрі сучасної наукової картини світу є людина. Саме тому гуманістичний підхід у навчанні некоректно зводити до конкретних технологій або методів навчання, оскільки він є ціннісною орієнтацією, підосновою якої є перебудова особистісних настанов як педагогів, так і студентів. На зміну концепції раціонально вибудованого навчання має прийти концепція індивідуалізованого, культурно орієнтованого, здатного до саморозвитку навчання та навчання як такого, що переміщує акценти з фронтального навчання на теорії самоосвіти, ураховуючи творчий характер навчальної діяльності як однієї з форм гуманізації навчального процесу.

Гуманізацію слід відрізняти від гуманітаризації освітнього процесу. Теорія гуманізації вищої юридичної освіти донині ще не має цілісності. Найпопулярнішими ідеї гуманізації освіти були в 60-ті роки XX століття, їх обґрунтовано в працях Дж. Дьюї, А. Маслоу, А. Нейлла, К. Роджерса. Згідно з положеннями концепцій А. Маслоу і К. Роджерса, чільне місце в процесі гуманізації освіти має належати внутрішньому світу особистості, її потребам, ціннісним настановам. Тобто людину слід розглядати як суб'єктивно вільну, відповідальну за власні вчинки та рішення особистість.

Проблема гуманітаризації юридичної освіти нині повинна втілитися в змістовому наповненні навчальних дисциплін. Їхній зміст має бути спрямований на різнобічний розвиток особистості студента, його виховання на

підставі загальнолюдських і національних цінностей. Гуманітаризація передбачає реалізацію принципів гуманізації, що забезпечує взаємодію та взаємопроникнення природничої, технічної і гуманітарної освіти як цілісної системи знань про людину, природу й суспільство [60].

Процес гуманітаризації призначений сформувати в студентів потребу в безперервній освіті, розвитку власної загальної культури; забезпечити гуманітарну освіченість студентів; утвердити соціальну орієнтацію та потребу в моральному вдосконаленні. З огляду на це, оновлення змісту вищої освіти спрямоване на формування особистості із широким світоглядом, гуманістичним мисленням, якому притаманне співвіднесення людини передусім із практикою освіти й виховання.

Гуманізація юридичної освіти є процесом оптимізування взаємного впливу особистості й соціуму, забезпечення їх якомога ефективнішого розвитку. Цей процес покликаний покращити форми і методи навчання й виховання, що забезпечуватимуть розкриття індивідуальності студента, його особистісних якостей, створення таких умов, за яких він буде зацікавлений в одержанні знань і свідомому формуванні себе як фахівця. Зрештою, це збереження людського начала в технологічному середовищі. Утілення в навчальному процесі ідей «нового гуманізму» передбачає перегляд традиційних норм і принципів людської поведінки, а отже, маніфестує засади становлення нового людинознавства й освіти як інституту соціалізації та розвитку гуманістичної сутності людини.

Гуманізація юридичної освіти передбачає з-поміж іншого трансформативні процеси тих, хто навчає. Науково-педагогічні працівники повинні забезпечувати спадкоємність і власний безперервний загальнокультурний, соціально-моральний та професійний розвиток відповідно до суспільних потреб й особистих запитів. Суть такого особистісного зростання тих, хто навчає, полягає в тому, щоб забезпечити майбутнім юристам свідомий

вибір духовних цінностей, сформувати на їх підставі стійку систему професійно-ціннісних орієнтацій. Слід розробити концепцію, яка має концентруватися на необхідності розроблення нової технології юридичного навчання. На нашу думку, передумовою такої технології є особистісно-діяльнісний підхід, що передбачає створення умов для самореалізації особистості майбутнього юриста, виявлення та розвитку творчих можливостей, неповторної технології діяльності. А це зумовлює необхідність змін в організації навчального процесу, що забезпечать гнучкість технологій його організації.

Протягом тривалого часу проблему юридичної гуманізації освіти хоча й було окреслено, проте розв'язували її переважно формально. В умовах сьогодення істотно посилюється інтерес педагогів до розвитку особистості, внутрішніх механізмів її саморозвитку. Утвердилося нове трактування освіти як особистісно орієнтованої культурної діяльності.

Відбувається конструювання нової матриці ціннісних орієнтирів вітчизняної юридичної освіти, що стало можливим лише на засадах гуманітарної парадигми, сутність якої концентрується в усвідомленні необхідності формування в студента-юриста людяності, тобто такої системи ставлення його до себе й до світу, що характеризується складним алгоритмом самоактуалізації щодо професійно релевантних вимог, цінностей, потреб і здібностей. Гуманітарна парадигма – це парадигма цілісності пізнання, яка постає основою генетичної пов'язаності знань, умінь, компетентностей, моральних імперативів і життєвих цінностей, що разом сприяють індивідуальному розвитку й соціалізації людини [163]. Із цього приводу П. Саух зауважує, що центром гуманітарної парадигми мають стати «суб'єкт-суб'єктні» відносини, тобто ціннісно-сміслова рівність студента і викладача, а також сутнісне наповнення мети, змісту та форм навчального процесу. Таким чином, у

руслі гуманізації підготовки майбутніх юристів слід вирішити три головні питання, а саме:

1. Реконструкція змісту освіти, що означає відмову від школи знань і впровадження школи розуміння. Причому феномен розуміння перевершує феномен мислення, оскільки розуміння є здатністю людини мислити на рівні розуму, що передбачає віднайдення сенсу одержаної інформації, визначення причиново-наслідкових зв'язків, прогностичні уміння та навички ретроспективного аналізу явищ і процесів. Зasadничою ідеєю школи розуміння повинен стати діалог як співпраця та взаємний обмін смислами.

У процесі подолання труднощів першої групи варто відмовитися, передусім, від поверхової енциклопедичності знань, на яку продовжує орієнтуватися вітчизняна юридична освіта. Не сприяє оновленню та гуманізації навчального процесу також інформативна надмірність навчального матеріалу, який не відповідає ні сучасним соціальним запитам, ані запитам окремого студента. Одним із потужних засобів гуманізації навчального процесу в юридичних вишах є опанування студентами дисциплін філософського циклу. Філософсько-методологічна культура майбутнього юриста повинна стати «засобом забезпечення саморозвитку людини й суспільства в контексті їх гармонії та історичного самозбереження», на противагу розбалансованості навчально-виховного процесу [165]. У вищій школі, на жаль, не враховують слушне твердження В. Сухомлинського: «Навчання – це лише одна з пелюсток тієї квітки, що називають вихованням у широкому розумінні цього поняття...» [182, с. 13].

2. Збагачення світоглядної складової освіти. Початок XX століття ознаменований новим періодом розвитку знання – відбуваються зростання в геометричній прогресії обсягу наукового знання, його чітка диференціація та спеціалізація, знання стали орієнтованими на виробництво, попередній науковий досвід і досягнення почали швидко застарівати. У сфері вітчизняної

юридичної освіти ці процеси виявилися в збільшенні кількості навчальних предметів вузькопрофесійної спрямованості. Стрімке зростання кількості спеціалізованих навчальних предметів і спецкурсів призвело до перерозподілу бюджету навчальних годин за предметами не на користь предметів світоглядної спрямованості. Економія на бюджеті світоглядних дисциплін детермінує обмеження виховного потенціалу змісту освіти.

Осучаснення юридичної освіти шляхом розширення кола вузькоспеціалізованих навчальних предметів спричиняє відставання змісту освіти від реальних потреб суспільства. За такого підходу нівелюється комплексне сприйняття професії, її місця в соціальному світі. Саме збіднений світоглядний потенціал освіти, зауважував Е. Морен, уможливорює формування не «добре облаштованої голови», а голови, наповненої численними знаннями, яка не має «загальної здатності формулювати й розв'язувати проблеми», а також не вміє оперувати «принципами організації та синтезу знань» [223, с. 23]. На переконання С. Квіта, не варто ставитися до «комплексу гуманітарних дисциплін в університетах як до певного ідеологічного засобу впливу на студентів»; «у західних університетах, де академічна культура формувалася протягом століть, усвідомлюють, що знання мов, навички ділової комунікації, розуміння ключових філософських ідей чи певних історичних процесів допомагають розвитку професійних компетентностей, професійному, сприяють світоглядному та особистісному зростанню студента» [77]. Роль філософського знання для підготовки майбутніх юристів залишається незмінною з часів середньовіччя, тому що неможливо уявити університет без факультету філософії. Саме на ньому формують установку на раціональне знання, без якої неможливими є дослідження в жодній із галузей наукового знання. І

Важливе світоглядне значення в підготовці юриста має такий навчальний предмет, як філософія права, що забезпечує становлення правової свідомості та правової культури, без яких неможливе створення правового соціального

простору. На значущості філософії права акцентує увагу вітчизняний учений О. Литвинов: «Сьогодні проблемне поле правознавства стрімко розширюється значною мірою завдяки поверненню філософії права як дієвого засобу подолання позитивістських установок, що панували в суспільствознавстві взагалі та юриспруденції зокрема. Із цим процесом пов'язане поступове оволодіння досить ефективним дослідницьким методологічним інструментарієм, що розроблявся у світовій філософії протягом останнього століття, проте внаслідок відомих чинників упродовж тривалого часу не був доступним для наших науковців» [109].

Філософії права належить непересічна роль у вихованні як окремих громадян, так і соціальних груп, що, засвоївши філософсько-правові знання, повинні стати впевненими в тому, що виправдане обмеження свободи, пов'язане з наявністю права, значно краще, ніж необмежене свавілля. Світоглядна функція надає можливість філософії права формувати найзагальніші уявлення (знання) про правову реальність, місце людини у взаємодії системного світу з повсякденною реальністю, забезпечувати адекватне знання про життєвий світ [83]. Філософія права має беззаперечні здобутки в розвитку юриспруденції. Фахівці в галузі філософії права стверджують, що така позиція ґрунтується на вузькопрофесійній «юридизації» феномену права, штучно ізолюючи його від метафізичних наук, тобто наук про право, що притаманно, насамперед, для юридичної догматики, представленої на цей час різними варіаціями юридичного позитивізму й легізму [188, с. 11]. Необхідність вивчення студентами юридичних вишів філософії права визначена, передусім, потребами їхньої майбутньої спеціальності, оскільки сприяє фундаменталізації освіти майбутніх юристів, їхньому розвитку як самостійно мислячих громадян. Відомий британський учений Г. Харріс небезпідставно вважає, що філософія права: «... не є частиною підготовки юриста як юриста, її існування... пов'язане з важливішим завданням – підготовкою юриста як громадянина і громадянина як

критика права» [188, с. 15]. Сучасна вітчизняна дослідниця Т. Подковенко доходить вагомого висновку щодо особливого значення для студентів-юристів філософії права як навчального предмета: «Потреба у філософії права, зокрема під час підготовки юристів, пов'язана з попитом на фахівців із системною світоглядною підготовкою, яку дозволяє дати саме філософія права, а в контексті подальшого утвердження ідеї верховенства права значущість філософсько-правової підготовки лише зростатиме. Зрештою, характерною особливістю подальшого розвитку філософії права може стати її здатність бути активним інтелектуальним каталізатором правової політики, фундаментальних процесів право- і державотворення в Україні. Філософія права також має потенціал стати платформою для конструктивної критики чинного права й правореалізації, державної діяльності, з урахуванням чого варто приділяти більше уваги філософським проблемам держави у зв'язку та за взаємодії з правом. Філософія права як специфічна людинознавча галузь знання, що має понад двотисячолітню історію та є виявом гуманістичної традиції, покликана в наших умовах сформулювати сучасне правове мислення, що ґрунтується на юридичному (а не законницькому) праворозумінні, сучасній філософії людини, надавати майбутньому юристу адекватні сучасності знання про право, формувати цілісний образ цього багатогранного суб'єктивно-об'єктивного, ідеально-матеріального раціонально-ірраціонального, соціокультурного феномену, на відміну від часткового, усіченого трактування його нинішньою теоретико-правовою наукою. Саме філософія права дозволяє побачити право як багатогранний феномен, що пронизаний гуманістичним виміром, заснований на антропологічних засадах, феномен, що в прямому сенсі слова творить окультурену правосвідому особистість, і навпаки – така окультурена особистість творить, стверджує і розвиває право як утілення принципу рівної справедливості. Можна з упевненістю стверджувати, що сьогодні філософія

права як наука та навчальна дисципліна стала практичною, затребуваною» [139].

Один із шляхів реалізації зазначених завдань – формування у студентів цілісного, інтегрального, системного мислення шляхом зменшення обсягу досліджуваного матеріалу без втрати якості отримуваних знань; подолання відокремленості базисних дисциплін від реального процесу професійної підготовки конкурентоспроможного фахівця. Механізмом реалізації такої ідеї є комплекс організаційно-педагогічних заходів, як-от:

- трансформація позиції «викладач-інформатор» у «викладач-мислитель», «викладач – інтегратор знань», що забезпечує цілісний розвиток фахівців;
- формування потреби й уміння використовувати науковий зміст дисципліни в подальшому навчанні та практиці як засіб цілісного розв’язання пізнавальних і професійних проблем;
- утвердження спрямованості на безперервну самоосвіту, підвищення власної конкурентоспроможності.

2.2. Антропологізм та інкультурація сучасної юридичної освіти

На підставі аналізу сучасної соціокультурної ситуації у світових освітніх процесах, досліджень тенденцій розвитку вітчизняної освіти можна стверджувати, що вона починає виконувати свою первинну місію – освіти власне людського в людині. У постіндустріальному суспільстві починає втілюватися заповіт К. Ушинського: основною метою освіти людини повинна бути тільки сама людина, а держава, суспільство (народ), культура (людство) існують лише для неї.

У сучасній освіті антропологічний принцип може бути реалізований як практика формування і культивування в освітніх процесах суб’єктних

здібностей людини. З'являються конструктивні можливості для соціально-педагогічного та психолого-педагогічного проектування інноваційних практик розвивальної освіти як методології і технології цілеспрямованої побудови.

На антропологічному принципі вибудовуються концепції, у яких поняття людини подано як визначальну світоглядну категорію. На її підставі формуються систематичні уявлення про природу, суспільство, культуру в їхньому «людському вимірі». Світоглядне значення антропологічних ідей в освіті полягає в розумінні людини як творчої особистості, у визнанні людської особистості й індивідуальності як самоцінності, її пріоритету стосовно держави, у трактуванні освіти як атрибуту людського буття, а не як функції суспільства.

У найширшому, загальнофілософському значенні антропологічний принцип має три базові антропології: а) релігійно-філософську (богословську), у межах якої порушено визначальні питання про призначення людини, базові цінності її життя, граничні сенси людського буття; б) психологічну, що вивчає закономірності становлення власне людського в людині в межах її індивідуального життя; в) педагогічну, що становить теорію і практику культивування, опанування людиною досконалих форм людської культури. Антропологічний принцип у своєму концентрованому вигляді означає, передусім, практику формування в освітніх процесах суб'єктних здібностей людини.

Формування базових здібностей людини можливе лише за певних обставин і умов, які фактично не існують, їх завжди необхідно створювати. Таким чином, виникає логіка проектування як засади фундаментальної антрополого-педагогічної діяльності [201].

«Кожна епоха вирізняється власним філософським баченням людини, своїми ідеально-прогностичними уявленнями про неї та освітньо-виховними моделями її поступу. Упродовж усієї історії розвитку людства відбувалися трансформації філософсько-антропологічного базису освіти, пов'язані зі

зміненням як уявлень про людину, так і методів, способів, дидактичних принципів її освіти й учіння. Наш час із його стрімким втручанням у зміст і цілі духовного людського розвитку не залишається осторонь новітніх проєктивних завбачень прогресивних змін людини на перетині тисячоліть і їхньої пролонгованості в майбутні цивілізаційні епохи» [66].

Проблема становлення й розвитку педагогічної антропології стає предметом наукових досліджень учених (Б. Ананьєва, І. Аносова, Б. Бім-Бада, А. Бойка, В. Василенка, З. Васильєвої, С. Кулешова, Л. Лузіної, М. Максакової, А. Мудрика, О. Невмержицького, О. Огурцова, В. Сластьоніна). Головні питання теорії педагогічної антропології відображено у філософських дослідженнях таких авторів: В. Андрущенко, П. Гуревича, Є. Гусинського, А. Здравомислова, І. Зязюна, М. Кагана, В. Лутая, В. Молодиченка, Т. Троїцької та ін. Аналіз філософських, педагогічних і психологічних праць, які безпосередньо пов'язані з питаннями антропологізації освіти, доводить, що вагомий внесок у розроблення цієї проблеми зробили зарубіжні вчені: Р. Бенедикт, О. Больнов, Й. Дербалов, Р. Лохнер, М. Мід, Г. Рот та ін.

Антропологізм вищої освіти (юридичної зокрема) є потребою суспільства в практичній реалізації теоретично сформульованої ідеї підготовки до професійного життя цілісної людини.

Проблему використання антропологічного підходу в освіті висвітлено в таких працях сучасних науковців: І. Аносова «Сучасний освітній процес: антропологічний аспект» (2002), «Педагогічна антропологія» (2005); Б. Бім-Бада «Педагогічна антропологія» (2002); В. Кременя «Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям в розвитку духовної нації» (2006), «Філософія людиноцентризму в освітньому просторі» (2010); В. Максакова «Педагогічна антропологія» (2001); О. Невмержицького «Філософія розвитку сучасної педагогічної антропології» (2010).

Сучасну антропологічну концепцію освіти висвітлював знаний педагог Я. Коменський як концепцію природовідповідності виховання, а згодом доповнив К. Ушинський у розробленій ним педагогічній антропології. Нині антропологізм в освіті можна схарактеризувати, ґрунтуючись на позиції Б. Бім-Бада, згідно з якою «це співвідношення будь-якого знання про освітні явища і процеси зі знаннями про природу людини. Це також отримання педагогічного знання методом, що забезпечує органічну інтеграцію людини в педагогіку; осягнення антропологічних засад теорії та практики освіти; антропологічний характер аксіоматики, теорії, проблематики й методології розроблення і розв'язання проблем становлення та розвитку особистості впродовж і внаслідок освітніх процесів» [21, с. 87].

Ретроспективний аналіз антропологічно спрямованих концепцій освіти засвідчує, що вони сприяли розробленню низки принципових положень про розвиток повнофункціональної людини в процесі навчання й виховання, про створення технологій і методів, які є природо-соціо-культуровідповідними людині, яка навчається. Антропологічна традиція у сфері освітньої рефлексії сприяла та сприяє формуванню інтегрованого знання про людину, яка навчається.

В Україні на початку ХХІ століття наукової ваги набувають розробки І. Аносова, який доводить, що антропологічний підхід є продуктом інтеграції антропологічного знання філософії, психології, педагогіки. Це сприяє виконанню освітніх завдань гуманістичної спрямованості, оскільки становить собою концепцію сучасного педагогічного знання, науково-методологічну основу гуманістичного світогляду й гуманізації загалом, теоретичне обґрунтування освітніх новацій, інновацій і наукових педагогічних досліджень [7, с. 33]. Цей учений також зазначає: «Вважаючи цілком очевидною значущість антропологізму як методологічної та теоретичної основи університетської освіти і науки, перебудови всього культурно-освітнього середовища,

визначення нових цілей навчання й виховання, слід зауважити, що без відтворення в змісті освіти і науки більш-менш повноцінного образу людини, який може стати важливим засобом розвитку *homo educandus*, подальший її розвиток стає проблемним. Це варто пояснювати тим, що антропологізм актуалізує та інтегрує різноманітну зазвичай інформацію про людину, яка навчається, та надає можливість здійснити антропологічну експертизу наукових концепцій, орієнтованих на марксистську методологію, метою якої було не виявлення і розвиток індивідуального, унікально-особистісного в людській природі – її, навпаки, характеризувало прагнення «усереднити», знеособити ці особливості. Така однобічна методологія повинна змінитися ще й тому, що величезний людинознавчий потенціал сформував у більшості педагогів уявлення про те, що конкретних знань про людину достатньо, щоб упливати на тих, хто навчається. Насправді ж ідеться, скоріше, не про антропологізм як філософську концепцію, основною категорією якої вважається людина, а вже на основі цієї категорії пояснюються природа, суспільство, мислення, а про нове концептуальне цілісне знання, що спирається на модель людини як цілісного утворення» [8].

Науковці виокремлюють дві специфічні особливості антропологічного підходу в освіті: 1) концентрацію уваги на людині як на базовій цінності, на меті виховання, цілісності з виходом на структуру особистості й співвідношення окремих аспектів її розвитку; 2) орієнтованість на природні особливості людини, її духовний розвиток у певній педагогічній системі або етапі історичного процесу.

Нині наукознавство поділяють на три основні групи дисциплін – природничі, антропологічні, гуманітарні. Такий поділ досить умовний: людина є предметом вивчення і природничих, і гуманітарних наук. Усі науки, крім антропології, визначаючи власний предмет, «препарують» людину замість того, щоб бачити й осягати її життя в усіх аспектах. Саме тому науковці та викладачі-

природознавці спостерігали в освітній царині безліч фактів, що свідчили про неврахування природних, біологічних нахилів учнів, і, навпаки, гуманітарії, формуючи в учнів теоретично-узагальнені цінності, були вражені наслідками цього впливу, а проблему самосвідомості людини як порівняно незалежний від зовнішніх чинників феномен не розглядали взагалі, хоча відомо, що саме духовний світ виокремлює людину з маси [9, с. 4].

Вияви антропологізму в юридичній освіті можна прослідкувати у визначенні остаточної мети – саморозвитку особистості студента в процесі вільної та відповідальної взаємодії з викладачами. З огляду на це, метою юридичної освіти мають стати сприяння та допомога студентові в оволодінні способами культурного самовизначення, його самореалізація як майбутнього фахівця. А отже, повинен трансформуватися і зміст юридичної освіти – не просто передавання знань, умінь і навичок, а врівноважений розвиток фізичної, розумової, вольової, моральної, ціннісної сфер особистості. Оскільки антропологічний підхід передбачає визнання цілісної людини, має змінитися й ставлення до знання, оскільки це лише один з архітектонічних елементів складної та багатогранної системи, якою є людина. Ця система передбачає органічне та гармонійне синтезування ціннісних орієнтацій особистості, її моральних і вольових рис, емоційних та інтелектуальних характеристик, а також фаховості й компетентності. Сучасна юридична освіта з позицій антропологічного підходу повинна забезпечити: по-перше, фіксацію на позитивному в процесі освіти; по-друге, толерантність у ставленні до себе та інших; по-третє, сформоване почуття власної гідності та визнання гідності інших; по-четверте, відхід від репродуктивно-відтворювальної моделі формування знання. Тому антропологічний підхід в освіті полягає в усвідомленні змісту освіти з позицій потреб та інтересів людини. Тому й людська сутність вимірюється стосовно здатності людини бути вихованою та

виховувати інших. Ця специфічна характеристика визначає людяне ставлення як до світу речей, що оточують людину, так і до світу інших людей [201].

Ще одна мета антропологічного підходу в юридичній освіті охоплює феномен усередненої людини та норми. У юриспруденції утвердився узагальнений образ людини, у якому втрачаються не тільки індивідуальні особливості людей, а й власне процес їхнього буття, динаміка їхніх самозмінення, самореалізації, саморозвитку. Узагальнений образ людини як міра діяльності людей у характеристиках людських взаємодій виявляє та абсолютизує норми. Фактично саме в цій функції людина включається до складу правових і моральних регуляторів суспільних відносин, що сприяло формуванню певного зразка. Її абстрагованість від індивідуальних особливостей і процесуального життя створювали надійні умови для порівняння поведінки людей як абстрактних індивідів. Абстрактність зразка створювала можливість його використання в оцінюванні різноманітних ситуацій: хоч яким не був би ступінь людських проступків, зразок (набір зразків) для характеристики й оцінювання їхніх дій уже існував. Це актуально, передусім, для підготовки юристів у традиції континентальної правової сім'ї. Важливо навчити майбутнього юриста бачити кожну правову ситуацію в її оригінальності та самобутності. Юрист має сам бути неповторною особистістю та визнавати за кожною людиною її самобутність.

Слушною є думка С. Кривих стосовно того, що антропологічний підхід у навчальному процесі вищої школи має забезпечити ефективний розвиток освітніх систем за таких принципів саморозвитку:

- відповідності навчально-педагогічного впливу природі студента;
- культуровідповідності (культура виховання і виховання культурою);
- соціовідповідності (створення сприятливих соціальних умов для успішного розвитку та саморозвитку дитини);

- амбівалентності (організація педагогічного впливу, узгодженого з мінливими природними та внутрішньоособистісними умовами);
- гуманізму у вихованні тощо [96, с. 135].

Вітчизняна юридична освіта не має загальноприйнятого підходу в площині науки про людину, яка навчається. Відповідно до позиції І. П. Аносова, наявна «невідповідність абстрактного характеру знання про людину, властива різним галузям людинознавства, конкретно-предметному способу його інтеграції в теорію і практику освіти» [8]. Учений переконаний у необхідності кардинальних змін щодо такої ситуації, оскільки антропологізм як загальнонаукова методологія дослідження родових ознак людини уможливорює отримання знання про феномен *homo educandus* у цілісності всіх форм її екзистенцій у спеціальних умовах спеціальними методами... Безперечно, таке знання стане більш завершеним, а теорія освіти збагатиться потрібними рекомендаціями для педагогічних перетворень. Ми переконані, що міжпредметний науковий синтез об'єктивно сприяє подоланню відокремлення й штучного розмежування цілісності людини. Антропологізм долає певні ініціативи деяких педагогів сучасності, які в претензії на "антропологічність" діють за формулою: "Навчай того, що ти знаєш, і так, як вважаєш за потрібне"» [8].

Сучасна юридична освіта має орієнтуватися на особистість і сприяти можливості її саморозкриття, бути спрямованою на адаптацію освітнього процесу до запитів і потреб людини, сприяти активному засвоєнню способів пізнавальної діяльності, що забезпечить підвищення значущості освіти для особистості й суспільства. У цьому контексті видатний учений І. Зязюн зауважував, що «сміслом і метою сучасної освіти (у нашому випадку – юридичної) повинна стати людина в постійному розвитку, її духовне становлення, гармонізація її відносин із собою та іншими людьми, зі світом...» [66, с. 12]. Антропологічний підхід уможливорює розуміння та бачення студента

як соціально-біологічно-духовної цілісності. Особливість нашого часу полягає в тому, що досить впливовою залишається традиційна модель освіти, яка ґрунтується на принципах сцієнтизму (одержання знань виключно конкретно-науковими методами, гуманітарна ж наука опиняється поза орієнтацією людини), монологізму, авторитарності й утилітарності, акцентуації на одновимірності «людини-функції», попри усвідомлення того, що така модель себе вичерпала [66]. У межах антропоорієнтованої моделі освіти домінує лінія гуманізму, унікальності кожної людини, визнання її свободи й відповідальності, акцентуація уваги на взаємодії з іншими людьми й доповненні характеристики сутності особистості її цілісністю, субстанціональністю, універсалізмом і амбівалентністю, що і сприяє розвитку людини, актуалізує вивчення її в соціально зумовленому процесі перетворення індивіда на повнофункціональну особистість, яка набуває гуманності в культурному та природному середовищі.

Однією з дієвих антропологічних технологій юридичної освіти, на нашу думку, можна вважати «Школу діалогу культур», автором якої є сучасний російський філософ В. Біблер. За його концепцією, навчально-виховний процес і процес становлення особистості є діалогом різних історичних епох. Ці процеси передбачають вільне спілкування тих, хто навчає, і тих, хто навчається. Діалог є формою організації навчання та принципом організації змісту навчання. «Школа діалогу культур» передбачає не лише передавання знань, залучення до культури, формування певного бачення світу, а й розвиток та збереження особистісної логіки, творчої уяви студента і педагога. Такий підхід сприяє формуванню особистісної культури студента через взаємодію з культурою предмета, культурою іншої людини, культурою тексту. Таку позицію поділяє й І. Дичківська, виокремлюючи характерні положення технології «Школа діалогу культур»:

– проектування на весь процес навчання особливостей сучасного мислення – мислення «людини культури»;

– співвідповідність послідовності класів і порядку сучасного освоєння й осмислення основних історичних культур, що змінювали одна одну в європейській історії (античної, середньовічної, культури Нового часу, сучасної);

– організація навчання в кожному навчальному циклі на підставі внутрішнього діалогу, властивого конкретній культурі, а отже, систематичного діалогу, спілкування між різними класами, учнями різного віку, різними культурами, діалогу навколо основних «точок подиву» – вихідних загадок буття і мислення;

– організація навчання не за підручником, а за реальними текстами конкретної культури;

– створення авторських навчальних програм висококваліфікованими викладачами [59, с. 176].

Антропологізм «Школи діалогу культур» дає підстави для такого висновку: головна мета освітнього процесу полягає у формуванні базової культури особистості. Визначальними є не предмети та знання, а цінності й норми, способи мислення і творчість. У діалозі між викладачем і студентом кожний постає універсумом, демонструючи свій неповторний погляд на світ, власну позицію, формує своє «Я» шляхом засвоєння сучасної культури як відродження попередніх культур.

Поділяючи підхід І. Аносова, можна визначити такі критерії антропологізації юридичної освіти:

– усвідомлення, насамперед педагогами, людиноцентричних цілей і завдань освіти, що має результатом концентрацію уваги на гармонійному розвитку й саморозвитку особистості, яка навчається і яка навчає;

– методологічна (антропологічна) зумовленість загальнокультурних компонентів у змісті, формах, методах навчання й виховання;

– необхідність поширення контексту науково-предметного, процесуального, аксіологічного, особистісного компонентів освіти на підставі диференціації, індивідуалізації, диверсифікації, безперервності;

– здійснення переходу від суб'єкт-об'єктної моделі управління навчальним процесом до суб'єкт-суб'єктної-суб'єкт-об'єктної, діалогічної форми організації навчання й виховання та створення освітніх умов, що спонукають до розвитку й реалізації психічної, соціальної, фізичної активності особистості;

– сформованість освітнього мислення педагогів, орієнтованого на збереження й удосконалення природи людини, яка навчається, на її власний саморозвиток і зростання [8].

Інкультурація – це, передусім, навчання особи конкретних традицій і норм поведінки в конкретній культурі. Інкультурація (enculturation) триває протягом усього життя, оскільки є процесом засвоєння традицій, звичаїв, цінностей і норм рідної культури; вивченням та переданням культури від одного покоління до інших. Кінцевим результатом інкультурації є інтелігент, а не особистість, як унаслідок соціалізації. Інтелігентність – це комплекс набутих культурних норм. За В. Пристенським, основні соціокультурні функції освіти пов'язані з виконанням завдань соціалізації та інкультурації особистості. Мета будь-якої освіти – долучення людини до соціокультурних цінностей: науки, мистецтва, моральності, права, держави тощо. Тому її зміст може бути виявлений не стільки всередині власне освітньої практики, скільки в контексті проблем, що є ширшими за її межі та мають ширше соціокультурне значення [143].

Термін «інкультурація» був запропонований американським етнографом та антропологом М. Херсковіцем у праці «Людина та її робота. Наука культурної антропології» (1948). Одночасно К. Клакхон увів у науковий обіг аналогічний за змістом термін «культуралізація», оскільки загальноживане

поняття «соціалізація» не охоплювало процесів засвоєння когнітивних аспектів культури (знань, вірувань, цінностей тощо). Інкультурація позначає і процес долучення до культури, і результат цього процесу. Можна виокремити два значення терміна «інкультурація»: вузьке – засвоєння дитиною культурних норм і цінностей; широке – процеси засвоєння культурних патернів дорослим індивідом. У зарубіжній літературі досі не запропоновано чітких критеріїв розмежування схожих понять «соціологізація» та «інкультуризація». За своїм змістом процес інкультурації є складнішим, ніж соціологізація. Опанування соціальних законів життя відбувається значно простіше та швидше, ніж засвоєння культурних норм, цінностей, традицій. Майже всі дослідники сходяться на думці, що соціологізація універсальніша, а інкультурація є специфічно-культурною. Тому в навчальних закладах має йтися не лише про вдосконалення процесу соціологізації студентів, який формує освічених людей, а й про повноцінний процес інкультурації, спрямований на формування культурних людей [81].

У межах нашого дослідження слід акцентувати увагу на інкультурації як процесі засвоєння основних норм і вимог до представників юридичної професії, з якими вони ознайомлюються в процесі навчання та які надалі мають бути відтворюваними в реалізації професійних навичок. У цьому контексті О. Скакун зазначає: «Поведінка юриста виявляється в культурі професійного мислення, умінні на науковій основі організувати свою працю, майстерності спілкування, здатності оцінювати й переоцінювати професійний досвід, аналізувати власні можливості, умінні приймати правильні рішення (володіти мудрістю прийняття правильного рішення!), умінні орієнтуватися в психологічних і моральних особливостях клієнта, створювати сприятливий для справи психологічний клімат у колективі, естетично оформляти документи тощо. Специфіка професійної поведінки зумовлена не лише наявністю таких проблем, як професійне мислення, престижність юридичної професії, професійна таємниця,

витрати професії, юридичні експерименти, професійна атестація тощо, але й особливих психологічних, моральних взаємин за формулою: юрист – клієнт, юрист – колеги, юрист – родичі клієнта та ін.» [173].

Кінцевим результатом професійної інкультурації студента-юриста є особистість, здатна відтворювати норми і правила професійної юридичної культури. Якщо «соціологізацію» потрактовано як процес трансляції та поширення культури, то «інкультурація» відтіняє особистісне начало цього процесу і має суто суб'єктивний характер. Слушною є думка Ж. Алєєксевої, що професійна інкультурація студентів-юристів сприяє їх становленню як фахівців та уможливлює ефективне виконання ними своєї професійної ролі: «Входження в професійну роль передбачає засвоєння необхідних професійних знань і навичок; адекватне відображення місця й ролі цієї професії в технічному й соціальному розподілі праці; засвоєння загальних засад професійної етики, неформальних правил конкретної організації та зразків професійної поведінки; оволодіння навичками професійних комунікацій; ідентифікацію себе з певною професійною групою» [3, с. 33].

Слід детальніше проаналізувати шляхи професійної інкультурації майбутнього юриста в процесі одержання фахової освіти. Професійна інкультурація є системною і цілеспрямованою, її основні положення пропоновані для засвоєння студентами у вигляді обов'язкових навчальних дисциплін. На наш погляд, найвиразніше інкультураційне наповнення мають такі навчальні дисципліни, як юридична деонтологія, нині втрачена професійна етика юриста і навчальна (ознайомча) практика, а також робота в юридичних клініках. Водночас неефективною визнано таку дисципліну, як професійна етика юриста (правоохоронця). На жаль, укладають навчальні плани для підготовки майбутніх юристів в Україні здебільшого нефахівці, які працюють під впливом вказівок Міністерства освіти і науки України. Унаслідок цього професійну етику юриста як навчальну дисципліну вже не вивчають у

юридичних вишах України. Відбулося банальне підмінення: навчальну дисципліну «Юридична деонтологія» проголошено найголовнішою інкультураційною дисципліною в підготовці майбутнього юриста. Не принижуючи евристичного потенціалу юридичної деонтології, таки варто наголосити, що вона позбавлена того світоглядного й ціннісно-морального змісту, яким наділена професійна етика. Зазначене зумовлено тим, що юридична професія є різновидом діяльності, у якій моральність і духовність передують ознакам професійної майстерності. Саме тому людство завжди переймається проблемами морально-етичних якостей тих, хто чинить правосуддя і відновлює порушені права. У п. 10 «Основних принципів незалежності судових органів», схвалених резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 р. № 40/33 і від 13.12.1985 р. за № 40X148, закріплено: «Особи, які обрані на посаду судді, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підготовку та кваліфікацію в галузі права». Тобто професійна етика юриста є різновидом практичної етики.

Сучасний український етик Т. Аболіна вважає, що «...можна говорити про трансформаційні процеси всередині самої етики, яка, починаючи з другої половини ХХ століття, переживає появу і формування прикладної етики, основними елементами якої є нормативна, ситуативна та професійна етика. За такого підходу загальнолюдські моральні норми і принципи конкретизуються й наповнюються новим змістом з урахуванням особливостей життєдіяльності різних професійних груп людей, специфіки рольової поведінки в різних ситуаціях (ділові, службові, міжпрофесійні стосунки тощо). Прикладна етика, не ізолюючись від теоретичної, а навпаки, живлячись її соками, набуває справді моральнісного виміру, долаючи постійні загрози примітивного прагматизму, голої технологізації, знелюднення професійно-ділових відносин» [1].

На думку Ж. Алексєєвої, професійна етика юриста (застосовують також терміни «правнича етика», «юридична етика») – це звід правил, який визначає (з

позицій належного) поведінку юриста в службовій і позаслужбовій обстановці, та норм, які відповідають чинним законам і нормативним документам. Загалом принципи професійної етики містять елементи загальної етики та моралі. Усі вимоги морально-етичного змісту, які висуває суспільство до юриста, є прагненням до ідеалу, вони не мають зовнішнього державного чи суспільного примусу [3, с. 63].

«Професійна етика юриста» на вітчизняних теренах донедавна була єдиною навчальною дисципліною в програмі юридичної освіти, що мала на меті виховувати і зміцнювати в майбутніх юристах загальнолюдські цінності, сформованість яких надалі впливатиме на співвідношення засобів і цілей у професійній діяльності. Професійна етика юриста несе в собі потенціал своєрідної моральної техніки безпеки як для самого юриста, так і для всіх, хто з ним спілкується і співпрацює. Навчальна дисципліна «Професійна етика юриста» покликана ввести майбутнього фахівця у світ морально-ціннісних настанов юридичної діяльності. У кожній професії наявні свої моральні проблеми, але юридична професія належить до тих, що вимагають посиленої уваги до морально-етичних рис її представників. Юрист постійно й безперервно спілкується з іншими людьми.

Професійна етика юриста як навчальна дисципліна ознайомлює студентів із моральним аспектом діяльності щодо здійснення правосуддя, правового захисту людини, виконання прокурорських функцій, слідчої роботи, а також з іншими видами діяльності юристів-професіоналів. Моральні норми наповнюють правосуддя та юридичну діяльність гуманістичним змістом. Професійна етика юриста, пропагуючи гуманні начала правовідносин, що складаються в різних сферах життя, чинить позитивний вплив як на законодавство, так і на правозастосування. Вона сприяє правильному формуванню свідомості, поглядів працівників юридичної професії, орієнтуючи їх на неухильне дотримання

моральних норм, забезпечення справжньої справедливості, захисту прав, свобод, честі й гідності людей, охорону власної репутації.

Професійно-моральні кодекси відображають особливості професійної діяльності й норм трудової моралі, причому останні є конкретизацією загальних моральних принципів, так і деталізацією типово професійних положень, доповнених та уточнених специфічними рисами й ознаками певного виду трудової діяльності [66, с. 68–69].

Для всіх юридичних спеціальностей актуальними залишаються кодекси професійної етики (моралі). Професійні кодекси як збірки норм-рекомендацій представникам конкретних професій не є винаходом сьогодення. Зокрема, понад 300 років тому був розроблений та дійшов практично в незмінному вигляді до наших днів Кодекс самурая, який становить зведення етичних правил професійного воїна (як у військовий, так і в мирний час). Відомим також є давній звід вимог до відносин лікаря з пацієнтом, який мав назву «Клятва Гіппократа».

Прикладами професійно-моральних кодексів у юридичній сфері є кодекси честі, у яких сформульовано основні принципи поведінки юристів (майже в усіх країнах Європи та США). Зокрема, у США перше офіційне зведення правил поведінки суддів з'явилося ще 1924 року [140, с. 106]. Ці кодекси діють одночасно з присягою, доповнюючи її та конкретизуючи морально-етичний зміст її положень. Кодекси містять норми-належності загальноприйнятих правил поведінки працівників під час служби, у щоденному житті, у ставленні працівників до виконання свого професійного обов'язку, до громадян і колег. Кодекси честі відіграють роль регулятора моральної поведінки. Етичні кодекси юристів – винахід XX століття, хоча система етичних засторог у юридичній сфері у європейській цивілізації сформувалася значно раніше.

Слід виокремити декілька причин, які зумовлюють «вічність» професійних кодексів юристів.

По-перше, чинне позитивне законодавство, яким регульовано юридичну діяльність, унаслідок «позитивності», консервативності й негнучкості не здатне регулювати всі аспекти професійної діяльності кожного юриста-фахівця, оскільки йдеться про частину його життя. Тому постає потреба в додатковому регулюванні професійної діяльності юриста (примітно, що прийняття цих норм та їх виконання відбувається усвідомлено й добровільно кожним із представників юридичної професії. Ці норми-рекомендації відображають сферу належного, а не суцього, тому не можуть бути обов'язковими). Кодекси не мають статусу законів, оскільки їх не приймає державна влада, але водночас вони є концентрованим вираженням волі професійних співтовариств. Ураховуючи сутнісні характеристики професійно-моральних кодексів юристів, можна стверджувати, що вони є презентацією моделі ідеальної поведінки юриста, а отже, дотримання чи порушення норм цих кодексів відповідні органи можуть застосовувати як критерій оцінювання діяльності працівника.

По-друге, будь-яке правове регулювання є різновидом державного втручання в життя окремої людини, а тому має певні межі. Традиційно законодавець прагне уникати втручання в релігійну, моральну сфери суспільного життя, які спрадавна врегульовано традиціями, звичаями, авторитетом гідних представників спільнот. Тому продукування професійних кодексів є свідченням і результатом прагнень спільнот упорядкувати власними силами відносини всередині себе. Наявність професійних кодексів є ознакою зрілості суспільства: на думку вітчизняних дослідників, «...кодекси мають бути інструментами розвитку професійної спільноти, а не виключно стримувальним засобом маніпуляції суспільною думкою з яскраво вираженим табууючим характером. У такому ракурсі норми добропорядної поведінки, задекларовані в кодексі, є відповіддю на реально-практичний досвід вирішення професійно-моральних дилем і функціонують у межах системи “питання-відповідь”» [202, с. 13].

По-третє, представники юридичної професії мають широкий вибір стосовно спектру дій, що підтверджено їхнім правовим статусом. Ця свобода не означає, що вони використовуватимуть її лише на благо суспільства й інших людей. Вона обмежена відносними приписами та совістю окремого юриста. Однак совість є феноменом, це поняття не цілком конкретне, найчастіше навіть суб'єктивне. Тому головне завдання етичних кодексів полягає в тому, щоб звести інколи діаметрально протилежні уявлення членів професійного співтовариства про добро і зло до загального соціально корисного знаменника, чого можна досягти, формалізуючи моральні ідеали, на яких ґрунтується певна професійна діяльність, оформивши їх у бажані до виконання корпоративні принципи й норми. Оскільки не кожен юрист у своїй роботі добровільно дотримується категоричного імперативу, сформульованого І. Кантом, професійне співтовариство змушене переконувати своїх членів дотримуватися формально визначених норм професійної моралі.

По-четверте, сучасна світоглядна ситуація свідчить про змінення традиційних кодифікацій норм і принципів нормативності. Нинішній етап соціокультурного розвитку виводить на арену такий варіант «моральної юрисдикції», що ґрунтується на мотивах відповідальності, справедливості, довіри, чесності й відкритості настанов цілепокладальної людської діяльності. Означені вимоги стають основоположними для різноманітних етичних документів як національного, так і міжнародного рівнів. У контексті плюралізму пріоритетів і ціннісних настанов, відсутності об'єднувальних морально-етичних ідей соціальної дійсності етичні кодекси постають у ролі ефективних соціально-імперативних програм нормативно-належного [202, с. 3].

Аргументованим видається висновок Ж. Алексєєвої: «Безсумнівним є факт того, що прийняття етичних кодексів не приводить автоматично до панування високої моралі серед представників юридичної професії. Однак наявність такого кодексу, як правило, відображає прагнення переважної

більшості лідерів та пересічних членів професійної спільноти підвищити моральну культуру й розробити критерії, які дозволяють оцінювати поведінку окремих членів. Але будь-який кодекс без твердого переконання в його необхідності і наполегливого втілення в повсякденну практику залишається лише набором фраз, які ні до чого не зобов'язують...» [3].

Навчальна дисципліна «Юридична деонтологія», як і «Професійна етика юриста», має професійно-орієнтовне призначення. Інша назва цієї дисципліни – «Вступ до юридичної спеціальності» – буквально відображає її сутність і завдання. Початківців студентів-юристів вводять у сферу функцій, які визначатимуть умови та порядок їхнього професійного життя. Здійснення такої інтелектуальної діяльності, як навчання, має найвищу ефективність, якщо суб'єкти цього процесу однаково добре підготовлені до цієї роботи. Система вищої освіти передбачає особливо ретельну підготовку до процесу засвоєння знань, починаючи від ознайомлення з правилами внутрішнього розпорядку, режиму, форм роботи й до професійної орієнтації студентів на перспективу, формування загального уявлення про можливу сферу подальшої професійної діяльності.

На нашу думку, «Юридична деонтологія» є вужчою за обсягом, ніж «Професійна етика юриста». Термін «деонтологія» в перекладі з грецької означає «наука про належне». Ним інколи позначають розділ етики, у якому вивчають проблеми обов'язку людини, сферу належного (того, що повинно бути), усі форми моральних вимог до життєдіяльності людини та їх співвідношення. Уперше деонтологію як науковий термін у системі етичних знань запропонував англійський філософ і правознавець Є. Бентам у праці «Деонтологія, або Наука про мораль», опублікованій 1834 року. Якщо для Є. Бентама деонтологія була вченням про мораль, то надалі, зокрема й у наш час, деонтологія відмежувалася від моральних цінностей. Водночас юридична деонтологія є потужним інструментом інкультурації студентів у професійне

співтовариство. Це специфічна система знань про належну поведінку в професійній сфері. Фундатором юридичної деонтології в її сучасному значенні вважають професора М. Горшеньова: 1988 року авторський колектив за його участю опублікував навчальний посібник, у якому послідовно сформульовано предмет, функції нової науки, її принципи та роль у системі юридичних знань. В. Горшеньов узагальнив наявну інформацію про кваліфікаційну характеристику юриста, проаналізувавши цю професію за кількома аспектами: а) юрист як особа; б) юрист як політичний діяч; в) юрист як фахівець, г) юрист як носій високих моральних якостей; д) естетична культура юриста. Теоретичні положення й висновки науковця стали підґрунтям для подальшого розвитку системи філософсько-етичних знань у професійній діяльності юристів.

На наше переконання, деонтології як рекомендаційно-алгоритмічні збірки безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю. У полі юридичної діяльності функціонують особливі приписи – діяльнісні норми, сфера яких чітко окреслена простором діяльності, вони є професійно зумовленими, формалізованими, конкретнішими, порівняно з моральними нормами, можуть існувати лише у сфері професійної діяльності. На думку С. Безносова, діяльнісні норми поширюються лише на суб'єкта професійної діяльності [16].

Термін «юридична клініка» у науковий обіг 1855 р. впровадив Д. Мейєр, аргументуючи тезу про те, що студентам-юристам корисно бути присутніми під час надання юридичних консультацій. За прикладом медичних факультетів, де студенти обов'язково проходять практику, дослідник пропонує організувати юридичні клініки, основними завданнями яких вважає прищеплення студентам ідеалів служіння праву і справедливості. Кінець XIX – початок XX століття ознаменований гострими дискусіями щодо клінічного викладання на юридичних факультетах. Перша згадка про «юридичну клініку» в зарубіжній літературі міститься в статті німецького професора Г. Фроммгольда 1900 року. Автор зазначав, що за зразком лікарських клінік, що діють при медичних

факультетах, необхідно організувати клініки при юридичних ВНЗ, де студенти під керівництвом викладача мають розбирати реальні колізії, надаючи безпосередню юридичну допомогу особам, які того потребують. У ХХ столітті клінічна юридична освіта стала поширеною у світі: у Голландії створюють бюро правової допомоги, що знаходяться на утриманні держави, де незабезпечені громадяни отримують юридичну допомогу за мінімальну винагороду чи навіть безкоштовно; у Великобританії функціонують цивільні консультативні бюро, які мають свої контори по всій країні та надають необхідну юридичну інформацію будь-якій людині, яка до них звернулася (у роботі цих бюро беруть активну участь студенти юридичних факультетів); у середині 90-х рр. ХХ століття відкрито першу юридичну клініку в університеті Кракова (Польща). Згодом клініки почали діяти в країнах Центральної та Східної Європи, Середньої, Південної та Східної Азії, Латинської Америки, ПАР.

Для розвитку юридичної клінічної освіти в Україні було створено необхідну нормативно-правову базу, важливе значення в якій має наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу України» від 3 серпня 2006 р. № 592. Цей нормативно-правовий акт зобов'язує ректорів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом «Право», незалежно від форм власності й підпорядкування створювати юридичні клініки та забезпечувати їх функціонування. Попри те, що з моменту появи перших юридичних клінік минуло понад століття, їхні призначення і завдання залишилися незмінними. Актуальним і своєчасним є завдання юридичної клініки, сформульоване кишинівським присяжним повіреним І. Іосилевичем 1897 року: «Замість затеоризованого міркування про теоретичне правило демонструйте перед читачем конкретну справу, відкрийте йому лабораторію юристів-практиків, розгорніть перед ним весь процес боротьби, яка відбувалася між сторонами або між ними й судом, і це

забезпечить, на мою думку, подвійну користь. З одного боку, цим шляхом краще засвоюється теоретичне правило; а з іншого – відбувається ознайомлення зі способом застосування правових начал, встановлення діагнозу справи і лікування його, набувається знання. То буде юридична клініка...» [69].

Сучасне поняття «юридична клініка» має два значення. Це структурний підрозділ факультету або ВНЗ, завдяки діяльності якого студенти формують практичні навички. Тобто клінікою є місце, де студент може практично застосувати свої знання. У такій організації майбутні юристи вчаться правильно опитувати клієнтів, кваліфіковано їх консультувати, технічно точно складати позовні заяви й інші юридичні документи, розв'язувати складні етико-професійні проблеми тощо. У другому значенні юридичну клініку тлумачать як клінічну навчальну програму, а саме освітню програму професійної підготовки соціально орієнтованих юристів. Ідеться про такі категорії, як клінічна юридична освіта, клінічне юридичне навчання, що реалізується на базі юридичних клінік як структурних підрозділів, створених при ВНЗ або громадських організаціях, де студенти під керівництвом викладачів безкоштовно надають юридичну допомогу малозабезпеченим та іншим соціально незахищеним громадянам [198].

На жаль, в Україні юридична освіта існує в традиційно-історичному вигляді: підготовка юристів у системі організованого навчального процесу ґрунтується на таких формах організації навчального процесу, як лекція і семінар, що переважно орієнтовані на засвоєння теоретичного матеріалу. Зазначене не відповідає вимогам часу. Уже недостатньо лише високого рівня теоретичної підготовки майбутніх юристів. Для повноцінної готовності до професійного життя потрібні сформовані професійні навички та моральні принципи. Незважаючи на те, що сьогоденню притаманні технократизм, утилітаризм і прагматизм, суспільство прагне бачити юриста висококультурною, високоморальною і компетентною особистістю. Саме тому

головними принципами діяльності клініки є служіння праву, соціальна справедливість, сумлінність, законність, гуманізм, добровільність участі, професіоналізм, конфіденційність. Основними цілями діяльності клініки є розширення можливостей доступу громадян до юридичного обслуговування; надання безкоштовної інформаційно-правової допомоги соціально незахищеним верствам населення; підвищення рівня правової свідомості населення шляхом пропаганди юридичних знань; формування студентської правозахисної спільноти; виховання студентів у дусі поваги до принципу верховенства права, справедливості й людської гідності; підвищення рівня та закріплення отриманих студентами теоретичних знань; набуття студентами старших курсів професійних умінь, навичок і створення тим самим необхідних передумов для адаптації студентів до вимог сучасної юридичної практики. Навчання в клініці є першим кроком до отримання професійних навичок роботи юриста й інкультурації студентів у професійне життя. Робота в клініці ґрунтується на принципі занурення студента в проблему, навчання через дію, через діалог. Вона не має обмежуватися лише консультуванням, важливо, щоб отримані знання та навички відпрацьовувалися в ділових і рольових іграх, на спеціальних тренінгах, де студенти навчаються проводити інтерв'ювання, спілкуватися з «важкими» клієнтами, консультувати клієнтів і складати юридичні документи. Безоплатність роботи клініки має сприяти формуванню в майбутніх юристів принципу альтруїзму. На думку вітчизняних фахівців, більшість юридичних клінік в Україні виконують двоєдину функцію – навчають студентів практичних навичок юриста та надають безоплатну (pro bono) юридичну допомогу соціально вразливим верствам населення. Тому важливим для клінічної освіти є формування навичок практичної діяльності, що надають можливість студентам визначати фактичну підоснову юридичної справи, здійснювати правовий аналіз законодавства та судової практики, формулювати правову позицію у справі,

оволодіти навичками представництва в судах, органах державної влади і місцевого самоврядування тощо [160, с. 6].

Діяльність юридичних клінік безпосередньо пов'язана з дотриманням норм і принципів професійної етики юриста, що поділяються на загальні (притаманні всім юридичним професіям: чесність, порядність, законність, незалежність тощо) й особливі (притаманні конкретній діяльності). Ці норми та принципи закріплені в Етичному кодексі юридичної клініки в Україні, схваленому Асоціацією юридичних клінік України [115, с. 112–115]. До визначальних етичних принципів діяльності юридичних клінік належать такі:

- поваги до права, справедливості, людської гідності;
- спрямованості на захист прав і свобод людини;
- гуманізму (діяльність учасників юридичної клініки має ґрунтуватися на засадах поваги, доброзичливості, розуміння проблем клієнта та взаєморозуміння);
- верховенства права;
- законності (у своїй діяльності учасники юридичної клініки повинні діяти виключно на підставі чинного законодавства);
- об'єктивності;
- безоплатності надання правової допомоги (за надання правової допомоги учасники юридичної клініки не мають права отримувати матеріальну винагороду);
- конфіденційності (інформація, отримана консультантом від клієнта, а також про клієнта (зокрема щодо його особи) або інших осіб у процесі надання консультацій, може бути використана лише з навчальною метою. Дотримання принципу конфіденційності є необхідною та найважливішою передумовою довірчих відносин між студентом-консультантом і клієнтом, без яких неможливе належне надання правової допомоги. Дія принципу конфіденційності не обмежена в часі. Конфіденційність певної інформації може

бути відмінена лише особою, зацікавленою в її дотриманні (або спадкоємцями такої фізичної особи чи правонаступниками юридичної особи), у письмовій або іншій зафіксованій формі;

– компетентності та добросовісності (студенти – консультанти юридичної клініки зобов’язані надавати правову допомогу компетентно та добросовісно, знаючи відповідні норми права, усебічно враховуючи всі обставини, що стосуються виконання доручення клієнта, і можливі наслідки такого виконання [160].

Висновки до розділу 2

Зміст сучасної вітчизняної юридичної освіти зумовлений світоглядною настановою ХХІ ст. – новим гуманізмом (гуманізм ХХІ ст. вирізняється посиленням прагнення людини до осмислення світу і свого життя в ньому, а також усвідомленням того, що вона є частиною цього світу). Гуманізація юридичної освіти як явище пов’язана з появою сучасних філософських концепцій, зміст яких зводиться до того, що в центрі сучасної наукової картини світу перебуває людина. Саме тому гуманістичний підхід у навчанні некоректно зводити до конкретних технологій або методів навчання, оскільки він є ціннісною орієнтацією, основою якої є перебудова особистісних настанов як педагогів, так і студентів. Гуманізація юридичної освіти є процесом створення умов для самореалізації, самовизначення особистості студента в просторі сучасної культури, створення у вищій гуманітарній сфері, що сприяє розкриттю творчого потенціалу особистості, формуванню ноосферного мислення, ціннісних орієнтацій і моральних якостей із подальшою їх актуалізацією в професійній і громадській діяльності.

Обґрунтовано, що гуманітаризація юридичної освіти передбачає розширення переліку гуманітарних дисциплін, поглиблення інтеграції їх змісту

для отримання системного знання: гуманітаризація є втіленням у життя принципів гуманізації, що забезпечує взаємодію і взаємопроникнення природничої, технічної та гуманітарної освіти як цілісної системи знань про людину, природу й суспільство. Особлива роль навчального процесу в юридичному виші в аспекті гуманітаризації повинна належати таким навчальним дисциплінам, як філософія та філософія права. Ідея гуманітаризації в навчальному процесі передбачає переорієнтацію свідомості науково-педагогічних працівників, що слугуватиме задоволенню особистих потреб студентів (67 % опитаних нами респондентів позитивно відповіли на питання про те, що гуманітаризація навчального процесу слугуватиме підвищенню якості освіти майбутніх юристів).

Констатовано, що антропологізм вищої освіти, зокрема юридичної, є потребою суспільства в практичній реалізації теоретично сформульованої ідеї підготовки до професійного життя цілісної людини. На основі аналізу сучасної соціокультурної ситуації у світових освітніх процесах, досліджень тенденцій розвитку вітчизняної освіти визначено, що юридична освіта повинна здійснювати пошук і формування власне людського в людині через орієнтацію на людську реальність у всій її повноті, у всіх її духовно-тілесних вимірах, а також через пошук засобів та умов становлення повної людини як суб'єкта власного життя, особистості, індивідуальності.

Наголошено на меті антропологічного підходу в юридичній освіті – подолання «усередненої» людини та її відношення до норми. Юриспруденція працює з узагальненим образом людини, у якому втрачаються не лише індивідуальні особливості людей, а й власне процес їхнього буття, динаміка їх самозмінення, самореалізації, саморозвитку (а узагальнений образ людини як міра діяльності людей у характеристиках людських взаємодій виявляє та абсолютизує норми). Саме в цій функції людина включається до складу правових і моральних регуляторів суспільних відносин, що сприяє виробленню певного зразка. Її абстрагування від індивідуальних особливостей і процесуального життя створюють надійні умови для порівняння поведінки

людей як індивідів. Абстрактність зразка створює можливість його використання в оцінці різноманітних людських ситуацій: наскільки б далеко люди не заходили у своїх вчинках і проступках, зразок (набір зразків) для характеристики та оцінки їхніх дій уже існує. Це особливо актуально для підготовки юристів у традиції континентальної правової сім'ї. Важливо навчити майбутнього юриста бачити кожну правову ситуацію у всій її оригінальності та самобутності. Юрист сам є неповторною особистістю і має визнавати за кожною людиною її самобутність.

РОЗДІЛ 3

ВІТЧИЗНЯНА ЮРИДИЧНА ОСВІТА І ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ XXI СТОЛІТТЯ

3.1. Глобалізаційні процеси і вітчизняна юридична освіта

Глобалізація є одним із ключових чинників розвитку вищої освіти XXI століття, оскільки вона зрештовувала в конкурентності між вишами. Зазначене спонукає уряди країн надавати їм більшу самостійність і приділяти увагу якості наукової та навчальної роботи, а також розширювати міжнародні зв'язки навчальних закладів.

У тексті Сорбонської декларації, яка започаткувала Болонський процес, зазначено, що Європа – це не лише банки й економіка, вона має стати ще й континентом знань. Тому основне завдання, яке стоїть перед державами, полягає в побудові та посиленні інтелектуальної, культурної, технічної і соціальної бази континенту, що можливе лише шляхом змін у системі освіти. Сфера освіти нині є складовою політики ЄС щодо формування загальних трансграничних (відкритих) просторів. Проект глобалізаційності у сфері освіти (зокрема болонські домовленості) є своєрідним способом реагування європейської спільноти на виклики глобалізації загалом [219].

Глобалізаційні вимоги до вищої освіти маскують вагоміші засновки нинішнього стану вищої освіти (юридичної зокрема). Ідеться про історичні та філософські передумови цієї ситуації, а саме протиборство двох суперечливих концепцій сучасної вищої освіти – елітаризму й егалітаризму, які асоціюються з розширенням доступу до вищої освіти та її масовізацією з одночасним збереженням авторитету окремих навчальних закладів. Егалітаризм та елітаризм свідчать про посилення ролі ринкових факторів і механізмів у сфері вищої

освіти [13]. Роздуми Т. Парсонса про дві моделі вищої освіти, на нашу думку, чітко відображають походження елітаризму та його існування впродовж тривалого часу. Дослідник зауважував, що в Європі склалися дві моделі вищої освіти: перша – «континентальна система» – сформувалася в XVI столітті та була представлена чотирма факультетами: теологічним, філософським, юридичним і медичним. Університети виконували функцію створення формально освіченого класу. Континентальна модель професії формувалася через трансформацію найму в бюрократичні ієрархії. Друга модель вищої освіти – «англосаксонська система» – сформувалася в Англії та США на базі двох університетів – Оксфорда й Кембриджа. Вона мала слабку спеціалізацію. Потужні релігійні засади англійських університетів уподібнювали їхні факультети до теологічних (напевно, саме із цим можна пов'язувати прорахунки у сфері таких прикладних професій, як право і медицина).

До 70-х років минулого століття елітаризм у вищій освіті асоціювався з університетами, які традиційно були елітними й мали високу репутацію, забезпечуючи освітніми послугами представників вищих класів суспільства. Нині ж елітарність пов'язана з якістю наукових досліджень, а не із соціальним походженням студентів та оплатою праці викладачів. У XXI столітті відбувся розподіл ВНЗ на два типи – елітарні (які забезпечують високу якість наукових досліджень, принципами їхньої діяльності є забезпечення якості вищої освіти, спрямованість на науково-дослідницьку роботу, синтез нового знання) й егалітарні виші (навчання в них доступне для всіх верств населення, вони забезпечують масовізацію вищої освіти, стандартизацію систем вищої освіти країн світу, спрямовані на навчальну роботу). Ідею розподілу вишів уперше сформульовано 1959 року в США. Дослідники дійшли такого висновку: «Виокремилися елітарні університети, які спеціалізуються на наукових дослідженнях високого рівня, і масові університети й університетські коледжі, які спеціалізуються переважно на навчанні студентів. Глобалізація (спочатку

феномен виключно економічний) нині поширюється на всі інші сфери людської діяльності. У наш час політики й економісти розглядають освіту як важливий сектор у сфері послуг, які можна і необхідно експортувати. Вища освіта є форпостом економіки, що ґрунтується на наукових досягненнях, де саме вони визначають конкурентоспроможність економіки. Глобалізація впливає на чимало аспектів вищої освіти, а саме на управління освітніми системами й освітніми установами, академічні програми, фінансування, набір студентів» [13].

В умовах глобального суспільства почали виникати транскордонні регіональні блоки соціально-економічного спрямування (оскільки декільком країнам спільно легше задовольняти виклики ринку). Це твердження безпосередньо стосується і ринку вищої освіти. Свідченням цього є впровадження Болонського процесу, головною метою якого було визначено побудову європейського простору вищої освіти (ЄПВО) до 2010 року та створення загальної системи академічних ступенів для забезпечення мобільності студентів і випускників. Складовою Болонського процесу є Лісабонські угоди, що визначають механізми визнання документів про освіту всередині країн – учасниць Болонського процесу.

Доцільно проаналізувати основні тенденції глобалізації у вищій освіті та конкретизувати їх на прикладі функціонування вищих юридичних закладів у сучасній Україні. Тенденцій, що за своїм змістом є інноваційною відповіддю на посилення конкуренції у сфері вищої освіти, можна виокремити п'ять: масовізація, приватизація, управління, рентабельність, рейтинг вишів [13].

Масовізація вищої юридичної освіти в Україні розпочалася з 90-х років ХХ століття, коли з'явилися перші набори студентів-контрактників, тобто охочих одержати юридичну освіту як послугу, за яку можна заплатити. Масовість або доступність вищої освіти (юридичної зокрема) означає, що

одержання цієї освіти не обмежується географічною, матеріальною, расовою, релігійною, статевою приналежністю особи.

Платна форма навчання уможливила одержання вищої юридичної освіти тими особами, які не завжди прагнуть її одержати, але мають для цього достатньо коштів. З одного боку, якщо людина має бажання навчатися в такий спосіб, то з'являться організації, які захочуть задовольнити цю потребу. Тобто в системі юридичної освіти сформувався «китайський синдром»: на ринку з'явилися не надто якісні, проте досить дешеві освітні продукти, які привернули увагу певної частини населення, так само, як це відбувається з китайськими товарами. Ідеться про отримання юридичної ерзац-освіти у формі не знань, а диплому. Масовізація юридичної освіти призводить до того, що виші позбавлені права добору абітурієнтів за критерієм їх підготовленості: економічна складова цього процесу полягає в тому, що ВНЗ виживають за рахунок спеціальних фондів, які формуються за рахунок оплати наданих освітянських послуг. Нині для приймальних комісій на етапі зарахування до числа студентів головними є результати ЗНО з чітко визначених у Правилах прийому навчальних дисциплін. Ще одна проблема пов'язана із залученням «середняків» з високими знаннями у вузьких галузях. Сучасні стандарти вищої освіти з формальної позиції зрівнюють усі предмети університетського курсу – спеціальні та непрофільні. Із цього приводу Л. Хижняк зазначає, що «підготовку кадрів почали здійснювати, керуючись не потребами ринку, а попитом на освітні послуги, котрий часто подає фальшиві сигнали і не є виразником справжніх потреб суспільства чи окремих його сегментів» [194, с. 290]. Орієнтація на максимальний набір студентів призводить до пропозиції вишів надавати освітні послуги з підготовки фахівців за найпрестижнішими напрямками. Зокрема, професія юриста в Україні є досить престижною.

Нині у вітчизняних наукових колах немає одностайної позиції стосовно досягнення компромісу між елітаристською та егалітаристською моделями

вищої освіти. Дослідниця С. Оксамитна переконана, що «доступність усіх рівнів освіти є предметом тривалих суперечок у науковому світі, а також втілення цих ідей на рівні законодавчого регулювання» [127, с. 59]. Цілком очевидно, що рівність у праві на освіту є невід’ємною рисою сучасного демократичного суспільства. Україна, законодавчо закріпивши доступ до вищої освіти на підставі конкурсного добору, що виконує функцію своєрідного соціального фільтру, на практиці дедалі ширше реалізує принципи масовості та доступності вищої освіти. Механізм такої масовості полягає в тому, що абітурієнти, які на підставі конкурсного добору не потрапляють на бюджетні місця, мають можливість без належного рівня знань потрапити до вищого навчального закладу, якщо спроможні оплатити освітні послуги. Прослідковується й інша тенденція: абітурієнти, які не можуть «подолати прохідний бар’єр для вступу до вишів України, використовують можливість вступити до навчальних закладів інших країн, зокрема Польщі, без іспитів, де не вимагають результатів незалежного тестування. Зрозуміло, що для такої категорії абітурієнтів двері відчиняють не найпрестижніші виші та зазвичай на платній основі» [210].

Питання якості юридичної освіти на вітчизняних теренах є надзвичайно актуальним, підтвердженням чого є низка об’єктивних чинників:

- юридична освіта має своєчасно реагувати на виклики часу;
- кардинальні зміни в політико-правовій та соціально-економічній сфері вимагають змін у всій системі освіти, юридичній зокрема;
- значна кількість вишів, які готують юристів, не може гарантувати якості підготовки фахівців;
- помітним є низький культурний рівень абітурієнтів, а згодом студентів юридичних факультетів;
- фахівці, підготовлені в системі застарілих освітянських координат, не придатні до виконання сучасних завдань (це «системне» захворювання всієї вітчизняної системи освіти – школа теж не готує дітей до життя);

– проблематичним залишається забезпечення якісної юридичної освіти на всіх рівнях з огляду на її диверсифікацію (бакалаврат, магістратура, докторантура). Якість навчання на диверсифікованих рівнях залежить від рівня підготовки викладачів, якості та збалансованості навчальних планів, наявності мотивації до навчання у студентів);

– важливою проблемою є недостатній рівень професійної компетентності науково-педагогічного складу;

– недосконалою є система фінансування вишів, що призводить до концентрації зусиль на проблемах виживання, а не якості освіти;

– непрогнозованим є попит на випускників юридичних факультетів як з боку державного, так і недержавного секторів.

Проблему якості освіти в науковому світі було порушено лише наприкінці ХХ століття, хоча окреслено ще в 70–80 роках. Саме тоді в наукових працях з менеджменту констатовано проблему якості освіти та її економічних наслідків. Кількість виробленої продукції втратила зв'язок з її якістю, а це, зрештою, призвело до непевності на ринку щодо продукції, неможливості забезпечити відповідну якість життя й безпеки держави. Тому вимоги до якості продукції (зокрема до якості професійної підготовки) значно підвищилися, оскільки якість продукції безпосередньо залежить від професійної підготовки фахівців, а також належного виконання ними своїх функціональних обов'язків. Незадовільне виконання обов'язків спричинить негативні наслідки: фінансові втрати, шкоду, завдану групі осіб або окремій людині, тощо.

Уперше питання якості освіти було обговорено на Всесвітній конференції з вищої освіти, яка відбулася в Парижі 1998 року. У процесі наукових дискусій учасники заходу дійшли висновку, що підвищення якісного рівня освіти є головним завданням вишів на тривалу перспективу. Передусім це стосується якості юридичної освіти, оскільки саме вона стала передумовою визначення рівня розвитку держави, є тією стратегічною сферою, яка впливає на

національну безпеку й науковий потенціал. Розроблення проблеми якості здійснюють на підставі інтеграції принципів і положень системного підходу, квалітології і теорії управління. Результатом цих розробок стала методологія PDCA: Plan – Do – Check – Act – цикл поліпшення якості процесу Шухарта–Демінга (Плануй – Дій – Перевірйай – Впливай). Ця методологія дає змогу формалізувати зміст будь-якого діяльнісного процесу, її застосовують для постійного підвищення його якості. «Plan – Плануй» означає «що і як робити?», «Do – Дій» – «роби те, що заплановано», «Check – Перевірйай» – «як результати співвідносяться з планом?», «Act – Впливай» – «як покращити ?» [150].

Якість юридичної освіти можна оцінювати як на індивідуально-особистісному рівні, так і на державному. Тому важливою є проблема стандартизації очікуваних і бажаних результатів освітньої діяльності. На жаль, через брак системного підходу до розроблення методик визначення якості одержаних/наданих освітніх послуг проблеми диференціації освіти лише декларують.

Результат юридичної освіти можна оцінити лише на підставі чіткого уявлення про структуру й ієрархію результативності освітньої діяльності. Наявні освітньо-кваліфікаційні характеристики фахівців з вищою освітою за спеціальністю «Право» можна вважати критерієм якості одержаної юридичної освіти окремим студентом-випускником. Освітньо-кваліфікаційні характеристики фахівців розробляють з метою:

- визначення місця фахівця в структурі соціальної діяльності та основних вимог, характерних рис майбутньої професійної діяльності випускника навчального закладу;
- визначення функцій фахівця, засобів і методів його праці, перспектив розвитку професії, шляхів підвищення кваліфікації;
- відпрацювання відповідних форм і методів організації навчального процесу, застосування певних засобів навчання, визначення змісту освіти та

професійної підготовки фахівців, розроблення програмно-методичного й інформаційного забезпечення навчального процесу (змісту навчання);

- створення системи діагностики якості освіти.

До основних властивостей освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівців за спеціальністю «Правознавство» (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр) належать такі.

Юридична навчальна діяльність:

- має статус основного нормативного документа, що узагальнює зміст юридичної освіти, тобто відображає цілі професійної підготовки студентів;

- її зміст охоплює систему типових професійних і соціально-службових завдань, до виконання яких має бути готовий майбутній фахівець на певному рівні юридичної підготовки;

- закріплює стандарт якості професійної юридичної підготовки, що відповідає спеціальності й кваліфікації та описаний системою типових завдань і показниками якості їх виконання;

- якість підготовки випускників характеризується якістю виконання ними типових завдань – показниками успішності професійної діяльності;

- надає можливість на підставі аналізу професійної діяльності прогнозувати, планувати й організовувати діяльність системи юридичної освіти щодо підготовки юридичних кадрів з вищою освітою;

- міністерства, відомства, об'єднання юристів мають брати активну участь у всіх стадіях управління якістю професійної підготовки фахівця, передусім – на стадіях її прогнозування та планування.

Структура освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця-юриста з вищою освітою охоплює:

- призначення освітньо-кваліфікаційної характеристики (де і з якою метою її використовують);

– призначення фахівця-юриста (посади, на яких він може працювати; спеціалізації фахівців та освітньо-кваліфікаційні рівні, які випускник спеціальності «Правознавство» може набути самостійно або завдяки додатковій підготовці);

– структуру професійної діяльності юриста – функціональну та предметну;

– стандарт якості професійної підготовки фахівця-юриста з вищою освітою, що містить: загальну характеристику фахівця як соціальної особистості; види діяльності й узагальнені типи професійних і соціально-службових завдань, обов’язкових для всіх закладів, що здійснюють підготовку фахівців за цією спеціальністю, а також для професійних завдань, що відповідають спеціалізації або включені за домовленістю із замовником фахівців-юристів; узагальнені структури діяльності, адекватні узагальненим типам професійних завдань; вимоги щодо необхідного рівня опанування цією діяльністю.

Для забезпечення спеціалізації підготовки в межах юридичних спеціальностей, за якими здійснюють підготовку фахівців у ВНЗ, виш розробляє варіативний компонент освітньо-кваліфікаційної характеристики. Він урахує досвід підготовки фахівців цього напрямку й вимоги з боку наявних моделей юридичної діяльності та кваліфікаційних характеристик посад юристів, прогнози щодо розвитку юридичної діяльності й містить:

– перелік об’єктів (предметів) юридичної діяльності, з якими пов’язана діяльність фахівця-юриста;

– первинні посади, які може обіймати фахівець після закінчення ВНЗ, а також посадові функції (посадові повноваження) відповідно до нормативних документів (кваліфікаційні довідники посад керівників, фахівців і службовців, посадові інструкції міністерств та відомств тощо);

– структуру діяльності фахівця як логічну послідовність реалізації посадових прав та обов'язків (предмет, форми, методи, засоби, правила й умови юридичної діяльності);

– результати прогнозу змінення професійних і соціально важливих завдань діяльності, які в майбутньому виконуватиме випускник вищого навчального закладу у своїй практичній діяльності на рівні компетенції посад;

– перелік професійних функцій, типів професійної юридичної діяльності та конкретні види професійних дій (ведення юридичної справи, консультування, представництво інтересів суб'єкта тощо);

– перелік типових професійних завдань (стереотипних, діагностичних, евристичних), які повинен уміти виконувати фахівець-юрист;

– систему професійних знань та вмінь (предметно-практичних, предметно-розумових, знаково-практичних, знаково-розумових), необхідних фахівцю для виконання типових завдань, з визначенням рівня сформованості кожного з них;

– зміст навчання у вигляді змістових модулів освітньо-професійних програм підготовки фахівців, вибору тих чи інших форм, методів і засобів навчання, відповідного розподілу навчального часу, обсягу навчальних дисциплін, форм державної атестації, зумовлених системою знань й умінь;

– вимоги до професійного добору, зокрема до здібностей і підготовленості абітурієнтів у вигляді системи знань, умінь, навичок, на підставі яких відбуватиметься засвоєння змісту навчання у ВНЗ, а також психологічні властивості та якості особи, не бажані для професійної діяльності; додаткові вимоги до попереднього освітнього або освітньо-кваліфікаційного рівня особи, спеціальних здібностей, вікових або інших обмежень, досвіду попередньої практичної діяльності;

– вимоги до властивостей і якостей випускника ВНЗ, до державної атестації випускників вишів тощо [128].

Уважне ознайомлення з пунктами «відповідності» набуття знань, якостей і навичок студентами-юристами є декларативним проголошенням бажаного результату, що не є ідеалом – це лише остаточна мета. Створення таких документів передбачає опис системи конкретних бажаних освітніх набутків особистості майбутнього юриста, що має співвідноситися із суспільно-державними інтересами. Декларації за своєю сутністю є лише конкретизацією очікуваного, вони стосуються сфери належного, а не сфери сущого. Досить часто можна спостерігати дисонанс між проголошеними і затвердженими на рівні міністерств положеннями освітньо-кваліфікаційної характеристики та реальними результатами. Донині єдиною умовою одержання диплому про вищу юридичну освіту в Україні є повне виконання навчального плану та проходження державної атестації. Проте захист кваліфікаційної роботи та складання державних іспитів не означають, що підготовка випускника цілком відповідає заявленим декларативним вимогам. Згідно із твердженням В. Конєва, «сучасна парадигма соціокультурного розвитку європейської культури орієнтує юриста на глобальне мислення, цілісне середовище, яке вимагає від нього універсальності, знання законів предметного (як єдиного і специфічного буття) та культурного світу, принципів організації культурного буття» [85, с. 67].

Уніфікація та стандартизація юридичної освіти в Україні як процес означає, що наша держава прагне організувати навчальний процес підготовки юристів за європейськими стандартами, що виявляється в імплементації норм європейських нормативних документів у сфері вищої освіти. Одним із таких кроків було приєднання до країн-учасниць Болонського процесу. Стандартизація освіти, зокрема вищої, стала предметом дослідження в праці С. Терепищого «Стандартизація вищої освіти (спроба філософського аналізу)», у якій автор зазначає, що «процес самоорганізації вищої освіти на початку XXI століття виявляється... у поширенні... автономії вищого навчального закладу й академічної мобільності, урізноманітненні освітніх технологій і змісту освіти»,

що, на думку автора, є причиною «посилення ролі стандартизації в системі вищої освіти» [183].

З огляду на те, що кінцевою метою процесу інтеграції визнано формування єдиного освітнього простору як найкращої форми ефективного виконання завдань міжнародного та планетарного масштабу, невідпрацьованим залишається питання щодо моделі вищої освіти, яку можна було б використати як орієнтир у процесі модернізації системи освіти, а свою власну модель, яка враховувала б унікальні культурні особливості й освітні потреби Європи, ще тільки доведеться розробити. На жаль, для української юридичної освіти її уніфікація та стандартизація в якісному, а не формальному, вияві можлива лише на внутрішньому освітньому просторі.

До сучасних тенденцій розвитку юридичної освіти належать такі, як диверсифікація, інтернаціоналізація, індивідуалізація, розвиток випереджальної та безперервної освіти, її інтенсифікація і комп'ютеризація. Усі ці тенденції мають сприяти підвищенню якості юридичної освіти відповідно до сучасних вимог соціально-економічного розвитку суспільства.

Диверсифікація. Поняття «диверсифікація» походить від латинського *diversicatio*, що в перекладі означає змінення й різноманіття. У контексті нашого дослідження різноманіття означає наявність різних рівнів, ступенів і форм отримання освіти, а також форм навчальних закладів, у яких можна здобути юридичну освіту.

У європейській освіті термін «диверсифікація» активно застосовують з кінця 60-х – початку 70-х років минулого століття. Його появу стимулювала потреба архітектонічного змінення освітніх систем, а також розширення переліку затребуваних суспільством послуг і видів діяльності.

Диверсифікація виявляється в розширенні підходів до змісту освіти з розвитком нових дисциплін і спеціальностей, форм навчання, методів і технологій освіти. Цим зумовлене виникнення нової якості спеціальностей і

дисциплін, методів, технологій в управлінні освітою. Диверсифікація юридичної освіти має різні характеристики: організації, методології, методики, технології, контролю знань.

Найсуттєвішими ознаками диверсифікації в українській юридичній освіті вважають:

– наявність міжпредметних зв'язків у навчальному процесі та вивчення стикових дисциплін, якими є філософія права, професійна етика юриста, юридична психологія, юридична педагогіка тощо;

– варіативність навчальних закладів юридичного спрямування, які можна розподілити на групи за декількома критеріями:

а) навчальні заклади різної форми власності (державні, приватні, комунальні). Згідно зі ст. 1 Закону України «Про вищу освіту», засновником ВНЗ є органи державної влади від імені держави, відповідна рада від імені територіальної громади (громад), фізична та/або юридична особа, рішенням і за рахунок майна яких засновано ВНЗ;

б) за рівнями акредитації;

в) за рівнями відповідно до чинного законодавства. Згідно з розділом II ст. 5 Закону України «Про вищу освіту», визначено такі рівні та ступені вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий) рівень; науковий рівень. Запровадження дворівневої підготовки юристів за допомогою замінення спеціалітету на бакалаврат і магістратуру стало новим кроком на шляху до підвищення якості підготовки юристів вищої кваліфікації та інтеграції в європейську систему кваліфікації. Сенс зарубіжного поділу зводиться до того, що бакалаврат є загальною юридичною підготовкою та спеціалізацією для виконання професійних юридичних завдань середнього рівня складності, а магістратура забезпечує глибоку професійну спеціалізацію для виконання юридичних завдань високого рівня складності;

г) за спрямованістю підготовки кадрів. У системі юридичних вишів сучасної України сформувалися дві концептуальні моделі розвитку – класична і спеціалізована. Класична модель реалізується на базі юридичних факультетів, які постають структурною ланкою університетів, різнопрофільних (державних/недержавних) інститутів. У таких навчальних закладах навчальні плани насичені дисциплінами за вибором, що відображають специфіку регіональної юридичної практики. Спеціалізованій освіті притаманна поглиблена підготовка за окремими профільними дисциплінами, здійснення спеціальних досліджень у межах курсових і дипломних робіт, що відповідають професійній практиці, тощо;

д) елітарні й егалітарні навчальні заклади.

На світовій юридично-освітянській арені диверсифікація пов'язана з глобалізацією світової економіки. Потреби глобалізаційного світу не може бути задоволено класичними освітянськими закладами і традиційними методами викладання, тому поширеними стають дистанційні форми навчання, комп'ютерні технології, форми навчання в режимі онлайн. Виникають нові структури, які спеціалізуються на наданні освітніх послуг. Таким чином, виникає «вища освіта без кордонів», яка виводить на ринок нових дійових осіб і нові навчальні заклади, як-от:

- віртуальні університети;
- ліцензійні або франчайзингові університети;
- корпоративні університети;
- офшорні зони вищої освіти;
- консорціуми університетів;
- компанії, бібліотеки, музеї, організації, пов'язані з діяльністю ЗМІ;
- брокери у сфері освіти.

Водночас, попри вдавану свободу формування навчальних закладів у Європі, наявні чіткі уявлення та вимоги до університетів. У Великій хартії

університетів визначено основні принципи, якими відтепер і назавжди мають керуватися університети:

1. «Університет – самостійна установа в суспільствах із різною організацією, що є наслідком розбіжностей у географічній та історичній спадщині. Він створює, вивчає, оцінює та передає культуру за допомогою досліджень і навчання. Для задоволення потреб навколишнього світу його дослідницька та викладацька діяльність має бути морально й інтелектуально незалежною від будь-якої політичної й економічної влади.

2. Викладання та дослідницька робота в університетах мають бути неподільними для того, щоб навчання в них відповідало постійно змінюваним потребам і запитам суспільства, науковим досягненням.

3. Свобода дослідницької та викладацької діяльності є основним принципом університетського життя. Керівні органи й університети, кожний у межах своєї компетенції, повинні гарантувати дотримання цієї фундаментальної вимоги. Відкидаючи нетерпимість і будучи завжди відкритим для діалогу, університет є ідеальним місцем зустрічі викладачів, які здатні передавати свої знання й володіють необхідними засобами для їхнього удосконалення за допомогою досліджень та інновацій, і студентів, які мають право, здатність, бажання збагатити свій розум цими знаннями.

4. Університет є хранителем традицій європейського гуманізму. Тому він постійно прагне досягти універсального знання, перетинає географічні та політичні кордони, затверджує нагальну потребу взаємного пізнання і взаємодії різних культур» [27].

Поєднання навчального і наукового процесів, широке залучення студентів до активної науково-дослідної діяльності вишів – одна з важливих засад забезпечення високої якості й ефективності освіти. На думку аналітиків освіти, «без науки, без наукових досліджень, без зв'язку з наукою юридичний навчальний процес вихолощується, і викладання згодом може просто

перетворитися на ремесло. Саме не у творчість, а в ремесло. Це дуже небезпечно, тому що позначиться на рівні підготовки відповідних юридичних кадрів» [31, с. 27].

До нових дійових осіб у сфері освіти належать і виробників програмного забезпечення, видавництва, заклади індустрії розваг, які намагаються одержати прибуток від потенціалу нових напрямів ринку освітніх послуг [224, с. 33].

Інтеріоризація як явище сучасної освіти ще недостатньо висвітлене в наукових розробках. Якщо прослідкувати витoki цього явища, то можна датувати їх ще середньовіччям. Для цих часів була притаманна культура мандрівництва (паломництво, торгівля, навчання тощо). Явище інтеріоризації освіти сягає часів мандрівних учених пізнього середньовіччя, оскільки в той період університети функціонували як соціальне і культурне явище, основною метою діяльності яких було поширення знань за межами своєї території. Університети ж XIX і XX століть, навпаки, одне зі своїх призначень вбачали у створенні професійних груп і місцевої еліти, а також у розвитку науки й техніки в національному середовищі.

Схожі позиції обстоює і К. Керр, виокремлюючи три історичні етапи, що визначили розвиток міжнародних освітніх процесів:

- становлення університетів у середньовіччі й епоху Ренесансу на базі «конвергентної моделі» універсальної освіти – без диференціації спеціальностей;

- розвиток університетів держав-націй у дусі «дивергентної моделі» освіти, що ґрунтувалася на підготовці фахівців у конкретних, часто вузьких, сферах і за якої вища освіта служила економічним й адміністративним інтересам держав-націй, постає основним джерелом модернізації та формування національної ідентичності;

- періоду другої половини XX століття притаманне змішуванням обох моделей освіти, поява «космополітичних університетів». Останні завдяки

впровадженню в глобальний освітній універсум перетворилися на ефективних агентів держав на світовій авансцені в контексті поглиблення міжнародних взаємозв'язків [221].

Друга половина XX століття стала часом народження університету нової якості під впливом потужних глобалізаційних процесів, що зумовило освітню експансію та демократизацію освітніх можливостей. Нині інтеріоризація є невід'ємним атрибутом освіти. Найуживанішим і найприйнятнішим є визначення інтеоріоризації, яке було запропоноване Дж. Найтом і Д. Вітом. Інтеріоризація – це «процес інтеграції міжнародних, міжкультурних і глобальних елементів в освітні, наукові й адміністративні функції окремо взятої організації» [216, с. 16], що охоплює такі системи, які досягають «виконання конкретних цілей і завдань, а також підвищення якості вищої освіти і науки» [216].

Дослідник Я. Тілак систематизував основні характеристики процесів інтернаціоналізації в галузі вищої освіти:

- посилення та розширення мобільності студентів і викладачів, головне завдання яких полягає в боротьбі за платоспроможних клієнтів або талановитих студентів;
- інтернаціоналізація навчальних планів завдяки інтеграції міжнародних і міжкультурних елементів у національні навчальні курси, що набуває особливого значення для міжнародної мережі навчального закладу або програм подвійних дипломів;
- визнання англійської мови як *lingua franca* для глобального академічного співтовариства;
- «експортування» освітніх і дослідницьких послуг у країни, рівень розвитку яких не відповідає стандартам розвинених країн та країн з перехідною економікою;

- збільшення кількості транснаціональних партнерів і мереж у конкретних галузях навчання та дослідницької діяльності, створення міжнародних освітніх консорціумів;
- імплементація міжнародних дослідницьких схем як реакція на глобальні виклики;
- надрегіональна координація національної політики в галузі вищої освіти [227, с. 119–120].

Важливою тенденцією є *індивідуалізація* навчання, спрямована на перехід від сформованої в минулому системи однакового навчання для всіх до сучасної якісної освіти для кожного. Такий підхід може бути реалізовано лише шляхом розроблення різних освітніх програм відповідно до індивідуальних можливостей учнів і викладачів з використанням сучасних і перспективних засобів інформаційних технологій. Юридична освіта є засобом проектування людиною власного життя, формування відповідальності, особистої гідності. Почуття обов'язку, гідність – неодмінна умова досягнення вершини професійної майстерності. Такий підхід змінює сприйняття характеру дидактичної взаємодії: акцент зміщується на індивідуальний досвід студента, його самостійність; активний діалог викладача і студента, спільне розроблення методології інтелектуального пошуку, що забезпечує навички отримання нового знання, а згодом і підтримання конкурентоспроможності.

Модернізація системи вітчизняної юридичної освіти актуалізує питання впровадження інформаційних і комунікаційних технологій у процес навчання, що надає можливість у новому ракурсі сформулювати проблеми якості юридичної освіти.

Більшість іноземних держав приділяє значну увагу проблемам *якості й ефективності освіти*, об'єднуючи свої зусилля в розробленні методології, технології та інструментарію порівняльних досліджень якості освіти, створюючи тим самим систему моніторингу якості освіти у світі. Отже, базисом

освітнього процесу є цілеспрямована, контрольована, інтенсивна самостійна робота учня, який може вчитися в зручному для себе місці за індивідуальним розкладом, маючи у власному користуванні комплект спеціальних засобів навчання і погоджену можливість контакту з викладачем за телефоном, факсом, електронною або звичайною поштою, а також під час особистого контакту.

Комодифікація юридичної освіти в Україні. Так звана модернізація вищої, зокрема і юридичної, освіти в Україні розпочалася в 90-х роках минулого століття з появи освітніх закладів нових типів і форм власності. Кількість ВНЗ двох вищих рівнів акредитації 2009 року досягла свого піку – 350 [171, с. 418].

Збільшення кількості вишів відбувалося на тлі економічної кризи та скорочення обсягу державних видатків на вищу освіту. Юридична освіта з кінця ХХ століття дедалі активніше набувала ознак комерційності, задовольняючи в такий спосіб попит населення на освітні послуги, свідомо знижуючи якість підготовки. Нині йдеться не про систему, яка давала юридичну освіту, а систему, яка надає освітні послуги. На жаль, Україна в цьому сенсі взяла за взірець європейську модель, яка включила вищу освіту до переліку послуг у межах Всесвітньої організації торгівлі GATS [89, с. 83].

Явище комодифікації юридичної освіти в Україні зумовлене світоглядним контекстом – нині сформувалося суспільство споживання. Саме споживання в сучасному світі відіграє визначальну роль у формуванні ціннісних орієнтацій і поведінкових моделей, надаючи споживанню статусу соціокультурного феномену. У ринкові відносини купівлі-продажу освітніх послуг виявилися втягнутими навчальні заклади як послуговиробники, з одного боку, а окремі особистості, підприємства й організації різних форм власності, органи державного, регіонального та місцевого управління як послугоспоживачі – з іншого.

Можливість надання аналогічних освітніх послуг різного типу освітніми установами має наслідком посилення конкуренції на ринку послуг у сфері

освіти. Ринок освітніх послуг як складна соціально-економічна система і сегмент національної ринкової економіки в спеціальній літературі трактують як об'єднання взаємопов'язаних суб'єктів господарювання (виробників і споживачів освітніх послуг, посередників), пов'язаних спільною метою (купівлею-продажем освітніх послуг). Сучасній Україні притаманне прагнення формувати ринковий тип мислення, що суттєво позначається на системі освіти. На думку вітчизняних дослідників, «...від початкової до вищої школи мета навчання полягає в тому, щоб накопичити якомога більше інформації, переважно корисної для цілей ринку. Студентам слід вивчити настільки багато всього, що в них навряд чи залишаються сили і час думати. Не інтерес до досліджуваних предметів або пізнання й осягнення їх, а знання того, що підвищує мінову вартість, – спонукальний мотив отримання освіти [82]. «Товарна» концептуалізація освіти, яка стала калкою культурного розуміння сучасної епохи, обмежує істинне призначення та функції освіти не лише стосовно людини як особистості, а й щодо ширшого обрію культурного функціонування суспільства [167].

Юридична освіта в Україні є економічним явищем, особливість якого полягає в тому, що вона (юридична освіта) дворегістрова: освітній процес розглядають як із позиції освітньої установи (аналог підприємства), так і з позиції студента (клієнта, якого навчають). Виші, які здійснюють підготовку юристів, відіграють провідну роль у формуванні програми, технології навчання, приверненні уваги та доборі студентів, проте все це є марним без активної участі студента та залучення його матеріальних, темпоральних і ментальних ресурсів. Українські юридичні виші цілком «вписуються» в сучасний світоглядний контекст, у межах якого університет зорієнтований, передусім, на отримання прибутку. Фактично ж він перетворюється на корпорацію з власною рекламною стратегією. Така реклама свідчить про те, що цей університет

найкращий, у ньому можна отримати найсучасніші спеціальності. Ідеться про певний бренд, який намагаються «продати» споживачу [102, с. 103].

Нам імпонує позиція Т. Зака, який намагається довести повну аналогію між економічними й освітніми процесами, виокремлюючи в процесі «виробництва знань» такі компоненти, як генерація знань на підставі надання освітньої послуги; виробництво знань у процесі науково-дослідницької діяльності вишів; виробництво університетами основного чинника для здійснення наукових досліджень – учених та інженерів; виробництво знань науково-дослідницькими установами. Валовий результат освітнього виробництва дослідник визначає як сукупність кількісних і якісних характеристик науково-педагогічного складу, рівня розвитку матеріально-технічної бази, системи освітніх технологій, ефекту самонавчання та вихідних показників людського капіталу (тобто рівня підготовки абітурієнтів) [229, с. 38–39]. І попри те, що світ живе в постіндустріальному суспільстві, Україна в царині вищої освіти, і юридичної зокрема, орієнтується на індустріальні цінності. У системі індустріальних цінностей освіта є послугою, попит на яку має масовий характер. Навіть під час переходу до інформаційного етапу організація освітнього процесу в Україні дедалі виразніше набуває саме ознаки масовості, що полягає, зокрема, у збільшенні кількості студентів співвідносно з викладачами (верхній поріг цієї кількості 2013 р. становив 18 студентів, раніше він був не вище ніж 15) [5, с. 323].

Україна не залишилася осторонь загальносвітової тенденції – приватизації вищої освіти. За радянських часів доступ до університетської освіти був безкоштовним, а університет був публічною інституцією, доступною для всіх верств населення. Схожою ситуація була і в Європі – там університети теж були публічними інституціями, і незначна кількість студентів витрачала гроші на навчання. У 60–70-ті роки минулого століття тут спостерігалось значне збільшення кількості публічних і приватних університетів та їх конкуренція.

Натомість у США завжди співіснували як публічні, так і приватні навчальні заклади.

Наприкінці XX століття на хвилі маркетизації українські урядовці дійшли висновку, що вони не здатні цілком фінансувати публічні університети. Результатом стало скорочення фінансування публічних університетів, що змусило їх заробляти кошти. Саме в цей час формуються дві тенденції виживання університетів: перша – отримання зовнішньої фінансової підтримки (надходження грошей випускників і донорських організацій з усього світу, а також здійснення порівняно дешевих досліджень силами аспірантів і докторантів). Ця тенденція спрацьовує в університетах технічної та природничої спрямованості, однак не має ефекту у вишах, які готують юристів, тому що під час сучасних змін університетського середовища саме соціальні та гуманітарні напрями підготовки виявилася найнезахищенішими [102, с. 103]. Через заідеологізованість та спрямованість на вивчення національного законодавства їхні наукові дослідження не цікаві західним партнерам. У разі успішної реалізації бізнес-проекту «університет», вартість навчання одразу зростає.

Друга тенденція виживання вишів – скорочення витрат на навчання студентів. Зокрема, це стосується залучення до забезпечення навчального процесу навчально-педагогічних працівників на умовах погодинної оплати праці. У ВНЗ на постійних засадах працює незначна кількість учених. Економія на заробітній платні науково-педагогічним працівникам дає змогу утримувати доволі низький розмір вартості освітніх послуг.

Детально аналізує ще одне питання О. Андрієнко: «Окремою проблемою постіндустріальної освіти є її віртуалізація. У вітчизняному контексті вона полягає, як це не прикро, здебільшого не в розширенні можливостей освіти завдяки новітнім інформаційним технологіям і перенесенню освітнього процесу з аудиторій у віртуальний простір, а в дедалі більшому розриві освіти та

навколишніх суспільних реалій. У цьому сенсі віртуалізація професійних знань означає їх тотальну девальвацію. Сучасна людина, роблячи вибір між енциклопедизмом і класичною фундаментальною освіченістю та фрагментарним знанням, яке здатне забезпечити успіх і престиж у суспільстві, дедалі частіше робить вибір на користь останнього» [5].

3.2. Академічна мобільність у вітчизняній юридичній освіті

Міжнародна освітянська практика на нинішньому етапі передбачає два структурні блоки мобільності – внутрішній і зовнішній. Загалом мобільність у сфері освіти може бути представлена такими напрямками роботи:

- можливість бути мобільним у сфері науки як студентів, так і викладачів;
- діяльність щодо створення міжнародних стандартів освітніх програм;
- інституційна мобільність;
- мобільність освітніх програм;
- створення освітніх об'єднань (альянсів, спілок тощо), інституційне партнерство;
- інтеграція в навчальні програми міжнародного досвіду й освітніх стандартів.

Як і кожне культурне явище, інтеріоризація не має єдиного визначення. Відомими, наприклад, є доробки в цьому напрямі Ю. Сергєєвої, яка вважає, що сучасний науковий дискурс пропонує три підходи в дослідженні академічної мобільності. Перший трактує академічну мобільність як принцип розвитку сучасної вищої освіти. Другий розглядає академічну мобільність у контексті міжнародної співпраці в галузі вищої освіти. Третій спрямований на дослідження прикладних аспектів проблеми [171, с. 6–7].

Поняття «мобільність» (лат. *mobilis* – рухливий, мінливий) стали активно використовувати із середини XX століття, хоча в науковому обігу його застосовують уже понад сто років. Зокрема, учений П. Сорокін наприкінці 1920-х років уперше описав соціальне явище, пов'язане зі змінами становища людини в суспільстві, яке потім одержало назву «мобільність». «Мобільність», «соціальний простір», «соціальна стратифікація» – це однопорядкові поняття. З кінця XX століття було введено словосполучення «академічна мобільність».

На державному рівні питання академічної мобільності врегульовує Закон України «Про вищу освіту»: «Академічна мобільність – це можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами». З метою нормативної підтримки явища академічної мобільності в Україні було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність» від 12 серпня 2015 р. № 579, у ст. 7 і 8 якої закріплено: «Формами академічної мобільності для учасників освітнього процесу, що здобувають освітні ступені молодшого бакалавра, бакалавра, магістра та доктора філософії у вітчизняних вищих навчальних закладах, є:

- навчання за програмами академічної мобільності;
- мовне стажування;
- наукове стажування...

Формами академічної мобільності для осіб, що здобувають науковий ступінь доктора наук, науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників та інших учасників освітнього процесу, є:

- участь у спільних проектах;
- викладання;
- наукове дослідження;

- наукове стажування;
- підвищення кваліфікації».

У цьому документі також визначено можливості щодо мобільності науково-педагогічних працівників. Зокрема, ст. 14 і 15 стосуються як вітчизняних, так й іноземних викладачів: «Науково-педагогічні, наукові, педагогічні працівники вищих навчальних закладів (наукових установ) усіх форм власності можуть реалізувати право на академічну мобільність для провадження професійної діяльності відповідно до укладеного договору про участь у програмі академічної мобільності. При цьому за зазначеними працівниками зберігається основне місце роботи у вітчизняному вищому навчальному закладі (науковій установі) до одного року. Оплата праці відповідно до законодавства за основним місцем роботи зберігається на строк до шести місяців, якщо вона не передбачена програмою академічної мобільності.

Іноземні наукові, педагогічні працівники вищих навчальних закладів (наукових установ), які залучені до провадження освітньої та наукової діяльності, під час перебування у вітчизняному вищому навчальному закладі (науковій установі) – партнері мають усі права та обов'язки його працівників. Умови приїзду провідних іноземних науковців і діячів освіти на запрошення вітчизняних вищих навчальних закладів (наукових установ) та їх перебування в Україні можуть визначатися додатковими договорами, укладеними між вітчизняним вищим навчальним закладом (науковою установою) та запрошеною особою».

У контексті сучасних світоглядних орієнтацій із філософсько-культурологічних позицій академічна мобільність є процесом особистісно-професійного розвитку особи, за якого особистість щохвилини має вирішувати динамічні життєві ситуації, актуалізуючи широкий спектр специфічних навичок. Ідеться про здатність до міжкультурної комунікації; уміння мислити

термінами толерантності, дистанціюючись від будь-яких виявів дискримінації; здатність до саморефлексії; екзистенціальну відкритість тощо [170, с. 6–7]. Мобільність є одним із виявів екзистенційної свободи – свободи діяти покладаючись на власні сили. Образ *self-made* зберігає свою актуальність і досі. Професійна підготовка повинна бути реалізацією, насамперед, власної діяльності у форматі «я це можу», і це цілком відповідає вимогам сучасної культури в аспекті трансформування такої цінності, як індивідуалізм. Нинішні «зміни зачіпають систему уявлень про світ і людину, систему цінностей, яка видавалася стійкою. Заявлена екзистенційною парадигмою цінність свободи, не досяжної в умовах індустріальної машинної цивілізації, набуває інших рис у культурі суспільства споживання. Однією з головних цінностей сучасного суспільства стає свобода, яка виступає у чотирьох “іпостасях”: як свобода бути, діяти, пересуватися, знати і приймати нове» [86].

«Мобільність – один з найважливіших образів свободи, яка передбачає і свободу зміни занять (свободу діяти). В основі міфологеми мобільності лежить архетипований образ шляху. Це необхідна частина міфологеми часу. Шлях неминуче тягне за собою внутрішні зміни, а не лише просторові. Стабільне місце повинно змінитися місцями, більшим простором, у якому людина почувається вільною. В умовах глобалізації це неминуче. Люди повинні бути достатньо рухливими, рухливими не лише географічно (хоча це теж важливо), але і психологічно сприйнятними. Вони повинні бути готовими до зміни занять, умов життя» [86]. Таким чином, сучасний світ вимагає вміння використовувати набуті знання й навички в заданому форматі. Мобільність є однією із характеристик сучасного соціального життя, що зумовлена розвитком техніки, інформаційних систем тощо. Для сучасного європейця мобільність є важливою ментальною характеристикою, провідною детермінантою суспільної динаміки (сучасне буття людини – це просторові переміщення, переміщення капіталів і ресурсів, швидке поширення знань, обмін інформацією). Ідеться про різновиди

сучасної мобільності – територіальну мобільність (у разі зміни місця мешкання чи відпочинку), професійну – зміна місця роботи, академічну – пов’язана зі сферою освіти й науки. Якщо мобільність у всіх сферах людського життя стала цілком звичним явищем, то для вітчизняних студентів і науковців академічна мобільність досі є проблематичною.

На нашу думку, найважливішими причинами низької мобільності студентів вітчизняних юридичних навчальних закладів є:

1) традиційно слабка орієнтація вітчизняних юридичних вишів на потреби ринку;

2) невідпрацьоване поєднання теорії та практики в юридичній освіті. Юридична освіта пов’язана із засвоєнням значного масиву суспільствознавчих наук, знання з яких необхідні для здійснення професійної діяльності юриста, що зумовлює необхідність набуття кожним студентом широкого діапазону знань і навичок: від знання сутності й духу права до вміння враховувати щонайменші дрібниці, приймаючи відповідальні рішення. Аналіз зарубіжного досвіду підготовки студентів-юристів засвідчує принципово відмінні від вітчизняних педагогічні й фахові технології в процесі навчання, які уможливлюють мобільність у середовищі тих, хто навчається. Особливість організації навчального процесу та його змістовне наповнення дає змогу студентам розвинутих країн не лише навчатися в іноземних навчальних закладах, а й бути затребуваними на ринку праці будь-якої країни. Для українських студентів юридичних вишів це неможливо, оскільки в Україні не практикується так звана універсальна юридична освіта, зміст якої полягає в тому, що студенти в процесі навчання ознайомлюються не із законами, а з власне правом. Майбутні фахівці в галузі права акцентують увагу на вивченні правових методів, прийомів інтерпретації, трактування, а не конкретного змісту матеріального права (останнє притаманне вітчизняному освітньому процесу). Провідні юридичні заклади Німеччини, Франції, Австрії, Голландії в процесі підготовки майбутніх

юристів акцентують на вивченні «юридичних методів», що спрощує орієнтування випускників у праві різних країн. Європейська юридична освіта спрямована на формування фахівців із глобальним професійним мисленням, які глибоко розуміють відносні й стабільні принципи права, ознайомлені з історичними передумовами виникнення правових явищ і предметних форм права, судовими методами, мають достатнє уявлення про значення права в суспільстві, а також про співвідношення права й моралі, права і справедливості тощо. Така спрямованість навчального процесу цілком виправдана, оскільки, на думку науковців, «енциклопедичні знання однієї єдиної правової системи зараз відіграють меншу роль у роботі юриста, ніж здатність мислити “понад юрисдикційними бар’єрами”» [126, с. 70];

3) поряд із суттєвими відмінностями навчальних планів українських і зарубіжних вишів, наявні ще й розбіжності методолого-методичного характеру. Ідеться про принципову відмінність в організації навчального процесу та методики викладання. Вітчизняна вища школа потерпає від технічної недосконалості, застарілої матеріально-технічної бази, невикористання інформаційних технологій. Гостро постала потреба нового змістовного наповнення навчального процесу відкритістю та зрозумілістю для представників інших країн, водночас, навчальні заклади мають урахувати національно-наднаціональну дуальність як одну з фундаментальних ознак;

4) низький рівень соціального забезпечення державної підтримки студентів і викладачів, а також проблеми з працевлаштуванням. Про цей факт зазначає і Т. Жижко: «в Україні мобільності заважають системні невідповідності, візовий режим, економічні характеристики нашої країни, зрештою, відмінність між рівнем життя в Україні та країнах Європейського Союзу. Зокрема, матеріальне становище є статистично значущим чинником у діях і мотиваціях студентів. Серед забезпечених студентів 60 % займалися додатковою підготовкою до ЗНО з кількох предметів, а серед незаможних –

39 %. Різниця між багатими і бідними студентами починається ще до університету та ЗНО, оскільки серед заможних студентів суттєво вища частка тих, у кого в атестаті були переважно оцінки 10–12 балів (59 % відмінників серед забезпечених, 50 % – серед “середняків” і 43 % – серед незаможних). Заздалегідь кращі умови для багатших дітей призводять до того, що бюджетні місця займають також значною мірою студенти з небідних родин: частка багатих на бюджеті ненабагато менша, ніж серед вибірки загалом (32 % бюджетників із заможних родин) (соціологічне опитування студентів України, проведене компанією GfK Ukraine на замовлення Аналітичного центру CEDOS у межах проекту “Ініціативи з розвитку українських аналітичних центрів” Міжнародного фонду “Відродження” (IRF) у співпраці з Фондом розвитку аналітичних центрів (ТТФ), за фінансової підтримки посольства Швеції в Україні (SIDA) (15 лютого – 6 березня 2016 р.). Коли йдеться про інтернаціоналізацію освіти, зусилля держави мають бути ексклюзивними... Міжнародної академічної мобільності Україна ще не відчула. Майже всі поїздки за кордон українське студентство здійснює коштом батьків, спонсорів, закордонних благодійних фондів тощо. Закордонне навчання і стажування за рахунок ВНЗ або держави становить менше 10 % від зазначеної кількості “мобільних” українських студентів. Ситуація з міжнародною академічною мобільністю кадрів ще гірша» [64];

5) проблематичним також є вибір навчального закладу для проходження навчання студентами або стажування викладачами, оскільки Україна не є членом Європейського Союзу [125, с. 49–50]. Для академічної мобільності без фізичного перетину державного кордону впроваджують віртуальну мобільність (використання сучасних інформаційних технологій, інструментів мережі Інтернет тощо), яка, на перший погляд, є доволі привабливою (відеоконференції, електронна комунікація, міжуніверситетська співпраця, транснаціональна дослідницька діяльність, медіа-технології), проте вона не

може бути повноцінною. Фізичне переміщення за кордон під час навчання або стажування репрезентує безпосередню форму міжнародних зв'язків із низкою специфічних можливостей, що впливають на життя студентів у його цілісному розумінні [171, с. 3]. Хоча в сучасній вітчизняній освітній діяльності сформувалася тенденція укладання рамкових угод про співпрацю між державами щодо обміну студентами. Зокрема, 24 лютого 2016 р. було підписано програму освітнього обміну між Міністерством освіти і науки України та Міністерством людських ресурсів Угорщини на 2016–2018 роки. Цей документ передбачає призначення стипендій для навчання українських студентів в Угорщині, а угорських – в Україні;

6) в Україні досі ще не діють вимоги Великої хартії університетів. Положення цього документа у вітчизняному освітньому просторі лишаються декларативними. Зокрема: «Університети, особливо європейські, розглядають взаємний обмін інформацією та документацією, а також збільшення кількості спільних проектів для розвитку освіти як основний елемент постійного прогресу знань. Тому, як і на початку своєї історії, вони стимулюють мобільність викладачів та студентів, а також розглядають загальну політику в питанні рівного статусу, звань, іспитів (без упередженого ставлення до національних дипломів) і присудження стипендій як необхідний інструмент для здійснення своєї місії в актуальних на сьогодні умовах» [27];

7) не сприяє академічній мобільності й відсутність на державному рівні мотивації та стимулювання продовження кар'єри в Україні. Однією з найгостріших проблем розвитку академічної мобільності українського студентства є брак на державному рівні стратегій повернення на Батьківщину. Це, безумовно, ускладнює процес розроблення та прийняття важливих управлінських рішень з питань міжнародних зв'язків у сфері освіти, провокує непослідовність проведення в країні освітніх реформ, призводить до

формування недовіри академічної спільноти до таких реформ, заздалегідь прирікаючи їх на неефективність;

8) недостатня поінформованість студентів щодо програм, які сприяють академічній мобільності. Зокрема, 73 % респондентів вважають, що їхній рівень поінформованості про наявні програми є недостатнім. Поширеною є нова програма Проект Еразмус+ (започаткована ЄС 2014 року), яка прийшла на зміну програмі Erasmus Mundus), однак про неї нічого не відомо 87 % опитаних українських студентів. Програма ЄС Еразмус+ передбачає навчальну (академічну) мобільність і відкриває міжнародну кредитну мобільність для українських ВНЗ, а також можливість співпраці з європейськими університетами щодо організації взаємного обміну студентами, викладачами й адміністративним персоналом за проектами з міжнародної кредитної мобільності. У програмі передбачено, що в період з 2015-го до 2020 року буде профінансовано реалізацію 135 тис. грантів із кредитної мобільності [97]. Також новацією програми Еразмус+ є запланована академічна мобільність для бакалаврів (окрім першого року навчання, аспірантів, адміністративних працівників і науково-педагогічних працівників за двома спеціальностями – 081 «Право» і 082 «Міжнародне право»).

Таким чином, саме завдяки окресленим особливостям організації та змістового наповнення європейської юридичної освіти студент може вільно скористатися своїм правом навчальної мобільності, проте поки що це не притаманно для України. Зокрема, європейська юридична освіта:

- має єдині критерії оцінювання рівня знань студентів з використанням таблиці європейських кредитів (право на отримання диплома дає набір так званих освітніх кредитів);

- відповідає стандартам, розробленим і визнаним державами-членами ЄС;

- визнає єдиний європейський навчальний план, який акцентує увагу на транснаціональних і європейських елементах у національних курсах права,

зосереджений на вивченні власне європейського, тобто національного, права. У – членах ЄС студент одержує перший ступінь за три роки в одному університеті, ступінь магістра – за два роки в іншому, готує дисертацію в третьому. За сумісності термінів, навчальних програм і рівня юридичної освіти таке переміщення студентів є можливим і бажаним;

– поєднання різноманітності, диверсифікації та індивідуалізації навчання, що сприяє ефективнішому засвоєнню необхідного мінімуму юридичних знань, формуванню аналітичного мислення й оптимальному застосуванню отриманих знань;

– сформованість й ефективність функціонування європейського методу викладання права, що передбачає поглиблене вивчення історії соціології права, а також права в соціально-політичному контексті [104].

3.3. Модернізація вітчизняної юридичної освіти на сучасному етапі

Очевидною стала потреба проведення ґрунтовних реформ у галузі юридичної освіти в Україні. Ця проблема є предметом обговорення не лише наукової спільноти, юристів-практиків, роботодавців, а й широких кіл громадськості. Цю злободенну тему «обговорюють у контексті якості надання правничих послуг, працевлаштування молодих спеціалістів, браку кваліфікованих кадрів у таких популярних сьогодні галузях, як міжнародний комерційний арбітраж та фармацевтичне право. Правничі фірми влаштовують для студентів конкурси й стажування в пошуках майбутніх молодших юристів, під егідою лідерів ринку юридичних послуг проходять студентські практикуми і семінари. Водночас майбутні правники скаржаться на брак прикладних навичок та прірву між юридичною теорією та практикою. Чому багато випускників юридичних вишів не можуть знайти роботу? Можливо, щось не так із системою юридичної освіти в Україні?» [48].

Окрім того, є низка об'єктивних факторів, які зумовлюють ці процеси у сфері вітчизняної юридичної освіти. Нещодавно українському юристу для практичної роботи, кар'єрного зростання і професійного становлення було необхідно опанувати лише положення вітчизняного законодавства, а також обмежену кількість типових міжнародних договорів, які пройшли процес ратифікації, то нині він має відповідати новим викликам часу, з-поміж яких: глобалізаційно-інтеграційні процеси сучасності, розвиток міжнародних зав'язків, діяльність іноземних інвесторів, інтеграція України у світову торгівлю, гармонізація вітчизняного законодавства з європейським, урахування і виконання положень європейських конвенцій, практики Європейського суду з прав людини [51]. Зазначене актуалізує потребу модернізації сучасної вітчизняної юридичної освіти, а тому процеси, які на часі у сфері вітчизняної юридичної освіти, стали відповіддю на тектонічні світоглядні зміни, пов'язані з

формуванням нового типу цивілізації. Модернізацію вітчизняної юридичної освіти слід трактувати як систему глибоких трансформацій, які спрямовані на заміну або часткове оновлення наявних напрямів, принципів і механізмів розвитку освіти іншими (новими), тобто такими напрямами, принципами й механізмами, які задовольняють запити сучасного суспільства.

На думку М. Розова, сучасна криза вищої освіти (і юридичної також) є похідною від світоглядного дисбалансу сучасності: освіта «дрейфує» в полі епохи техніко-економічного зростання, проте ця епоха вже добігає кінця, не враховує сучасних тенденцій, орієнтованих на культуру, суспільство й індивіда. Тому модернізація вищої освіти й освітня політика потребують наддисциплінарних, загальнофілософських, ціннісних засад розроблення і прийняття рішень [154]. Постіндустріальна модель розвитку соціуму породжує культуру споживання. У межах культури споживання змінюється картина світу, формується новий тип людини – рухливої, гнучкої, яка негайно задовольняє свої потреби й живе в кредит [213]. Відбувається заміщення матеріальних цінностей символічними, що результує у формування нового почуття життя, множинності поведінкових моделей, які замінюють уніфіковану модель, єдність досвіду розпадається, ідентичність стає поліфонічною. Таку інформацію визнають головним ресурсом, інформація «стискує» простір і «прискорює» час (Д. Харвей, Е. Гідденс), створює «потік ситуацій» і пришвидшує темп життя (Е. Тоффлер). «Мобільність і пристосовність стають втіленням екзистенційної свободи. Для сучасної культури нервом стає аналіз теперішнього, яке просякнуте стрімкими наростаючими тенденціями глобалізації і протистоянням культур, гіпотези минулого й майбутнього відступають на другий план. Свобода дії виявляється як розрахунок на власні сили, образ self-made, як і раніше, зберігає свою принадність. Головним для сучасного професіонала є реалізація своєї діяльності в модусі “я можу”, оскільки в сучасній культурі трансформуються цінності ідеалізму. Уміння реалізовувати одержані знання в

заданому форматі – одна з вимог, які пред’являють до спеціаліста сьогодні» [86]. Феномен *self-made* є типовим європейським явищем (хоча і сформованим молодоевропейською культурою – культурою США), яке є похідним від індивідуалізму, а індивідуалізм є суто європейською цінністю. На думку Ф. Дугласа, концепт «*self-made man*» синонімізується з поняттям «успішна людина». Особистість досягає успіху всупереч усім труднощам і перешкодам, а не зовнішній допомозі. «*Self-made man*» – це людина, яка завдяки своїй наполегливій праці та силі волі досягає громадського визнання й успіху, основними принципами якої є чесність, захоплення справою, цілісність [18].

Згідно з позицією Є. Пінчука, модернізацією освіти слід вважати складний, цілісний процес «соціокультурної діяльності, що полягає в досягненні керованої, позитивної, якісної зміни соціальної освітньої системи. Зміст модернізації не зводиться лише до інновацій, оскільки вони складають частину повного циклу модернізаційного процесу. Модернізація освіти – це системна якісна зміна, що охоплює інноваційні процеси, інформатизацію, нові технології та методи комп’ютеризації, і при цьому змінює через нові завдання домінанту розвитку внутрішнього потенціалу освіти» [136, с. 8].

Модернізація юридичної освіти в Україні є однією зі складових модернізації вітчизняної освіти загалом, і з-поміж причин цього явища слід виокремити такі:

- з історичних позицій модернізація освіти є закономірним завершенням освітніх реформ, які здійснювали в Україні протягом останніх років. Унаслідок об’єктивних і суб’єктивних причин ці реформи проведено не цілком, не забезпечено належний рівень нормативно-правового забезпечення й організаційно-економічних механізмів реалізації цієї модернізації;

- з позицій реконструкції актуальною є потреба в подоланні наслідків загальносистемної соціально-економічної кризи. Тобто в Україні слід ужити

комплекс заходів з оздоровлення й розвитку всієї сфери освіти, що можливо за умови мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів;

– складним модернізаційним аспектом у сфері освіти є й оновлення освіти та приведення рівня її розвитку до потреб країни. «У цьому плані завдання модернізації освіти набувають максимальної загальнонаціональної значущості. Тому що ми проходимо перехрестя, де визначається, чи буде освіта стимулом стагнації суспільства, чи фактором його економічного зростання та благоустрою, фактором конкурентоздатності й національної безпеки країни» [76].

До особливостей проведення модернізаційних процесів в українській юридичній освіті належать сприйняття основних ідей європейської філософії освіти, що ґрунтується на ідеології ЄПВО. Європейська філософія освіти сучасності, конкретизована в преамбулі Лісабонської конвенції, втілена в документах Болонського процесу й у праві ЄС (Директива 2005/36/ЕС) [217]. Вона відображена в системі ідей про багатоманітні місії вищої освіти (від навчання й наукових досліджень до суспільного служіння та забезпечення соціальної згуртованості й культурного розвитку), про що зазначено в п. 8 Левенського комюніке. ЄПВО як «відкрита зона європейської вищої освіти передбачає низку позитивних перспектив, поважаючи наші відмінності, але потребує, з іншого боку, продовження зусиль з ліквідації бар'єрів і встановлення таких меж для викладання й навчання, які розширили б мобільність і зробили співпрацю ефективнішою, ніж раніше» [176].

Освіта як підсистема суспільного життя є осередком, у якому відбувається моделювання нового стану суспільства. Формалізованого вигляду світоглядна настанова передбачення майбутньої реальності набула в п. 3 Левенського комюніке, згідно з яким освіта є інструментом розв'язання проблем, які стоять перед нами, а також інструментом подальшого соціокультурного розвитку: «Нині наші суспільства стикаються з наслідками глобальної фінансової та

економічної кризи. Щоб забезпечити стійкий економічний підйом і розвиток, динамічна та гнучка європейська вища освіта буде прагнути до інновацій, основою яких стане інтеграція освіти й наукових досліджень на всіх рівнях» [84].

Основною метою базової підготовки юристів усіх кваліфікаційних рівнів, вважає Л. Шевченко, має стати підготовка юриста широкого профілю, що забезпечить академічну та професійну мобільність фахівця: «Модернізація юридичної освіти на нинішньому етапі її розвитку повинна передбачати: 1) посилення ролі, а головне – частки універсальних знань: вища школа має не дрібнити, а укрупнювати спеціальності, забезпечуючи встановлення міжпредметних зв'язків; 2) розвиток фундаментальної освіти» [205].

Слід визначити фактори сучасного українського соціального буття, що спонукають до проведення модернізації вищої освіти, зокрема юридичної. Експерти вбачають нагальність таких змін у загальній соціально-економічній ситуації (зміни в структурі державної влади й управління, особливості культурного рівня влади та суспільства, а також «галузева специфіка»). Ідеться про ставлення до освіти як до другорядного, порівняно з економікою, сектору, як до витратної (а не інвестиційної) частини державного бюджету; погіршення матеріально-технічної бази, старіння й неадекватне відтворення педагогічних кадрів; низька заробітна плата викладачів ВНЗ; застаріла й неефективна система управління та фінансування; нерівність доступу до якісної освіти; запутаність і недосконалість освітнього законодавства; надмірна комерціалізація освітніх послуг, корупція; неухильне зниження якості освіти, застарілі методи й методики навчання, повільне та безсистемне оновлення змісту освіти, брак ефективної системи моніторингу і контролю якості освіти тощо. Унаслідок цього негаразди в освіті перетворюються на проблему рівня національної безпеки [180]. Нагальним є проведення модернізаційних процесів у системі

вітчизняної юридичної освіти, адже «нестабільна демографічна ситуація в Україні, значна кількість юридичних ВНЗ, конкуренція і розподіл “сфер впливу” між ними на внутрішньому ринку освітніх послуг вичерпують можливості розширення діяльності кожного з них в Україні. Попереду диверсифікація діяльності з виходом на нові ринки освітніх послуг, зокрема й закордонні, формування “експортних підприємств”. Зрозуміло, що до створення повноцінного транснаціонального юридичного університету ще далеко. Але долати “замкненість” навчання на галузях права України потрібно вже зараз» [205].

Про тектонічні зрушення у сфері юридичної освіти зазначає і Міністр освіти і науки України Л. Гриневич: «Зараз ми повинні налагодити нормальне життя нашої країни. Це можливо тільки тоді, коли в нас буде справедливе правосуддя і буде реально забезпечено верховенство права. Якщо визначати пріоритети – це одне з першорядних завдань, і його неможливо здійснити без нової якості правничої освіти» [63].

Одним із кроків на шляху модернізації вітчизняної юридичної освіти став експеримент щодо здобуття ступеня магістра за спеціальністю 081 «Право». Ідеться про ініціативу Міністерства освіти і науки України, утілену в низці нормативних актів: розпорядження Кабінету Міністрів України «Про проведення у 2016 році як експерименту вступних випробувань під час вступу на основі ступеня бакалавра на навчання для здобуття ступеня магістра за спеціальністю 081 “Право” з використанням організаційно-технологічних процесів здійснення зовнішнього незалежного оцінювання» від 27 січня 2016 р. № 121-р; наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про проведення у 2016 році як експерименту вступних випробувань під час вступу на основі ступеня бакалавра на навчання для здобуття ступеня магістра за спеціальністю 081 “Право” з використанням організаційно-технічних процесів здійснення зовнішнього незалежного оцінювання» від

12 травня 2016 р. № 500; наказ Міністерства освіти і науки України «Щодо проведення у 2016 році як експерименту вступних випробувань під час вступу на основі ступеня бакалавра на навчання для здобуття ступеня магістра за спеціальністю 081 “Право” з використанням організаційно-технічних процесів здійснення зовнішнього незалежного оцінювання» від 8 квітня 2016 р. № 409.

У вересні 2016 р. українському суспільству було презентовано Проект Концепції вдосконалення юридичної освіти. Презентація відбулася в межах круглого столу «Модернізація правничої освіти в Україні: здобутки експерименту з проведення в 2016 році ЗНО при вступі до магістратури за спеціальністю 081 “Право”» та презентація проекту «Концепція розвитку юридичної освіти в Україні», проведений за ініціативи Міністерства освіти і науки України за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні і Проекту USAID «Справедливе правосуддя». Проект «Справедливе правосуддя» фінансує Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), він діє в Україні з жовтня 2011 року. Проект розроблений з метою продовжити ініціативи, упроваджені проектом USAID «Україна: верховенство права» (UROL), який діяв з 2006-го до 2011 рік. Одним із напрямів діяльності проекту є реформування юридичної освіти в Україні: «Якісна юридична освіта є запорукою високого професіоналізму правників загалом та суддів і прокурорів зокрема. Саме тому Проект USAID “Справедливе правосуддя” надає експертну підтримку процесу реформування правничої освіти в Україні, співпрацюючи з Міністерством юстиції України, Міністерством освіти і науки України, Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти, Національною радою з питань судової реформи при Президенті України, Координатором проектів ОБСЄ, Всеукраїнською благодійною організацією “Українська правнича фундація”, Всеукраїнською громадською організацією “Українська асоціація маркетингу”, всеукраїнськими громадськими об’єднаннями правників, а також низкою провідних правничих шкіл. Метою цих зусиль є приведення змісту правничої

освіти в Україні у відповідність до європейських вимог та з урахуванням потреб правової держави у новій якості правників» [146].

Новаціями у сфері вітчизняної юридичної освіти має стати проведення єдиного кваліфікаційного іспиту для всіх юристів, визначені компетентності для всіх, хто здобув юридичну освіту, і запровадження нових методик викладання. Автори проекту Концепції вважають, що адміністрування цього іспиту слід доручити незалежному колегіальному органу – державній правничій екзаменаційній комісії, яка передбачатиме широке представництво від правничих професій, Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України, академічного самоврядування правничих шкіл.

На думку авторів проекту, основними компетенціями юриста мають бути:

- «здатність до абстрактного, логічного та критичного мислення, до творчого мислення й генерування нових ідей, до аналізу і синтезу;
- уміння планувати, організовувати та контролювати свою діяльність;
- знання і розуміння сутності етичних стандартів, зокрема етичних стандартів правничої професії, здатність діяти на їх підставі;
- знання державної мови й однієї з офіційних мов Ради Європи на рівні, що забезпечує можливість як усного, так і письмового їх застосування, зокрема в професійній сфері;
- уміння грамотно й точно формулювати та висловлювати свої позиції, обґрунтовувати їх;
- навички збирання й аналізу інформації;
- уміння працювати самостійно, у команді колег, а також залучати експертів з інших галузей знань;
- здатність приймати неупереджені та мотивові рішення;
- здатність визначати інтереси й мотиви поведінки інших осіб;
- уміння примирювати сторони з протилежними інтересами;
- здатність учитися;

– прагнення до утвердження академічної доброчесності» [146].

На нашу думку, такий перелік компетентностей правника не є спеціалізованим, він відповідає сучасним уявленням про бажаного фахівця загалом. Окреслені компетентності не відображають якісної специфіки готовності особи саме до здійснення юридичної діяльності. На нашу думку, однією з апріорних компетентностей правника має бути позиція щодо сформованості в нього потреби захисту інтересів особистості, визнання пріоритетності права над законом. Видається, що цей перелік потребує корегування та рафінування як фахівцями Міністерства освіти і науки, так і представниками юридичної громади й учених. Про це зауважувала й Л. Гриневич під час обговорення проекту Концепції: «Фактично юридична освіта завдяки багаторічній праці активістів, співпраці з міжнародними організаціями опинилася на передовій змін, бо тут уже були напрацювання, які можна далі розвивати. Ми як Міністерство освіти і науки будемо робити все від нас залежне заради якісних змін у юридичній освіті. Крім того, ми переконані, що в цьому питанні слід дослухатися до Міністерства юстиції і безпосередньо тих фахівців, що мають забезпечити викладання права».

Запровадження новітніх методик викладання та навчання майбутніх правників є вимогою часу, оскільки постатейне відтворення положень нормативно-правових актів негативно впливає на набуття студентами правничих аналітичних навичок. Запобігти схоластичності в сучасній вітчизняній юридичній освіті мають мережеві освітні технології та елементи методики навчання для дорослих (постановка навчальних цілей, робота в малих групах з використанням кейсів, обговорення практичних аспектів застосування набутих знань під час навчання). Також важливою є необхідність зміцнення практичної підготовки студента.

Висновки до розділу 3

Сучасні глобалізаційні процеси є ключовим чинником розвитку вищої освіти XXI ст., що спричинило конкуренцію між вузами. Породжені глобалізацією вимоги до вищої освіти, зокрема юридичної, маскують більш серйозні її засновки. Доведено, що історичними та філософськими передумовами цієї ситуації є протистояння двох суперечливих концепцій сучасної вищої освіти: елітаризму та егалітаризму, які асоціюються з розширенням доступу до вищої освіти та її «масовізацією» нарівні зі збереженням авторитету окремих навчальних закладів.

Досліджено орієнтири та мотиви формування європейського простору юридичної освіти, який зумовлює виникнення єдиних стандартів у підготовці юристів з метою їх адаптації до широкого ринку праці. Процеси уніфікації та стандартизації, які супроводжують глобалізацію, актуалізують питання врахування національної специфіки в законодавстві. Глобалізація у сфері юридичної освіти передбачає дворегістровість можливої професійної реалізації осіб, які одержали юридичну освіту: існування наддержавних юридичних організацій потребує юридичного супроводу фахівцями, які мають однаковий рівень підготовки. З іншого боку, спостерігаємо тяжіння до втрати потреби і навичок живої бесіди (розмови), тим більше з появою наприкінці XIX ст. такого виду освіти, як дистанційна. Виокремлено п'ять основних глобалізаційних тенденцій у сучасній вітчизняній юридичній освіті, що відображені в таких поняттях, як «масовізація», «приватизація», «управління», «рентабельність», «рейтинг вишів». Також у підрозділі висвітлено переваги та проблемні аспекти цих тенденцій.

Значну увагу в підрозділі приділено питанням якості юридичної освіти, яку можна оцінювати як на індивідуально-особистісному, так і на державному рівнях. Визначено, що важливою для сучасної вітчизняної юридичної освіти є проблема стандартизації очікуваних і бажаних результатів освітньої діяльності,

оскільки через відсутність системного підходу до розроблення методик визначення якості отриманих (наданих) освітніх послуг важливі проблеми диференціації освіти лише декларуються.

Наголошено на особливостях сучасних світоглядних орієнтацій, відповідно до яких академічна мобільність є складним процесом особистісного та професійного розвитку, у процесі розгортання якого особистість щохвилини стикається з необхідністю вирішення динамічних життєвих ситуацій, актуалізуючи широкий спектр специфічних навичок (навички міжкультурної комунікації; уміння мислити термінами толерантності, дистанціювання від будь-яких виявів дискримінації; здатність до саморефлексії; екзистенціальна відкритість).

Розкрито зміст кожної з форм академічної мобільності на основі положень чинного вітчизняного законодавства у сфері регулювання вищої освіти. Визначено вісім основних причин низької мобільності студентів-юристів вітчизняних вишів: 1) слабка орієнтація вітчизняних юридичних вузів на потреби ринку; 2) неналежне поєднання теорії та практики в юридичній освіті; 3) суттєві змістові розбіжності навчальних планів українських і зарубіжних навчальних закладів; 4) принципова відмінність в організації навчального процесу та методики викладання; 5) низький рівень соціального забезпечення державної підтримки студентів і викладачів, а також труднощі з працевлаштуванням; 6) проблемність вибору навчального закладу для проходження навчання студентами або стажування викладачами, оскільки Україна не є членом Європейського Союзу; 7) відсутність на державному рівні мотивації та стимулювання продовження кар'єри в Україні; 8) недостатня поінформованість студентів щодо програм, які сприяють академічній мобільності (73 % опитаних респондентів вважають, що їх рівень поінформованості про наявні програми є недостатнім).

Доведено, що модернізація вітчизняної юридичної освіти є нагальною вимогою часу, а процеси, які відбуваються сьогодні у вітчизняній юридичній

освіті, є відповіддю на тектонічні світоглядні зміни. Модернізацію вітчизняної юридичної освіти в дисертації визначено як систему ґрунтовних трансформацій, спрямованих на заміну наявних напрямів, принципів і механізмів розвитку освіти новими, тобто такими напрямами, принципами й механізмами, які відповідають вимогам сучасного суспільства. Особливу увагу приділено чинникам модернізації сучасної юридичної освіти, зокрема необхідності сприйняття основних ідей європейської філософії освіти, в основі якої лежить ідеологія європейського простору вищої освіти; урахування глобалізаційно-інтеграційних процесів; розвитку міжнародних зв'язків; діяльності іноземних інвесторів; гармонізації вітчизняного законодавства з європейським; дотримання положень європейських конвенцій, практики Європейського суду з прав людини.

ВИСНОВКИ

Дослідження сучасної вітчизняної юридичної освіти в контексті світоглядних детермінант сучасної європейської культури надало можливість сформулювати такі положення:

1. Огляд наявних за темою дослідження наукових праць дає підстави для висновку про те, що за суміжними науковими напрямками наявні ґрунтовні наукові розробки щодо світоглядних детермінантів сучасної вітчизняної юридичної освіти. Попри наявність теоретичної бази, філософсько-правовий аспект проблеми опрацьований недостатньо, що зумовлює необхідність його теоретичного осмислення з огляду на неоднозначність і багатогранність юридичної освіти як культурно-правового явища. Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної юридичної освіти потребують окремого філософсько-правового дослідження. Аналіз джерельної бази засвідчив, що філософсько-правова рефлексія феномену юридичної освіти повинна містити аналіз процесів генези ідеї університету в європейській культурній традиції та формування спеціалізованої професійної юридичної освіти. Юридичну освіту досі ще недостатньо вивчено як явище культури, а тому невисвітленими залишаються її філософські та культурологічні засади. Змістове наповнення юридичної освіти залежить від домінантних у конкретну епоху стилю філософського мислення, характеру наукової раціональності, панівної світоглядної настанови й образу людини. Юридична освіта є двохіпостасною: це абсолютно-тотальний соціокультурний факт, існування якого не залежить від конкретної особи та груп, водночас, вона є конкретною соціальною структурою, яку людство продукує і програмує відповідно до своїх доктринальних настанов. Юридична освіта пов'язана із соціальним запитом, що є актуалізацією реальних суспільних відносин та рівня економічних відносин у суспільстві: ринок і бюрократизація

суспільства – основні чинники розвитку юридичної освіти та юридичної професії.

2. У світовій і вітчизняній гуманітаристиці немає загальновизнаного тлумачення юридичної освіти, що засвідчує її багатогранність та неоднозначність. Для ефективного дослідження соціокультурної зумовленості вітчизняної юридичної освіти необхідне використання надбань сучасної гуманітаристики, зокрема поняття «детермінант». З позицій філософії це те, що впливає, обставина, причина, тобто фактор, яким від самого початку визначені всі процеси. Ідеться про універсальний чинник, який уможливорює інтегрування окремих реалій суспільної дійсності в соціальне середовище, що вже існує (щойно виникло, відоме давно, створене штучно), а також будує ієрархію цих реалій у визначеному локусі соціального простору.

3. В історії європейської культури виокремлюють три «глобальні» соціокультурні контексти, у межах яких розвивалася юридична освіта: середньовічний, новочасовий і сучасний (із середини XIX століття й донині). Між конкретним соціокультурним контекстом, образом людини, панівною картиною світу й освітою наявний тісний діалектичний зв'язок, який надає цим складовим взаємозумовленості (кожен із цих елементів є результатом трьох інших, позначаючись на їхньому змісті). Також кожному із цих періодів притаманні специфічні запити щодо підготовки фахівців-юристів та організації юридичної освіти. Основними тенденціями сучасної вітчизняної юридичної освіти є: 1) змінення основної парадигми освіти (криза класичної моделі й системи освіти, розроблення нових фундаментальних ідей у філософії та соціології освіти, гуманітаристиці загалом, створення експериментальних й альтернативних шкіл); 2) інтеграція вітчизняної системи юридичної освіти у світову культуру (демократизація), створення системи безперервної освіти, гуманітаризація та комп'ютеризація освіти, вільний вибір програм навчання; 3) збереження традицій вітчизняної вищої школи.

4. Сучасна юридична освіта є антропологічно забарвленою. Соціокультурна ситуація формує нову ціннісну орієнтацію – фокусування уваги на антропологічній реальності в усіх її духовно-тілесних вимірах, а також на пошуку засобів та умов становлення людини як суб'єкта власного життя, особистості, індивідуальності. Юридична освіта в контексті сучасної соціокультурної ситуації має здійснювати свою первинну місію – формування власне людського в людині через практику культивування та формування в освітніх процесах суб'єктних здібностей людини. Антропологізація юридичної освіти пов'язана з процесом інкультурації як засвоєнні основних норм і вимог до представників юридичної професії, з якими вони ознайомлюються в процесі навчання та які в майбутньому мають відтворюватися в межах реалізації професійних навичок.

5. Сучасні європейські світоглядні настанови суттєво змінили ціннісні орієнтири вітчизняної юридичної освіти. Найголовнішим зміщенням ціннісних аспектів стала відмова від визнання тотальної позиції в суспільстві досягнень науково-технічного прогресу, що призвело до пріоритетності матеріального багатства над власне гуманітарними надбаннями. «Реабілітація» фундаментальних людських цінностей у XXI столітті покликана подолати тенденції відчуження людини від самої себе. Майбутнє людства сьогодні залежить від того, чи зможе людина знівелювати наслідки дегуманізації життя. Важливою рисою сучасного вітчизняного юридичного освітнього дискурсу є пошук інструментів підвищення гуманітарної культури студентів, викладачів і науковців, засобами чого мають стати навчальні дисципліни філософського спрямування. Їхнє основне евристичне завдання полягає у формуванні гнучкого мислення студентів у контексті соціальних трансформацій XXI століття. У полі вітчизняної юридичної освіти пріоритетними мають стати три напрями подолання дегуманізації: гуманізм, гуманітаризація та гуманізація, що сприятиме

утвердженню нової системи цінностей, нового світогляду і створенню моделі «освіченого та людяного фахівця».

6. Глобалізація у сфері освіти є опредметненням потреби сьогодення у формуванні суспільства знань. Глобалізація як процес єднання на культурному, технічному й освітньому рівнях – це іманентна риса європейської культури, яка набуває в різні культурні епохи специфічних предметних форм існування. Глобалізація у сфері юридичної освіти передбачає закріплення в освіті нової якості – відкритості. Водночас сучасні глобалізаційні процеси у сфері освіти спрямовані на пошуки й панування гармонії у відносинах між усіма учасниками освітнього процесу відповідно до національних і регіональних особливостей.

7. Академічна мобільність у сучасній юридичній освіті є складним процесом особистісного та професійного розвитку, який уможливорює формування у фахівця вміння найоптимальніше діяти в динамічних життєвих ситуаціях, актуалізує широкий спектр специфічних навичок: здатність до міжкультурної комунікації; уміння мислити термінами толерантності, дистанціюватися від будь-яких виявів дискримінації; здатність до саморефлексії тощо. Академічна мобільність студентів і викладачів ґрунтується на екзистенційній свободі як покладанні на власні сили. В Україні академічна мобільність (як внутрішня, так і міжнародна) залишається недостатньо розвиненою, що пов'язано з такими факторами: слабкою орієнтацією вітчизняних юридичних вишів на потреби ринку; неналежним поєднанням теорії та практики в юридичній освіті; розбіжностями навчальних планів вітчизняних і зарубіжних навчальних закладів; принциповою відмінністю в організації навчального процесу та методики викладання; низьким рівнем соціального забезпечення державної підтримки студентів і викладачів, а також труднощами з працевлаштуванням; проблемністю вибору навчального закладу для проходження навчання студентами або стажування викладачами, оскільки Україна не є членом ЄС; несформованістю на державному рівні політики

мотивації та стимулювання продовження кар'єри в Україні; недостатньою поінформованістю студентів щодо програм, які сприяють академічній мобільності.

8. Здійснення модернізаційних заходів у сфері сучасної вітчизняної юридичної освіти є необхідною умовою інтеграції України в міжнародний освітній простір, її участі як повноцінного учасника в міжнародній комунікації. Аналіз чинної нормативної бази щодо регулювання вітчизняної вищої освіти, зокрема юридичної, засвідчує, що значна кількість нормативних актів не гарантує якості освіти, оскільки не враховано парадигмальні зміни в українському суспільстві. Головна проблема полягає не в кількості юридичних кадрів, а в рівні підготовки фахівців, який поки що не дає змоги українським випускникам успішно конкурувати на міжнародній арені. Вони переважно не готові до самостійної професійної і творчої праці в інших правових системах, до виконання практичних завдань; не завжди мають необхідні вміння щодо професійної діяльності та безперервної самоосвіти, достатню соціально-психологічну підготовку, необхідну для управління чи ефективної роботи в колективі; не сформували навички користування сучасною технікою; не володіють новими технологіями професійної діяльності.

Здійснення в сучасних умовах реформаторських заходів стосовно підрозділів, що об'єднані комплексом суттєво розширених повноважень МВС України як цивільного органу з реалізації державної політики в правоохоронній сфері, актуалізує необхідність запровадження принципово нової моделі професійної юридичної освіти, у межах якої формується й удосконалюється кадровий потенціал відповідних служб правоохоронного спрямування. Важливою умовою є необхідність урахування практики країн, які вже пройшли процес трансформації та адаптації силових структур від радянського, пострадянського до сучасного європейського зразка. З огляду на зазначене, актуальним є питання розроблення окремого стандарту юридичної (правничої)

освіти в освітніх закладах зі специфічними умовами навчання. Ураховуючи результати здійсненого дослідження та висловлені думки щодо реформування юридичної освіти, сформульовано пропозиції до проекту Концепції розвитку юридичної освіти в Україні, обговорення якого має відбутися за участю широкого кола провідних юристів, керівників вищих освітніх закладів юридичного спрямування, зокрема вишів зі специфічними умовами навчання, міжнародних експертів і громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболіна Т. Г. Прикладна етика. URL:
<http://westudents.com.ua/glavy/26043-61-profesyna-dyalnst-sotsologa-v-kontekst-aktualzats-profesyno-etiki.html>.
2. Автономова Н. С. Мишель Фуко и его книга «Слова и вещи». *Слова и вещи: археология гуманитарных наук* / пер. с франц. В. П. Визгин, Н. С. Автономова. СПб. : Acad, 1994. С. 7–27.
3. Алексєєва Ж. М. Образ юриста в сучасній європейській культурі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2008. 169 с.
4. Андрєєв Д. В., Вовк В. М., Івченко Ю. В., Павлишин О. В. Філософія права: актуальні проблеми та сучасні інтерпретації. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 224 с.
5. Андрієнко О. В. Економічний вимір освіти: знання як товар. *Гілея*. 2015. Вип. 102. С. 325–330.
6. Андрущенко В. П., Губернський Л. В., Михальченко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія. Київ : Генеза, 2006. 656 с.
7. Аносов І. П. Антропологізм як чинник гуманізації освіти (теоретико-концептуальні основи) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Київ, 2004. 44 с.
8. Аносов І. П. Антропологізм в освіті і науці як стратегія і тактика розвитку сучасного університету. URL:
<http://ojs.mdpu.org.ua/index.php/nv/article/view/272>.
9. Аносов І. П. Антропологічний підхід як детермінанта сучасних освітніх змін. *Постметодика*. 2002. № 7. С. 4–6.

10. Арасланова А. А. Вуз на современном этапе развития мирового сообщества. *Педагогическое мастерство* : материалы Междунар. науч. конф. (Москва, апр. 2012 г.). М. : Буки-Веди, 2012. С. 242–247.
11. Афанасьева В. Постнеклассическая онтология. *Вопросы философии*. 2015. № 8. С. 28–42.
12. Ахиезер А. С. Россия: критика исторического опыта (Социокультурная динамика России). *От прошлого к будущему*. М. : Новый хронограф, 2008. 938 с.
13. Байзеров В. А. Основные тенденции развития систем высшего образования в начале XXI века. *Социология образования*. 2014. № 1. С. 76–86.
14. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2000. 200 с.
15. Бачинин В. А. Морально-правовая философия. Харьков : Консум, 2000. 206 с.
16. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности. СПб. : Речь, 2004. 271 с.
17. Беляев Д. К. Современная наука и проблемы исследования человека. *Вопросы философии*. 1981. № 3. С. 18–26.
18. Бельцова И. А. Ценностные приоритеты и образ успешного человека в культуре и СМИ США. *Молодой ученый*. 2013. № 10. С. 578–583. URL: <https://moluch.ru/archive/57/7845>.
19. Библер В. С. Школа диалога культур. Кемерово : Гуманитар. центр, 1993. 416 с.
20. Бігун В. Юридична освіта в Україні та США. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=216>.

21. Бим-Бад Б. М. Педагогическая антропология : учеб. пособие. М. : УРАО, 2002. 330 с.
22. Бойко А. Належна юридична освіта стане додатковою гарантією якості функціонування нашої правової системи. URL: http://zib.com.ua/ua/118702-chlen_vryu_andriy_boyko_nalezhna_yuridichna_osvita_stane_dod.html.
23. Болонський процес у фактах і документах / [М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук та ін.]. Київ : ТДПУ, 2006. 52 с.
24. Бостон С., Бостон Л. Міждисциплінарний підхід при вивченні фундаментальних юридичних дисциплін. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2014/37.pdf.
25. Брук К. Возрождение XII в. *Богословие в культуре средневековья*. Киев : Путь к истине, 1992. 383 с.
26. Бурдые П. Начала. М. : Socio-Logos, 1994. 288 с.
27. Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum). URL: http://www.edupolicy.org.ua/files/Magna_Charta_Universitatum.pdf.
28. Веттори О., Люгер М., Кнассмюлер М. Культура качества – практика институтов. *Болонский процесс: концептуально-методологические проблемы качества высшего образования*. М. : Логос, 2009. 362 с.
29. Вітвицька С. Практикум з педагогіки вищої школи : метод. посіб. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2005. 396 с.
30. Вовк В. М. Римське право як феномен правової дійсності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2011. 399 с.
31. Войно-Данчишина О. Л. Правове регулювання вищої юридичної освіти та науки в Росії в XIX ст. (на матеріалах українських губерній) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2006. – 19 с.

32. Воротилов В. И. Определение качества в новой парадигме управления. *Человек и образование*. 2006. № 6. С. 38–41.
33. Всесвітня декларація про вищу освіту для ХХІ ст.: підходи та практичні заходи та Рамки пріоритетних дій, спрямованих на реформу та розвиток вищої освіти : схвалено Всесвітньою конференцією з вищої освіти в Парижі 9 жовт. 1998 р. *Образование в ХХІ веке*. Київ, 2001.
34. Гадамер Г.-Х. Истина и метод: Основы философской герменевтики / пер. с нем. ; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. М. : Прогресс, 1988. 704 с.
35. Гайденок П. Средневековый номинализм и генезис новоевропейского сознания. *Вопросы философии*. 2014. № 2. URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=908&Itemid=52.
36. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта в європейському соціокультурному контексті періоду середньовіччя. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2 (9–10). С. 118–129.
37. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта як соціокультурний феномен. *Науково-інформаційний вісник*. 2016. № 1 (13). С. 100–104. (Серія «Право»).
38. Гальонкіна Ю. С. Інкультурація та професійна етика юриста. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С. 184–190.
39. Гальонкіна Ю. С. Масовізація та комодифікація сучасної вітчизняної юридичної освіти як вияви глобалізаційних тенденцій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 65–74.
40. Галенкина Ю. С. Модернизация отечественного юридического образования на современном этапе. *Закон и жизнь*. 2017. № 9. С. 41–44
41. Гальонкіна Ю. С. Здійснення освітянського процесу в умовах глобалізації та вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах. *Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права*

: матеріали IV міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 14 квіт. 2016 р.) / [ред. кол.: В. В. Черней та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 188–189.

42. Гальонкіна Ю. С. Модернізація сучасної вітчизняної юридичної освіти. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 13–14 жовт. 2017 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2017. С. 9–12.

43. Гальонкіна Ю. С. Гуманітаризація сучасної вітчизняної юридичної освіти. *Формування національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 21 квіт. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 477–480.

44. Гальонкіна Ю. С. Методологічний плюралізм у дослідженні юридичної освіти. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 478–481.

45. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта у площині соціокультурного підходу. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2017 р.) : в 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 259–261.

46. Гірц К. Інтерпретація культур. Київ : Дух і Літера, 2001. 542 с.

47. Головастикова А. Н. Проблемы теории государства и права : учебник. М. : Эксмо, 2005. 649 с.

48. Гриньова К. Чи потрібна українським правникам заочна освіта?
URL: http://zib.com.ua/ua/124757-hi_potribna_ukrainskim_pavnikam_zaochna_osvita.html.

49. Гришук Ю. В. Міжнародна академічна мобільність в Україні: проблеми та перспективи. *Освітологічний дискурс*. 2014. № 2. С. 33–40.

50. Гудкова Н. Идеал образованного человека в истории культуры: дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01. Тюмень, 2006. 135 с.
51. Гуляєва Н. М. Мобільність викладачів і студентів: проблеми та орієнтири. *Розбудова менеджмент-освіти в Україні* : матеріали VI Міжнар. конф. (Дніпропетровськ, 17–19 лют. 2005 р.). Київ : Консорціум з удосконалення менеджмент-освіти в Україні, 2005. С. 76–81.
52. Гурак Р. В. Політико-правові вчення в Стародавньому Римі та Візантії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 6. С. 274–277.
53. Гурак Р. В. Розвиток сучасної юридичної освіти в європейських країнах. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 6. С. 382–384.
54. Гураленко Н. А. Деякі аспекти проблематики антиномій права. *Юридична Україна*. 2012. № 12. С. 9–14.
55. Гуренко М. М. Розвиток політико-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина. Київ : Логос, 2002. 252 с.
56. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. Київ : Знання, 2005. 375 с.
57. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 655 с.
58. Дамирли М. Л. Историософия права – недостающее звено в постижении права. Баку : Азернешл, 2004. 40 с.
59. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
60. Добрускин М. Гуманизация как стратегия высшего образования. *Философия и общество*. 2005. № 3. С. 87–100.
61. Дюї Дж. Демократія і освіта. Львів : Літопис, 2003. 294 с.

62. Емельянова Н. И. Изучение иностранных языков в юридических вузах в условиях глобализации. URL: http://www.juristlib.ru/book_9616.html.

63. Єдиний кваліфікаційний іспит, рамка для нового стандарту та нові методики викладання – суспільству представили проект Концепції вдосконалення юридичної освіти. URL: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/09/15/edinij-kvalifikacijnij-ispit,-ramka-dlya-novogo-standartu-ta-novi-1-5/>.

64. Жилінська О., Волошина В. Глобалізаційні аспекти комерціалізації сфери вищої освіти. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/globalizatsionnye-aspekty-kommertsializatsii-sfery-vysshego-obrazovaniya>.

65. Жижко Т. Академічна мобільність – об’єктивна умова розвитку університетської освіти. URL: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/85/15522-akademichna>.

66. Зязюн І. філософія педагогічної антропології. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/3244/1/%D0%B7%D1%8F%D0%B7%D1%8E%D0%BD10.pdf>.

67. Игнатов В. Г., Белипецкий В. Г. Профессиональная культура и профессионализм государственной службы: контекст истории и современность. Ростов н/Д. : МарТ, 2000. 256 с.

68. Инговатов В. Ю. Антропологический поворот: характеристика европейского сознания XX. URL: http://elib.altstu.ru/elib/books/Files/2000-02/30/pap_30.html.

69. Иосилевич К. С. Юридическая клиника (Предисловие). *Юридическая газета*. 1897. 22 февр. С. 1.

70. Ищенко Ю. А. Главные приоритеты и проблемы гуманитарного образования в Украине. *Наукові й освітянські методології та практики*. Київ : ЦГО НАН України, 2007. С. 7–19.

71. Каган М. С. Системно-синергетический подход к построению современной педагогической теории. *Синергетическая парадигма. Синергетика образования*. М. : Прогресс-традиция, 2007. С. 212–245.
72. Карапетян А. О. Підвищення академічної мобільності як стратегічне завдання державної політики в сфері освіти. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 1–2. С. 48–55.
73. Карпов А. О. Коммодификация образования в ракурсе его целей, онтологии и логики культурного движения. *Вопросы философии*. 2012. № 10. С. 85–96.
74. Карпов А. О. Социальные парадигмы и парадигмально-дифференцированная система образования. *Вопросы философии*. 2013. № 3. С. 22–32.
75. Карпов А. О. Культурно-историческая эпистема образования: от античности до общества знаний. *Вопросы философии*. 2016. № 1. С. 5–43.
76. Катеринчук О. В. Модернізація системи освіти. URL: <http://intkonf.org/katerinchuk-ov-modernizatsiya-sistemi-osviti>.
77. Квіт С. Потрібні зміни: зміст і завдання освітніх реформ. *Українська правда*. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/27/7056516>.
78. Кемеров В. Е. Введение в социальную философию. URL: <http://psm.in.ua/psm/05.aspx-177.html>.
79. Кизима В. Образование как сизигический процесс. URL: <https://refdb.ru/look/1388962-pall.html>.
80. Кириченко В. Є. Болонський процес. У фарватері європейської освіти. *Харківський національний університет внутрішніх справ у системі підготовки кадрів України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 26 верес. 2014 р.). Харків ХНУВС, 2014. С. 82–85.

81. Клакхон К. М. Зеркало для человека: введение в антропологию. СПб. : Евразия, 1998. 352 с.
82. Кльов М. В., Попов В. О. Експансія ринку освітніх послуг і економізація освітньої системи: соціологічний аналіз. URL: http://er.nau.edu.ua:8080/bitstream/NAU/20636/1/Grani_2015_1_20.pdf
83. Кожевников В. В. Функции философии права и ее значение в подготовке будущего юриста. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/funktsii-filosofii-prava-i-ee-znachenie-v-podgotovke-buduschego-yurista>.
84. Коммюнике Конференции европейских министров, ответственных за высшее образование (Лувен ла Нев, 28–29 апр. 2009 г.). URL: http://www.bologna.ntf.ru/DswMedia/communique_leven_2009_rus.pdf.
85. Конев В. Мир культуры и мир бытия (о парадигмах философского сознания). *Высшее образование в России*. 2001. № 6. С. 66–76.
86. Конева А. В. Век XXI: глобальный мир и культура различия. *Культурологические исследования '2008*. СПб. : Астерион, 2008. С. 93–100. URL: <http://www.spbric.org/PDF/kon08.pdf>.
87. Копиленко О. Проблеми юридичної освіти в Україні в контексті Болонського процесу. *Стан, проблеми та перспективи інтеграції України у європейський освітній і науковий простір* : матеріали IX Міжнар. наук. конф. (Ужгород (Україна), Сніна (Словаччина), 12–15 квіт. 2005 р.). Ужгород, 2005. С. 18.
88. Корнейль П. Saptorresartus. М. : [б. и.], 1902.
89. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські і методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.

90. Костицький М. В. Філософсько-правові питання методології юридичної науки. *Філософські і методологічні проблеми права*. 2011. № 2. С. 13–27.
91. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичних наук. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11.
92. Костицький М. В. Становлення юридичної педагогіки в Україні та її завдання. *Теорія та практика юридичної освіти*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 квіт. 2012 р.). Київ: Європ. ун-т, 2012. С. 84–86.
93. Кравець В. М., Павлишин О. В. Виховання національної свідомості та розвиток теоретичного світогляду як завдання української правової освіти. *Митна справа*. 2011. № 2 (74). Ч. 2. С. 172–176.
94. Кресін О. В. Наукова і філософська революції XVI ст., Ж. Боден та ідея суспільства у контексті становлення плюралістичного правового світогляду. *Порівняльно-правові дослідження*. 2014. № 2. С. 31–64.
95. Кресін О. В. Виокремлення порівняльного правознавства як наукової та навчальної дисципліни у другій половині XVIII – першій третині XIX ст. *Держава і право*. 2016. Вип. 74. С. 452–463.
96. Кривых С. Антропозологическая модель образования. *Гуманитарные науки*. 2001. Вып. 6. С. 123–135.
97. Кредитна мобільність. URL: <http://erasmusplus.org.ua/erasmus/ka1-navchalna-mobilnist/konkursy/kredyt-na-mobilnist.html>.
98. Кудин В. А. Глобализация и проблемы качества профессионального юридического образования. URL: <http://www.Lihachev.ru/chten>.
99. Кузьмин М. Образовательный процесс в России и Европе в Новое время: антропологический аспект. URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=908&Itemid=52.

100. Кумеда Т. А. Концепт «картина світу» як об'єкт гуманітарних досліджень. *Гілея*. 2012. Вип. 65 (№ 10). С. 318–322.
101. Кумеда Т. А. Ціннісні орієнтації особистості в сучасному суспільстві. *Практична філософія*. 2010. № 4. С. 211–217.
102. Курбатов С. Феномен нерівності: виклики для університетської освіти. *Філософія освіти*. 2014. № 2 (15). С. 98–107.
103. Курганская В. «Мировоззренческие универсалии» в политкультурных моделях образования. URL: [http://www. Lihachev.ru\chten](http://www.Lihachev.ru\chten).
104. Кушакова-Костицька Н. В. Судочинство в контексті розвитку інформаційного суспільства: проблемні питання. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2010. № 3. С. 59-64.
105. Кушакова-Костицька Н. В. Трансформація юридичної освіти в умовах інформаційного суспільства: проблемні питання. *Теорія та практика юридичної освіти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 квіт. 2012 р.). Київ, 2012. С. 98–100.
106. Лескова А. И. Социализация и инкультурация как механизмы формирования идентичности личности. *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. 2008. № 5. Т. 12. (Серия «Философия. Социология. Право»). С.12–24.
107. Лион-Кан А. Юридическое образование в Европе. URL: http://www.france-jus.ru/upload/docs/Problemes_enseignement_droit.pdf//.
108. Лисак-Руданський І. Україна між Сходом і Заходом. *Історія філософії України. Хрестоматія* : навч. посіб. / [укл.: М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин, А. К. Бичко та ін.]. Київ : Либідь, 1993. 560 с.

109. Литвинов О. Про культурологічний і методологічний інструментарій у правознавстві (спроба філософсько-правових міркувань). *Право України*. 2011. № 8. С. 151–159.
110. Вовк (Ляшенко) В. М. Філософсько-правові погляди Лейбніца в соціокультурному контексті епохи. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 1999. Вип. 7. С. 42–63.
111. Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 12.00.12. Київ, 1999. 16 с.
112. Макаренко А. С. Книга для родителей. *Педагогические сочинения* : в 8 т. М. : [б. и.], 1984. Т. 5. URL: http://librebook.me/tom_5__kniga_dlia_roditelei.
113. Мамардашвили М. К. Мысль в культуре. *Сознание и цивилизация*. СПб. : Азбука, 2011. 288 с.
114. Масальський В. І. Вища освіта на рубежі XX і XXI століть. URL: http://vuzlib.com.ua/articles/book/1988-Vishha_osv%D1%96ta_na_rubezh%D1%96_xx_/1.html.
115. Мережа юридичних клінік України: ретроспективи та перспективи / авт.-уклад. М. В. Дулеба. Київ, 2006. 296 с.
116. Мид М. Культура и преемственность. Исследование конфликта между поколениями. URL: <http://www.countries.ru/library/texts/mid.htm>.
117. Мокій А. І., Лапшина І. А. Академічна мобільність: виклики і загрози для людського капіталу України. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. № 11. С. 14–17. (Серія «Міжнародні відносини»). Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження : аналіт. звіт / за заг. ред. Т. В. Фінікова, О. І. Шарова. Київ : Таксон, 2014. 144 с.

119. Морозова Т. Гуманізм: особливості історичного розвитку. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/morozova.php>.
120. Мохнатюк О. І. Особливості сучасної освіти: соціокультурно-ціннісний вимір. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2010. № 19. С. 165–170.
121. Мурашова Л. Г. Трансформация гуманистической «идеи университета» в культуре информационного общества : дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01. Томск, 2006. 146 с.
122. Національна стратегія розвитку освіти на 2012–2021 роки. URL: www.meduniv.lviv.ua/files/.../nats_strategia.pdf.
123. Никольский В. С. Коммодификация знания и образования: эссе о ценностях и ценах. *Высшее образование в России*. 2010. № 3. 2010. С. 149–152.
124. Носенко О. В. Цінності людини в масовому суспільстві: соціально-філософський аналіз проблематики. *Сучасна молодь і проблема життєвих цінностей: філософські та етико-культурні виміри* : зб. наук. пр. Київ : КНЛУ, 2010. С. 29-31.
125. Обзор европейского опыта интернационализации высшего образования. *The review of European experience of internationalization of higher education*. Харьков : НУА, 2010. 56 с.
126. Обидина Л. Б. Юридическое образование в Баварии. *Государство и право*. 1997. № 7. С. 66–70.
127. Оксамитна С. Міжгенераційна освітня мобільність у розрізі трьох вікових когорт населення сучасної України. *Наукові записки НаУКМА*. 2006. Т. 58. С. 58–65. (Серія «Соціологічні науки»).

128. Освітньо-кваліфікаційні характеристики фахівців з вищою освітою за спеціальністю «Правознавство». URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-8049.html>.
129. Основні принципи незалежності судових органів : міжнар. док. від 13 груд. 1985 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_201.
130. Павлов В. И. Смерть субъекта права, или к вопросу о необходимости разработки новой концепции «правового человека». URL: <http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2010/05/pavlov-fuko.pdf>.
131. Павлова А. Образ человека и четыре парадигмы образования. URL: <http://z3950.ksu.ru/phil/0752731/076-080.pdf>.
132. Паламарчук М. А. Город как феномен в рамках социального пространства-времени. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/gorod-kak-fenomen-v-ramkah-sotsialnogo-prostranstva-vremeni#ixzz3bAfenXEY>.
133. Парсонс Т. Система современных обществ. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Parsons/05.phpM.
134. Парсонс Т. Профессия и социальная структура. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/pars/09.php.
135. Петрова Г. М. До питання про вимоги до гуманітарної освіти майбутнього юриста. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : зб. матеріалів V Міжнар. наук.-теорет. конф. (Київ, 17 листоп. 2012 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 196-197.
136. Пінчук Є. Модернізація освіти і збереження національних освініх традицій. *Вища освіта України*. 2009. № 3. С. 250–255.
137. Пінчук Є. А. Модернізація української системи освіти як пізнавальна і практична проблема. Київ : Кузьмичова Р. Ю., 2010. 246 с.
138. Повзун В. Д. Миссия университета как аксиологический феномен.

URL: <http://www.orenport.ru/axiology/docs/19/17.pdf>.

139. Подковенко Т. О. Філософія права в системі юридичної освіти. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 25–31.

140. Подкопаєв С. Етичні засади суддівської поведінки: проблеми нормативного регулювання. *Юридичний журнал*. 2006. № 2. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2145>.

141. Подмарков В. Г., Сиземская И. Н. О профессиональной структуре общества. М. : Знание, 1969. 47 с.

142. Примірне положення про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України : наказ Міністерства освіти і науки України від 29 трав. 2013 р. № 635. URL: <http://vnz.org.ua/dokumenty/spysok/3908-nakaz-ministerstva--635-vid-29052013>.

143. Пристенский В. Н. Правовое образование в России: нужны новые концептуальные подходы (социально-философский и философско-антропологический аспекты). URL: http://www.orenburg.ru/culture/credo/04_2006/9.html.

144. Про вищу освіту : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>.

145. Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серп. 2015 р. № 579. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid>.

146. Проект «Справедливое правосудия». URL: http://www.fair.org.ua/index.php/index/work_single/8.

147. Проект «Концепції розвитку юридичної освіти в Україні». URL: <http://aphd.ua/proekt-kontseptsi-rozvytku-iurydychno-osvity-v-ukrani/>.

148. Пучков Н. П. Формирование системы обеспечения качества подготовки специалиста в техническом вузе : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. Елец, 2004. 389 с.
149. Ракитов А. И. Новый подход к взаимосвязи истории, информации и культуры: пример России. *Вопросы философии*. 1994. № 4. С. 14–34.
150. Репин В. В., Елиферов В. Г. Процессный подход к управлению. *Моделирование бизнес-процессов*. М. : Стандарты и кач-во, 2008. 408 с.
151. Ридингс Б. Университет в руинах / пер. с англ. А. М. Корбута; под общ. ред. М. А. Гусаковского. Минск : БГУ, 2009. 248 с.
152. Рижак Л. Філософсько-світоглядні засади освіти України в умовах євроінтеграції. URL: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/.../p034.php>.
153. Розенберг Н. В. Дихотомичность структур культуры повседневности. *Аналитика культурологии*. 2012. № 23. С. 212–217.
154. Розов Н. О моделях университета в современной России. URL: http://www.socpolitika.ru/rus/social_policy_research/applied_research/document.10603.shtml.
155. Романенко И. Б. Образовательные парадигмы в истории античной и средневековой философии : монография. СПб. : РХГИ, 2002. 317 с.
156. Роуг В. Университет как явление средневековой культуры. *Вестник высшей школы*. 1991. № 8. С. 97-109.
157. Рубин М. Европейские вузы Средневековья: из прошлого в настоящее. URL: <http://ihe.nkaoko.kz/archive/273/2459/>.
158. Ружмон Д. Європа у грі. Шанс Європи: Відкритий лист до європейців. Львів : Літопис, 1998. 277 с.

159. Савельєв В. Л., Гальперіна В. І. Дослідження та аналіз освітньої політики у вітчизняному суспільствознавстві: здобутки, проблеми, перспективи. *Вища освіта України*. 2006. № 4. С. 21–28.
160. Савчин М. В., Менджул М. В., Навроцький В. В. Основи юридичної клінічної практики : навч.-метод. посіб. Ужгород : Гаркуша О., 2007. 180 с.
161. Садовничий В. А. Университетское образование: приглашение к размышлению. М. : МГУ, 1995. 352 с.
162. Сакун А. В. Освіта і глобалізація в контексті онтології людської діяльності. *Вісник ДонНУЕТ ім. Михайла Туган-Барановського*. 2011. № 2 (50). С. 98–101. (Серія «Гуманітарні науки»).
163. Санкин Л. А. Введение в университет : учеб. пособие. 3-е изд., испр. и доп. СПб. : СПбГУП, 2001. 124 с.
164. Сапрыкин Д. Л. Концепция образования и науки в «Идее университета» Джона Генри Ньюмана. URL: <http://www.ihst.ru/files/saprykin/Newman.pdf>.
165. Саух П. Ю. Гуманітарна парадигма як життєдайна платформа сучасної освіти. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/19169/1/Gumanitarna%20paradygma.pdf>.
166. Sauh P. Yu. Gajda (red.) O nowy humanizm w edukacji. Krakow, 2000.
167. Саух П. Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 382 с.
168. Сафронова В. В. Современный университет как социальный феномен: концептуальный подход : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. Кемерово, 2006. 126 с.
169. Свириденко Д. Б. Академічна мобільність в дискурсі глобалізації вищої освіти. *Філософські обрії*. 2013. Вип. 29. С. 183–190.

170. Свириденко Д. Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації : монографія. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. 279 с.
171. Сергеева Ю. И. Академическая мобильность в Европе: история и современность : монография. Минск : ИВЦ Минфина, 2007. 168 с.
172. Симон Ю. С. Методологічні суперечності та новації філософії права на початку ХХІ ст. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 18–27.
173. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология : учебник. Харьков : Эспада, 2002. 504 с.
174. Сливка С. С. Філософія права. URL: http://pidruchniki.com/1584072056516/pravo/filosofiya_prava.
175. Смирнов Д. А., Струсь К. А. К вопросу о развитии системы юридического образования в современной России. *Ленинградский юридический журнал*. 2015. № 1. С. 302–310.
176. Совместная декларация о гармонизации архитектуры европейской системы высшего образования (Париж-Сорбонна, 2 мая 1998 г. URL: http://www.bologna.ntf.ru/DswMedia/sorbonnedeclaration1998_rus.pdf.
177. Социокультурный аспект современного образования. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/97/4419/>.
178. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Держ. служба статистики України ; ред. О. Г. Осауленко. Київ, 2013. 534 с.
179. Степанянц М. Т. От европоцентризма к межкультурной философии. *Вопросы философии*. 2015. № 10. С. 150–162.
180. Степин В. С. Теоретическое знание. М. : Наука, 2000. 631 с.

181. Стратегія модернізації України. Бачення незалежних експертів. *ДТ*. 2009. 12–18 груд. URL: https://dt.ua/SOCIETY/strategiya_modernizatsiyi_ukrayini__bachennya_nezalezhnih_ekspertiv.html.
182. Сухомлинський В. О. Школа радості. *Вибрані твори* : у 5 т. Київ : [б. в.], 1977. Т. 3. 1977. 320 с.
183. Терепищев С. Стандартизація вищої освіти (спроба філософського аналізу). URL: <https://www.google.com.ua/search?q>.
184. Тімуш І. С. Методологічний аспект інтегративного підходу до правознавства. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № (68). С. 33–40.
185. Ткаченко В. Д. Юридична деонтологія : підручник. Харків : Одісей, 2006. 256 с.
186. Уайт Л. А. Концепция эволюции в культурной антропологии. История, эволюционизм и функционализм как три типа интерпретации культуры. *Антология исследований культуры* : в 3 т. СПб., 1997. Т. 1 : Интерпретации культуры. 1997. 650 с.
187. Фадеева Т. А. Европейская идея: пути интеграции. *Вопросы философии*. 1996. № 5. С. 171–188.
188. Философия права : учебник / под ред. О. Г. Данильяна. М. : Эксмо, 2006. 412 с.
189. Філософія права : навч. посіб. / за ред. В. М. Костицького, Б. Ф. Чміль. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
190. Фіолеовський Д. П. Про місце і роль професійної етики у юридичній освіті. Тези доп. та наук. повідомлень наук.-метод. конф. (Харків, 18–19 груд. 2001 р.). Харків : Нац. юрид. акад. України, 2002. 204 с.

191. Фомицкая Г. Н. Глобализация как фактор цивилизованного развития мира. *Образование и глобализация* : материалы третьей Байкал. междунар. конф. (Улан-Удэ, 1–4 июля 2009 г.) : в 2 ч. Улан-Удэ : Бурят. гос. ун-т, 2009. Ч. 1. С. 67-71.
192. Фрідмен Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію. Львів : [б. в.], 2002. 624 с.
193. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / пер. с франц. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой. СПб. : Асад, 1994. 405 с.
194. Хижняк Л. М. Проблемні поля на ринку праці і ринку освітніх послуг: оптимізація управління. *Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління* : зб. наук. пр. ДонДУУ. 2009. Вип. 116. С. 288–294. (Серія «Спеціальні та галузеві соціології»).
195. Хоружий С. С. Очерки синергийной антропологии. М. : Ин-т филос., теологии и ист. св. Фомы, 2005. 408 с.
196. Хоружий С. С. Синергийная антропология как новый подход к методологии гуманитарного знания. URL: <http://synergia-isa.ru/lib/download/lib/%2BNovgDoklad.doc>.
197. Хоружий С. С. Современная антропологическая ситуация в свете синергийной антропологии. URL: http://synergia-isa.ru/lib/download/lib/027_Horuzhy_Novg.doc.
198. Худойкина Т. Клиника как инновационная форма обучения студентов-юристов. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-klinika-kak-innovatsionnaya-forma-obucheniya-studentov-yuristov-1>.
199. Циганаш А. В. Роль академічної мобільності у професійному розвитку майбутніх фахівців. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 22. С. 641–654.

200. Честнов И. Л. Субъект права: от классической к постклассической парадигме. *Известия вузов*. 2009. № 3. С. 22–30. (Серия «Правоведение»).
201. Чорна О. О. Реалізація та сутність антропологічного підходу в освіті. URL: http://xn-e1aaifpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_3_1_16.pdf.
202. Чумак А. Л. Етичні кодекси в контексті соціокультурної динаміки : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.07. Київ, 2007. 176 с.
203. Чумаков А. Н. Глобализация и космополитизм в контексте современности. *Вопросы философии*. 2009. № 1. С. 32–39.
204. Чумаков А. Н. Язык как средство коммуникации и решения проблем в глобальном мире. *Вопросы философии*. 2015. № 12. С. 5–15.
205. Шевченко Л. С. Модернизация высшего юридического образования в Украине: сущность, модели, условия осуществления. URL: <http://cyberleninka.ru/>.
206. Шевчук Р. Діалектичний метод в правознавстві: окремі аспекти. *Філософські і методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25-31.
207. Шкаратан О. И. Промышленное предприятие (социологические очерки). М. : Мысль, 1979. 253 с.
208. Шпенглер О. Закат Європы. Новосибирск : Наука, 1993. 292 с.
209. Шугуров М. В. Правовая субъективность и инверсии современной культуры. *Общественные науки и современность*. 2005. № 1. С. 79–94.
210. Щудло С. А. Масовізація вищої освіти: інституційна пастка чи суспільне благо? URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2014_234_222_15.
211. Щукин К. Город и свобода. Историко-культурные заметки. *Вопросы философии*. 2012. № 8. С. 61-71.

212. Эрл Е. Дорогами христианства. URL: <http://www.reformed.org.ua/2/296/6/Cairns>.
213. Этциони А. Масштабная повестка дня. Перестраивая Америку до XXI века. *Новая технократическая волна на Западе*. М. : Прогресс, 1986. С. 293–316.
214. Ямпольская Л. И. Концептуализация классической «идеи университета» в неклассическом варианте. Томск : STT, 2014. 228 с.
215. Ящук Т. Ф. Юридическое образование в высшей школе : учеб. пособие. Омск : Омск. гос. ун-т, 2014. 312 с.
216. De Wit H. 2011. Internationalisation moves into a new phase. *University World News*. URL: <http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20110916212548839>.
217. Directive 2005/36/EC of the European Parliament and of the Council of 7 September 2005 on the Recognition of the Professional Qualifications. *Official Journal L* 255. 30.09.2005. P. 22–142.
218. Gajda (red.) O nowy humanizm w edukacji. Krakow, 2000. с. 14-25.
219. Global Studies Encyclopedia. URL: https://books.google.com.ua/books?id=AYZFBAAQBAJ&pg=PA2&lpg=PA2&dq=Global+Studies+Encyclopedia+2003&source=bl&ots=FR2DaG_eB&sig=jQw8Sm549eZQI7b3AGcozgb63fw&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwj18quq-NbMAhXDiYwKHZ9rBWwQ6AEIHTAA#v=onepage&q=Global%20Studies%20Encyclopedia%202003&f=false.
220. Gurvitch G. Problemes de la sociologie générale. Traité de sociologie. En 2 t. T. 1. Paris : Presses Universitaires de France, 1958. pp. 172 ff.

221. Kerr C. 1994. Higher education cannot escape history: issues for the twenty first century. Suny Series Frontiers in Education, State University of New York Press, Albany. 266 p.
222. Knight J. 1999. Quality and internationalisation in higher education. Paris, OECD. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/education/quality-and-internationalisation-in-higher-education_9789264173361-en#page4
223. Morin E. La tete bien faite. Repenser la reforme Reformer la pensee. Paris : EditionsduSenil, 1999. 160 p.
224. Morley L. Quality and Power in Higher Education. London, 2003. № 5. P. 8–9.
225. Newman J. The Idea of a University. San Francisco : Rinehart Press, 1960. 428 p.
226. Singkh R. Obrazovanie v usloviyakh menyayushchegosya mira. *Voprosy obrazovaniya*. 1993. № 1. S. 10.
227. Tilak J.B.G. Trade in higher education: The role of the General Agreement on Trade in Services (GATS). URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002149/214997e.pdf>.
228. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Tubingen, 1947. 948 p.
229. Zak T. V. Obrazovatelniy process i ekonomicheskaya politika gosudarstva. *Vestnik AGTU*. 2010. № 2. S. 36–43. (Seriya «Ekonomica»).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта в європейському соціокультурному контексті періоду середньовіччя. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2 (9–10). С. 118–129.
2. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта як соціокультурний феномен. *Науково-інформаційний вісник*. 2016. № 1 (13). С. 100–104. (Серія «Право»).
3. Гальонкіна Ю. С. Інкультурація та професійна етика юриста. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С. 184–190.
4. Гальонкіна Ю. С. Масовізація та комодифікація сучасної вітчизняної юридичної освіти як вияви глобалізаційних тенденцій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 65–74.
5. Галенкіна Ю. С. Модернизация отечественного юридического образования на современном этапе. *Закон и жизнь*. 2017. № 9. С. 41–44.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Гальонкіна Ю. С. Здійснення освітянського процесу в умовах глобалізації та вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах. *Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права* : матеріали IV міжвузів. наук.-теорет. конф. (Київ, 14 квіт. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 188–189.
7. Гальонкіна Ю. С. Модернізація сучасної вітчизняної юридичної освіти. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 13–14 жовт. 2017 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2017. С. 9–12.
8. Гальонкіна Ю. С. Гуманітаризація сучасної вітчизняної юридичної освіти. *Формування національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 21 квіт. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 477–480.
9. Гальонкіна Ю. С. Методологічний плюралізм у дослідженні юридичної освіти. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 478–481.
10. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта у площині соціокультурного підходу. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2017 р.) : в 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 259–261.

№ з/п	Запитання	Варіанти відповіді		
		так	ні	можливо
1.	Чи спроможна сучасна українська юридична освіта обслуговувати вітчизняний ринок праці?			
2.	Чи достатньою, на Вашу думку, є законодавча база для успішної діяльності навчального закладу в умовах реформування вищої освіти України?			
3.	Чи плануєте Ви в майбутньому працювати за фахом?			
4.	Чи вірогідним в Україні є підвищення рівня юридичної освіти в майбутньому?			
5.	Чи обізнані Ви щодо програм обміну студентами?			
6.	Чи доступною є юридична освіта для сучасних українців?			
7.	Чи престижною є юридична освіта в сучасній Україні?			
8.	Чи схвально Ви ставитеся до проведення ЗНО перед вступом до магістратури для юристів-бакалаврів?			
9.	Чи вважаєте Ви покращення матеріально-технічної бази вишів розв'язанням проблеми підвищення рівня підготовки фахівців-юристів?			
10.	Чи повинен знати іноземну мову український юрист?			

АПЕЛЯЦІЙНИЙ СУД ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Соборності, 18, м.Полтава, 36000, тел: (0532)60-80-37, inbox@pla.court.gov.ua код ЄРДПОУ 02893077
р/р 35217018009215 МФО 820172 Державна казначейська служба України м.Київ

Акт
впровадження результатів дисертаційного дослідження
Гальонкіної Юлії Сергіївни
на тему: «Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної
юридичної освіти»
(спеціальність 12.00.12 – філософія права)

У Апеляційному суді Полтавської області опрацьовано матеріали дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Гальонкіної Ю.С. на тему: «Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної юридичної освіти», підготовленого на кафедрі філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ.

У дисертації сформульовано пропозиції та рекомендації, зроблені висновки, які сприятимуть більш глибокому розумінню особливостей і специфіки вітчизняної юридичної освіти початку ХХІ століття, дозволять удосконалити правові норми, внести зміни до законодавчих та інших нормативних актів, якими регульовано освітні процеси в українському суспільстві.

Пропозиції, що зазначені у дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у науково-аналітичних розробках, а також слугувати матеріалом у роботі, спрямованій на підвищення рівня правової культури та правосвідомості населення.

Таким чином, результати дисертаційного дослідження Гальонкіної Ю.С. «Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної юридичної освіти» можуть використовуватись у науково-аналітичних розробках.

Секретар судової палати
з розгляду цивільних справ
Апеляційного суду
Полтавської області

Ю.В. Дряниця

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Львівського державного університету
внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

полковник поліції

О.М. Балинська

2017

АКТ10. 09. 2017

Львів

№ 2

Про впровадження результатів дисертації
Гальонкіної Юлії Сергіївни на тему
«Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної
юридичної освіти» в освітній процес

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження
позитивного досвіду роботи у складі:

- начальника відділу організації наукової роботи кандидата юридичних наук майора поліції Павлик Л.В.;
- начальника навчально-методичного відділу кандидата юридичних наук, доцента полковника поліції Строцького Р. Є.;
- завідувача кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права кандидата історичних наук, доцента Забзалюка Д.Є.

Комісія, відповідно до наказу по університету від 24 вересня 2012 року № 431, розглянула й узагальнила наукові праці Гальонкіної Юлії Сергіївни на тему «Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної юридичної освіти».

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Гальонкіна Ю.С. Юридична освіта в європейському соціокультурному контексті періоду середньовіччя / Ю.С. Гальонкіна // Філософські та методологічні проблеми права. – 2015. – № 1-2 (9-10). – С. 118-129.

2. Гальонкіна Ю.С. Масовізація та комодифікація сучасної вітчизняної юридичної освіти як вияви глобалізаційних тенденцій / Ю.С. Гальонкіна // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2016. – № 2 (99). – С. 65-74.

3. Гальонкіна Ю.С. Юридична освіта в європейському соціокультурному контексті (частина 3. Сучасність) / Ю.С. Гальонкіна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Том 1. Юридичні науки. – 2016. – № 1. – С. 138-140.

4. Гальонкіна Ю.С. Інтеріоризації вітчизняної юридичної освіти як відповідь на виклик сьогодення // Часопис Київського університету права. – 2016. – №1. – С. 352-356.

5. Гальонкіна Ю.С. Масовізація та комодифікація сучасної вітчизняної юридичної освіти як вияви глобалізаційних тенденцій // Ю.С. Гальонкіна // Науковий вісник академії внутрішніх справ. – 2016. – № 2 (99). – С. 65-74.

6. Гальонкіна Ю.С. Інкультурація та професійна етика юриста / Ю.С. Гальонкіна // Філософські та методологічні проблеми права. – 2016. – № 1. – С. 184-190.

7. Гальонкіна Ю.С. Здійснення освітянського процесу в умовах глобалізації та вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах // Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права: матеріали IV міжвузівської науково-теоретичної конференції (м. Київ, 14 квітня 2016 року) / [ред. кол.: В. В. Черней та ін.]. – Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2016. – С. 188-191.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що наукові праці Гальонкіної Ю.С. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації та запроваджені для використання в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Теорія держави і права», «Філософія права», «Право Європейського Союзу», «Юридична компаративістика», «Юридична деонтологія», «Проблеми теорії права» у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та здобувачів ступеня вищої освіти «магістр».

Члени комісії:

Л.В. Павлик

Р. Є. Строцький

Д.Є. Забзалюк

ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Ректор Університету Короля Данила
 д.ю.н., доц. Луцький А.І.

2017 р.

АКТ
впровадження результатів дисертаційного дослідження
Гальонкіної Юлії Сергіївни
у навчальний процес Університету Короля Данила

Комісія у складі: голови – доктора юридичних наук, доцента Луцького М. І., членів комісії: кандидата юридичних наук, доц., Зварича Р.В., кандидата юридичних наук, доц., Косьмія М.М., склала цей акт про те, що наукові публікації за результатами кандидатської дисертації Гальонкіної Юлії Сергіївни на тему: «Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної юридичної освіти» використовуються у навчальному процесі Університету Короля Данила під час читання лекційних і проведення семінарських занять зі студентами з курсу «Філософія права» та «Теорія держави і права».

Комісія також враховує і той факт, що особливе значення для формування правової культури українського суспільства, як необхідного компонента соціального прогресу, має юридична освіта. Саме під впливом юридичної освіти відбувається впровадження сучасних правових ідей і гуманістичних цінностей, суспільна свідомість в Україні рухається в бік визнання ідеї правової держави, законності, правопорядку. Розвиток юридичної освіти сприяє формуванню «соціального прошарку» юристів, що оволоділи необхідними знаннями й здатні до підготовки та реалізації реформ у політико-правовій системі нашої держави.

Кваліфікований юрист затребуваний в усіх сферах соціальної діяльності. А тому багато складників його підготовки постають предметом обговорення не тільки в середовищі професіоналів юристів, а й у наукових колах педагогів, істориків, філософів та ін. Саме тому особливу практичну

значущість мають дослідження світоглядних підвалин юридичної освіти як соціокультурного явища, чому, власне, і присвячена робота Ю. С. Гальонкіної.

Таким чином, матеріали дисертаційного дослідження Гальонкіної Ю. С. на тему: «Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної юридичної освіти» використовуються у навчальному процесі для підготовки навчально-методичних матеріалів і викладання філософсько-правових, загальнотеоретичних та історико-правових дисциплін, а також рекомендовані для ознайомлення студентам магістратури для написання магістерських робіт.

Голова комісії:

д.ю.н., доц. Луцький М.І.

Члени комісії:

к.ю.н., доц. Зварич Р.В.

к.ю.н., доц. Косьмій М.М.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки
України

С.С. Чернявський

15 . 01 . 2018 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертації
здобувача кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ
Гальонкіної Юлії Сергіївни на тему:
«Світоглядні детермінанти сучасної юридичної освіти в Україні»
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.12 – філософія права
у освітній процес та науково-дослідну діяльність
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук Титко Анни Василівни (голова комісії); завідувача кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, доктора юридичних наук, доцента Калиновського Богдана Валерійовича, завідувача кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук, доцента Завального Андрія Миколайовича, склала цей акт про те, що результати дисертації Гальонкіної Юлії Сергіївни на тему: «Світоглядні детермінанти сучасної юридичної освіти в Україні» впроваджені у освітній процес та науково-дослідну діяльність академії.

1. Матеріали дисертації Гальонкіної Юлії Сергіївни використовуються в науково-дослідній діяльності слухачами та курсантами, при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами, слухачами; під час викладання і вивчення навчальних дисциплін «Філософія права», «Філософія», «Теорія держави і права», «Конституційне право України», «Актуальні проблеми філософії права», «Політологія».

2. Результати дисертаційного дослідження Гальонкіної Юлії Сергіївни відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для слухачів магістратури та аспірантури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта в європейському соціокультурному контексті періоду середньовіччя. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2 (9–10). С. 118–129.

2. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта як соціокультурний феномен. *Науково-інформаційний вісник*. 2016. № 1 (13). С. 100–104. (Серія «Право»).

3. Гальонкіна Ю. С. Інкультурація та професійна етика юриста. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С. 184–190.

4. Гальонкіна Ю. С. Масовізація та комодифікація сучасної вітчизняної юридичної освіти як вияви глобалізаційних тенденцій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 65–74.

5. Галенкіна Ю. С. Модернизация отечественного юридического образования на современном этапе. *Закон и жизнь*. Республика Молдова, 2017. № 9. С. 41–44.

6. Гальонкіна Ю. С. Здійснення освітянського процесу в умовах глобалізації та вивчення іноземних мов у вищих навчальних закладах. *Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права* : матеріали IV міжвузів. наук.-теорет. конф. (Київ, 14 квіт. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 188–189.

7. Гальонкіна Ю. С. Модернізація сучасної вітчизняної юридичної освіти. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 13–14 жовт. 2017 р.). Одеса : ГО «Причорномор. фундація права», 2017. С. 9–12.

8. Гальонкіна Ю. С. Гуманітаризація сучасної вітчизняної юридичної освіти. *Формування національної правової системи України в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 21 квіт. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 477–480.

9. Гальонкіна Ю. С. Методологічний плюралізм у дослідженні юридичної освіти. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 478–481.

10. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта у площині соціокультурного підходу. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. Ч. 1. (Київ, 30 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 259–261.

3. Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та перемінного складу академії.

Голова комісії:
кандидат юридичних наук

А.В. Титко

Члени комісії:
доктор юридичних наук,
доцент

Б.В. Калиновський

кандидат юридичних наук,
доцент

А.М. Завальний